

ԵՐԵՎԱՆԻ ՄԱՍՈՒԼԻ ԱՎՈՒՄԲ
YEREVAN PRESS CLUB
ЕРЕВАНСКИЙ ПРЕСС-КЛУБ

**Ղարաբաղյան հիմնախնդիրը եւ հայ-թուրքական
հարաբերությունները Հայաստանի քաղաքական
գործիչների նախընտրական ելույթներում**

**Karabagh Issue and Armenian-Turkish
Relations in the Pre-Election Rhetoric of
Armenian Political Figures**

**Карабахская проблема и армяно-турецкие
отношения в предвыборной риторике
армянских политиков**

2007

Երեւան Yerevan Ереван

Ղարաբաղյան հիմնախնդիրը եւ հայ-թուրքական հարաբերությունները
Հայաստանի քաղաքական գործիչների նախընտրական ելույթներում

4-42

**Karabagh Issue and Armenian-Turkish Relations
in the Pre-Election Rhetoric of Armenian Political Figures**

43-78

**Карабахская проблема и армяно-турецкие отношения в
предвыборной риторике армянских политиков**

79-118

Գիրքը ստեղծվել է ՀՀ Ազգային ժողովի ընտրությունների ժամանակաշրջանում (2007 թվականի ապրիլ-մայիս) Լեռնային Ղարաբաղի հիմնախնդրի եւ հայ-թուրքական հարաբերությունների վերաբերյալ Հայաստանի 7 թերթերի լուսաբանումների դիտարկման արդյունքների վերլուծության հիման վրա: Հետազոտության հիմնական խնդիրներից մեկն էր պարզել, թե որքանով ամբողջական եւ համարժեք են արտացոլված մամուլում երկրի արտաքին քաղաքական երկու կարեւոր խնդիրների վերաբերյալ ԱԺ ընտրություններին մասնակցող կուսակցությունների դիրքորոշումները: Դրան զուգահեռ, հետազոտվել են մի շարք հարակից հարցեր. մամուլում հայ-ադրբեջանական եւ հայ-թուրքական հարաբերությունների լուսաբանման առանձնահատկությունները, հրապարակված տեղեկությունների հավաստիությունն ու ճշգրտությունը, հրապարակումներում եւ քաղաքական գործիչների արտահայտություններում Հայաստանի եւ հարեւան երկրների հարաբերությունների կարգավորման վերաբերյալ առաջարկությունների եւ գաղափարների առկայությունը եւ այլն:

Ծրագրի տնօրեն՝ **Բորիս Նավասարդյան**
Խմբագիր՝ **Արմեն Նիկողոսյան**
Թարգմանիչ՝ **Մեսրոպ Հարությունյան**
Համակարգչային ձեւավորումը եւ էջադրումը՝ **Նարա Մենդելյանի**

The book is based on the analysis of the findings of monitoring the coverage of the problem of Mountainous Karabagh and Armenian-Turkish relations in seven print media of Armenia during the pre-election campaign for the RA National Assembly seats (April-May 2007). One of the main tasks of the study was to determine the completeness and adequacy of the stances of parties, running in elections, regarding these two important issues of Armenian foreign policy. Apart from this, a number of adjacent questions were studied: the specifics of the coverage of Armenian-Azerbaijani and Armenian-Turkish relations in Armenian press; the reliability and accuracy of the information published, the presence of ideas and proposals in the statements of politicians and publications regarding the normalization of Armenia's relations with neighboring countries, etc.

Project Director: **Boris Navasardian**
Editor: **Armen Nikoghosian**
Translator: **Anna Simonian**
Computer layout and design: **Nara Mendelian**

Основу книги составил анализ результатов мониторинга по освещению проблемы Нагорного Карабаха и армяно-турецких отношений в семи печатных СМИ Армении в период избирательной кампании по выборам в Национальное Собрание РА (апрель-май 2007). Одной из основных задач исследования было определить полноту и адекватность отражения в прессе позиций баллотирующихся в парламент партий по двум важным внешнеполитическим задачам страны. Помимо этого, исследовался ряд смежных вопросов: особенности освещения прессой армяно-азербайджанских и армяно-турецких отношений; точность и достоверность публикуемых сведений; наличие в высказываниях политиков и в публикациях идей и предложений относительно нормализации отношений Армении с соседними странами и др.

Директор проекта: **Борис Навасардян**
Редактор: **Армен Никогосян**
Компьютерная верстка и дизайн: **Нара Менделян**

**FRIEDRICH
EBERT
STIFTUNG**

Ծրագրին եւ սույն հրատարակությանն աջակցել է Ֆրիդրիխ Էբերտ հիմնադրամը
The project and the publication is supported by Friedrich Ebert Stiftung
Поддержка проекта и данного издания осуществлена Фондом Фридриха Эберта

**Ղարաբաղյան հիմնախնդիրը և
հայ-թուրքական հարաբերությունները
Հայաստանի քաղաքական գործիչների
նախընտրական ելույթներում**

Նախաբան

Ղարաբաղյան հակամարտության չկարգավորված լինելը եւ հայ-թուրքական միջպետական հարաբերությունների բացակայությունը երկու լուրջ խնդիրներ են, որոնք բացասական ազդեցություն են ունենում Հայաստանի կենսագործունեության զանազան կողմերի վրա եւ հանգեցնում են տարածաշրջանային ինտեգրացիային միտված մի շարք միջազգային նախագծերից երկրի որոշակի մեկուսացմանը:

2007 թվականին Հայաստանում տեղի ունեցան հերթական խորհրդարանական ընտրությունները: Դրանք հանգեցրին ներքին քաղաքական ասպարեզում ուժերի նոր հարաբերակցության եւ 2008-ի նախագահական ընտրությունների յուրատեսակ «մեկնարկային հրապարակ» դարձան: Ինչպես Լեռնային Ղարաբաղի հիմնախնդիրը, այնպես էլ հայ-թուրքական հարաբերություններն իրենց արտացոլումը գտան երկրի քաղաքական ուժերի ծրագրերում (նախընտրական պլատֆորմներում), քաղաքական գործիչների արտահայտություններում, որոնք էլ որոշակիորեն լուսաբանվեցին ՁԼՄ-ների կողմից: Այդ նյութերի ուսումնասիրությունն ու վերլուծությունն ընտրությունների ընթացքում հատկապես հրատապություն է ստանում, քանի որ նշանակալիորեն մեծանում է հասարակության (ընտրազանգվածի) հետաքրքրությունը քաղաքական ուժերի ներկայացրած տեսակետների եւ կարելուր համապետական խնդիրների լուծումներին նրանց մոտեցումների նկատմամբ:

Սույն հետազոտությունն իրականացվել է 2007 թվականի ապրիլից մինչեւ սեպտեմբեր ընկած ժամանակաշրջանում՝ Երեւանի մամուլի ակումբի՝ «Ղարաբաղյան հիմնախնդիրը եւ հայ-թուրքական հարաբերությունները Հայաստանի քաղաքական գործիչների նախընտրական ելույթներում» ծրագրի շրջանակներում: Ծրագրին աջակցում էր Ֆրիդրիխ Էբերտ հիմնադրամը: Հետազոտության հիմքը Հայաստանի 7 տպագիր լրատվամիջոցների դիտարկումն (մոնիտորինգ) էր, որն իրականացվեց խորհրդարանական ընտրությունների ժամանակաշրջանում՝ 2007 թվականի ապրիլի 3-ից մինչեւ մայիսի 31-ը: Նշված ժամանակահատվածն ընդգրկեց ՀՀ Ազգային ժողովի ընտրությունների նախընտրական արշավը (պաշտոնական քարոզչությունը սկսվեց ապրիլի 8-ից), ինչպես նաեւ քվեարկության օրվան՝ մայիսի 12-ին անմիջականորեն հաջորդող ժամանակը, որի ընթացքում ամփոփվում են արդյունքները, հրապարակվում են առաջին մեկնաբանությունները եւ տրվում են նախնական գնահատականները:

Իրականացվել է հրատարակումների բովանդակության եւ դիտարկման ընթացքում ստացված քանակական տվյալների վերլուծություն: Վերլուծությունը նպատակ ուներ պարզելու. արդյոք մամուլում ներկայացվում էին հետազոտվող թեմայի վերաբերյալ քաղաքական կուսակցությունների/միավորումների դիրքորոշումներն ու նախընտրական պլատֆորմների դրույթները եւ արդյոք ամբողջական եւ համարժեք էին արտացոլվում դրանք: Հետազոտության առանձին մասը նվիրված է մամուլում Հայաստանի եւ երկու հարեւանների հարաբերությունների լուսաբանման առանձնահատկություններին: Հետազոտությունը ներառում է նաեւ յուրատեսակ «հայացք ներսից». հայկական ՁԼՄ-ներում հայ-ադրբեջանական եւ հայ-թուրքական հարաբերությունների լուսաբանման հավաքական բնութագիրը, որը տրվել է գործող լրագրողների միջեւ ինտերակտիվ բանավեճի հիման վրա:

ԵԶՐԱՓՈՒԿ ԶԱՇՎԵՏՎՈՒԹՅՈՒՆ

Հայաստանի 7 տղազիր լրասվամիջոցներում
«Ղարաբաղյան հիմնախնդիրը եւ հայ-թուրքական հարաբերությունները
Հայաստանի ֆաղափական գործիչների նախընտրական ելույթներում» թեմայի
լուսաբանման դիտարկման վերաբերյալ

Դիտարկման խնդիրները

Դիտարկումն ընդգրկել է 7 համապետական հրատարակություն.
4 օրաթերթ՝ «Ազգ», «Առավոտ», «Հայաստանի Հանրապետություն»,
«Հայկական ժամանակ» (բոլորն էլ լույս են տեսնում շաբաթական 5 անգամ),
ինչպես նաեւ 3 ռուսալեզու թերթ՝ «Ռեսպուբլիկա Արմենիա» (լույս է տեսնում
շաբաթական 2 անգամ), «Գոլոս Արմենիի» եւ «Նովոյե վրեմյա» (լույս են
տեսնում շաբաթական 3 անգամ):

Դիտարկման առարկա են եղել Լեռնային Ղարաբաղի հիմնախնդրի, հայ-
ադրբեջանական եւ հայ-թուրքական հարաբերությունների (այդ թվում՝
Թուրքիայի ներքին իրավիճակի) վերաբերյալ 2007 թվականի ապրիլի 3-ից
մինչեւ մայիսի 31-ն ընկած ժամանակաշրջանում հիշյալ 7 թերթերի բոլոր
հրապարակումները: Այդ ընթացքում լույս են տեսել «Ազգ», «Առավոտ» եւ
«Հայաստանի Հանրապետություն» թերթերի 42-ական, «Հայկական
ժամանակ»՝ 40, «Գոլոս Արմենիի»՝ 25, «Նովոյե վրեմյա»-ի՝ 23 եւ
«Ռեսպուբլիկա Արմենիա»-ի՝ 15 համարներ, ընդամենը՝ թերթերի 229 համար
(հրատարակությունների համառոտ բնութագիրը ներկայացված է
Հավելվածում):

Հետազոտության ընթացքում ստացվել են հետեւյալ քանակական
տվյալները.

- հայ-ադրբեջանական եւ հայ-թուրքական հարաբերություններին
նվիրված հրապարակումների ընդհանուր թիվը - առանձին ըստ
յուրաքանչյուր հրատարակության եւ բոլորում միասին վերցրած (հաշվի
չեն առնվել եղանակի տեսությունը, գովազդն ու գովազդային
հավելվածները, հայտարարությունները, հեռուստառադիոհաղորդումների
ժամուցումները, հրապարակումներից դուրս եւ առանց տեքստի
«մաքուր լուսանկարները», խաչքառների, թեստերի,
աստղագուշակության, վիկտորինաների տիպի եւ այլ ժամանցային
նյութերը),
- հրապարակումների ծավալը (համառոտ կամ ընդարձակ) եւ
յուրաքանչյուր ծավալի հրապարակումների քանակը,
- թեմայի առկայության ձեւը. ԼՂ հիմնախնդրին, հայ-
ադրբեջանական եւ հայ-թուրքական հարաբերություններին
ամբողջությամբ կամ *մասնակիորեն* նվիրված թերթային
հրապարակումների քանակը,
- հրապարակումների կապը քաղաքական
կուսակցությունների/միավորումների դիրքորոշումների կամ
նախընտրական պլատֆորմների հետ,

- հրապարկումների թեմատիկան` ըստ ստորեւ ներկայացվող թվարկման.

ա) ԼՂ հիմնախնդրի, հայ-ադրբեջանական հարաբերությունների վերաբերյալ

1. Հակամարտության պատմություն
2. Կարգավորման գործընթացը եւ միջազգային միջնորդներ
3. Իրավիճակի զարգացման կանխատեսումներ
4. Սահմաններձ գոտու օպերատիվ իրավիճակ
5. Հակամարտության կարգավորմանը չառնչվող շփումներ
6. Երկու երկրների ներքին եւ արտաքին քաղաքականության վրա հակամարտության ազդեցություն
7. Տարբեր բնագավառներում հայերի եւ ադրբեջանցիների մրցակցություն
8. Այլ հարցեր

բ) հայ-թուրքական հարաբերությունների վերաբերյալ

1. 1915 թվականի Հայոց ցեղասպանություն
2. Պատմություն` առանց ցեղասպանության հիշատակման
3. Դիվանագիտական եւ այլ պաշտոնական հարաբերությունների հաստատում
4. Սահմանների բացում
5. Թուրքիա-Եվրամիություն (ԵՄ) հարաբերություններ
6. Երկու երկրների ներքին եւ արտաքին քաղաքականության վրա հայ-թուրքական հարաբերությունների ազդեցություն
7. Դիվանագիտական կամ այլ հարաբերություններին չառնչվող շփումներ կամ բազմակողմ հանդիպումներ
8. Թուրքիայի ներքին իրավիճակի այլ հարցեր
9. Տարբեր բնագավառներում հայերի եւ թուրքերի մրցակցություն
10. Այլ թեմաներ

ԼՂ հիմնախնդրի, հայ-ադրբեջանական եւ հայ-թուրքական հարաբերությունների վերաբերյալ հրապարակումների եւ դրանց թեմատիկայի մասին քանակական տվյալները ներկայացված են Հավելվածում (աղյուսակներ 1 եւ 3):

Դիտարկման խնդիրներն էին` հրապարակումների քանակական տվյալների եւ բովանդակության վերլուծությամբ պարզել եւ որոշել`

- որքանով ամբողջական եւ համարժեք են արտացոլված մամուլում քաղաքական կուսակցությունների/միավորումների դիրքորոշումները կամ նախընտրական պլատֆորմները,
- մամուլում հրապարակված տեղեկությունների հավաստիության աստիճանը,

- հրապարակումներում կլիշեների եւ կարծրատիպերի¹ օգտագործման դեպքերը. ընթերցողի մոտ Ադրբեջանի եւ Թուրքիայի (ադրբեջանցու եւ թուրքի) բացասական կերպարի ձեւավորմանը նպաստող տեքստի միավորները եւ դրանց աղբյուրները (լրագրողներ/թերթերի հեղինակներ կամ տարբեր գործիչների հրապարակային ասույթներ, պաշտոնական փաստաթղթեր):

Հետազոտությունը նաեւ նպատակ ուներ վեր հանել հրապարակումներում Հայաստանի եւ Ադրբեջանի, Հայաստանի եւ Թուրքիայի երկկողմ հարաբերությունների հիմնախնդիրների կարգավորման վերաբերյալ առաջարկությունների եւ գաղափարների առկայությունը եւ տալ այս կամ այն չափով հայ-ադրբեջանական եւ հայ-թուրքական հարաբերություններին առնչվող հրապարակումների ընդհանուր բնութագիրը:

ԼԵՌՆԱՅԻՆ ՂԱՐԱԲԱՂԻ ՀԻՄՆԱԽՆՂՐԻ ԵՎ ՀԱՅ-ԹՈՒՐԲԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ ԿՈՒՍԱԿՑԱԿԱՆ ԴԻՐՔՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐԻ/ՆԱԽԸՆՏՐԱԿԱՆ ՊԼԱՏՖՈՐՄՆԵՐԻ ԼՈՒՍԱԲԱՆՈՒՄԸ

Լուսաբանման առարկա է եղել 1498 հրապարակում. 728-ը՝ Լեռնային Ղարաբաղի հիմնախնդրի, հայ-ադրբեջանական հարաբերությունների վերաբերյալ, 770-ը՝ հայ-թուրքական հարաբերությունների: Դրանցից միայն 69-ն են (4,6%-ը) այս կամ այն չափով անդրադառնում հետազոտության թեմայի վերաբերյալ քաղաքական կուսակցությունների կամ միավորումների դիրքորոշումներին/նախընտրական պլատֆորմներին:

Եթե 7 հրատարակություններն ամբողջությամբ վերցրած որոշ չափով առավել մեծ ուշադրության են արժանացրել հայ-թուրքական հարաբերությունները, ապա կուսակցական դիրքորոշումների/պլատֆորմների համատեքստում նախապատվությունը տրվել է Լեռնային Ղարաբաղի հիմնախնդրին: Այսպես, ղարաբաղյան կարգավորման վերաբերյալ հիշատակումներ կային 42 հրապարակումներում (կամ հայ-ադրբեջանական հարաբերությունների վերաբերյալ հրապարակումների թվի 5,8%-ը), այն դեպքում, երբ հայ-թուրքական հարաբերություններին է նվիրվել միայն 27-ը (այդ թեմայով հրապարակումների 3,5%-ը):

Բոլոր 7 թերթերում ԼՂ հիմնախնդրի, հայ-ադրբեջանական եւ հայ-թուրքական հարաբերությունների վերաբերյալ քաղաքական կուսակցությունների/միավորումների դիրքորոշումներին կամ նախընտրական պլատֆորմներին առնչվող հրապարակումների եւ դրանց թեմատիկայի մասին քանակական տվյալները ներկայացված են Հավելվածում (աղյուսակներ 2 եւ 4):

¹ Սույն հետազոտության մեջ «կլիշե» ասելով հասկացվում են այս կամ այն հաճախականությամբ անփոփոխ կրկնվող, բացասական ենթատեքստով բառը կամ արտահայտությունը: «Կարծրատիպ» ասելով հասկացվում են այս կամ այն հաճախականությամբ կրկնվող, սակայն, ընդամին, տարբեր բառերով արտահայտված բացասական ենթատեքստով կամ ուղղակի բացասական բովանդակությամբ մտքերը, գաղափարները, բնութագրումները եւ այլն:

ա) Լեռնային Ղարաբաղի հիմնախնդիրը

Լուսաբանման ընդհանուր բնութագիրը եւ կուսակցությունների դիրքորոշումների նկատմամբ մամուլի ուշադրությունը: Տեղեկատվության աղբյուրներ

Այն 42 հրապարակումներից, որոնցում ԼՂ հիմնախնդիրն ու հայ-ադրբեջանական հարաբերությունները ներկայացվում էին կուսակցական դիրքորոշումների համատեքստում, 10-ը կամ 23,8%-ը կարճ հաղորդագրություններ էին, այն դեպքում, երբ 32-ը կամ 76,2%-ը պարունակում էին ընդարձակ տեղեկատվություն. մանրամասներ, մեկնաբանություններ, վերլուծություն եւ այլն: Միաժամանակ, միայն 9 հրապարակում (21,4%) էր ամբողջությամբ վերաբերում ԼՂ հիմնախնդրին, մնացած 33-ը (78,6%) միայն այդ մասին հիշատակում էին պարունակում:

42 հրապարակումներում ընդհանուր առմամբ հայ-ադրբեջանական հարաբերությունների տարբեր հարցերին 76 անդրադարձ է եղել: Քաղաքական գործիչներն ու հրապարակումների հեղինակներն առավել հաճախ անդրադարձել են «Կարգավորման գործընթացը եւ միջազգային միջնորդներ» (32 հիշատակում կամ 42,1%), «Երկու երկրների ներքին եւ արտաքին քաղաքականության վրա հակամարտության ազդեցություն» (20 հիշատակում կամ 26,3%), «Հակամարտության պատմություն» (14 հիշատակում կամ 18,4%) թեմաներին: 7 հրապարակումներում (9,7%) հակամարտության գոտում իրավիճակի զարգացման զանազան կանխատեսումներ էին արված, իսկ «Սահմանամերձ գոտու օպերատիվ իրավիճակ» եւ «Տարբեր բնագավառներում հայերի եւ ադրբեջանցիների մրցակցություն» թեմաները ոչ մի անգամ չեն հիշատակվել: Թեպետ ոչ կառավարական մակարդակով շփումները ներկայումս հասցված են նվազագույնի, այսուհանդերձ՝ աչքի է զարնում, որ քաղաքական գործիչները համարյա չեն շոշափել «Ժողովրդական դիվանագիտության» թեման (ընդամենը 1 հիշատակում «Հակամարտության կարգավորմանը չառնչվող շփումներ» թեմայով):

Ինչպես երեւում է աղյուսակ 2-ից, առավել շատ նյութեր, որոնցում ԼՂ հիմնախնդիրն ու հայ-ադրբեջանական հարաբերությունները ներկայացվում էին կուսակցական դիրքորոշումների/պլատֆորմների համատեքստում, հրապարակվել է «Գոլոս Արմենիի»-ում եւ «Ազգում»՝ 9-ական, «Հայաստանի Հանրապետություն»-ում՝ 8 (հենց այս թերթերն են առավել շատ ուշադրության արժանացրել ինչպես հայ-ադրբեջանական, այնպես էլ հայ-թուրքական հարաբերությունները - **տես՝ ստորեւ**): Մնացած թերթերում նման հրապարակումները նշանակալիորեն ավելի քիչ են եղել՝ 2-ից («Ռեսպուբլիկա Արմենիա») մինչեւ 5 («Նովոյե վրեմյա» եւ «Առավոտ»): Հարաբերական ցուցանիշներով (տոկոսով՝ մեկ թերթում տվյալ թեմայի ընդհանուր հրապարակումներից) «Ազգ» օրաթերթը առաջատարն է՝ հրապարակումների 8,4%-ը: Սակայն մյուս թերթերը այլ հերթականությամբ են դասավորվել. «Առավոտ»՝ 6,6%, «Նովոյե վրեմյա»՝ 5,7%, «Հայաստանի Հանրապետություն»՝ 5,4%, «Ռեսպուբլիկա Արմենիա»՝ 5,1%, «Գոլոս Արմենիի» եւ «Հայկական ժամանակ»՝ 4,8-ական տոկոս:

Հետազոտված ՁԼՄ-ների ուշադրությունը քաղաքական ուժերի դիրքորոշումների/նախընտրական պլատֆորմների նկատմամբ անհավասար էր: Բոլոր թերթերի հրապարակումներում, ընդհանուր առմամբ, Լեռնային Ղարաբաղի հիմնախնդրի առնչությամբ հիշատակվել է 14 կուսակցություն/դաշինք, կամ ընտրությունների տարբեր փուլերին մասնակցած 25 քաղաքական ուժերի կեսից մի քիչ ավելին (տես՝ Հավելվածը՝

աղյուսակներ 5 եւ 6): Ավելին, ոչ մի հիշատակման չեն արժանացել խորհրդարանում տեղ ունենալու ռեալ հավակնորդները, օրինակ՝ «Ազգային միաբանություն» (ԱՄ) կուսակցությունը (ստացել է ընտրողների ձայների 3,65%-ը, կամ 7-րդ արդյունքը բոլոր կուսակցությունների/դաշինքի թվում) կամ՝ ժողովրդական կուսակցությունը (ԺԿ, ձայների 2,71%-ը, 9-րդ արդյունք):

Լեռնային Ղարաբաղի հիմնախնդրի եւ հայ-ադրբեջանական հարաբերությունների համատեքստում, խորհրդարանական ընտրություններում քվեարկվող կուսակցությունների առավել լայն սպեկտր ներկայացվել է «Գոլոս Արմենիի» թերթի հրապարակումներում՝ 7 (նշենք, որ հետագոտված ՁԼՄ-ներում իբրեւ գովազդ տեղադրվել են մի քանի կուսակցությունների ծրագրային փաստաթղթերը: Այսպես, «Գոլոս Արմենիի» թերթի 2007 թվականի մայիսի 3-ի եւ 5-ի համարներում հրապարակվել է «Ազգային միաբանություն» կուսակցության «Հակաճգնաժամային ծրագիրը», «Առավոտի» 2007 թվականի ապրիլի 20-ի համարում՝ «Ժառանգություն» կուսակցության նախընտրական պլատֆորմը եւ այլն, սակայն գովազդային նյութերը դիտարկման առարկա չեն եղել):

Մնացած թերթերում դիրքորոշումների/նախընտրական պլատֆորմների ավելի քիչ հիշատակումներ են եղել՝ 3-ից («Ազգ», «Ռեսպուբլիկա Արմենիա», «Հայկական ժամանակ») մինչեւ 6 («Նովոյե վրեմյա», «Հայաստանի Հանրապետություն»): Ընդամին, «Ազգ» օրաթերթը ուշադրության է արժանացրել միայն ընտրարշավի երեք առաջատարներին՝ Հայաստանի հանրապետական կուսակցությանը (ՀՀԿ), «Բարգավաճ Հայաստան» կուսակցությանը (ԲՀԿ) եւ Հայ յեղափոխական դաշնակցությանը (ՀՀԴ), իսկ «Ռեսպուբլիկա Արմենիա» պաշտոնաթերթը՝ միայն երեք ընդդիմադիր կուսակցություններին («Օրինաց երկիր» (ՕԵԿ), «Ժառանգություն», Հայոց համազգային շարժում (ՀՀՇ):

Հետագոտված ՁԼՄ-ներում առավել շատ հիշատակումների են արժանացել 5 կուսակցություններ. ՀՀԿ՝ 15, ԲՀԿ՝ 8, ՀՀԴ, ՕԵԿ, «Ժառանգություն»՝ 4-ական: Այս բոլոր կուսակցությունները ընտրությունների արդյունքում հաղթահարեցին 5%-անոց արգելքը եւ տեղեր զբաղեցրին ՀՀ Ազգային ժողովում: Չորս անգամ հիշատակվել է նաեւ ՀՀՇ-ն:

Վերոհիշյալ կուսակցություններից բացի հետագոտված ՁԼՄ-ներում ներկայացվել են եւս երեք քաղաքական ուժերի՝ Միավորված աշխատանքային կուսակցության (ՄԱԿ), Ազգային ժողովրդավարական կուսակցության (ԱԺԿ) եւ «Ազգային համաձայնություն» կուսակցության դիրքորոշումները կամ նախընտրական պլատֆորմների առանձին դրույթներ, ընդ որում, դրանցից յուրաքանչյուրը՝ միայն մեկ թերթում: Նշենք, որ թվարկված կուսակցություններից առաջինը լուսաբանման է արժանացել նրա առաջնորդի՝ Գուրգեն Արսենյանի Աշտարակ քաղաքի ընտրողների առջեւ ելույթ ունենալու առնչությամբ, «Ազգային համաձայնություն» կուսակցության դիրքորոշումը լուսաբանելու առիթ է եղել նրա ներկայացուցչի եւ ՀՀՇ-ի թեկնածուի բանավեճը մամուլի ակունքներից մեկում, իսկ ԱԺԿ առաջնորդ Շավարշ Քոչարյանը իր տեսակետներն է արտահայտել «Գոլոս Արմենիի» թերթին տված հարցազրույցում: Այլ կերպ ասած, կուսակցական դիրքորոշումների/պլատֆորմների լուսաբանման համար տարբեր հնարավորություններ եւ օպերատիվ առիթներ են եղել, սակայն հետագոտված ՁԼՄ-ները, ակնհայտ է, դրանք ամբողջությամբ չեն օգտագործել:

Մնացած քաղաքական միավորումները հիշատակվել են միայն հրատապ իրադարձությունների առիթներով: Նույնիսկ «Հայկական ժամանակ» թերթում (որի գլխավոր խմբագիր Նիկոլ Փաշինյանը գլխավորում էր «Իմպիչմենտ» դաշինքի նախընտրական ցուցակը) ընդդիմադիր «Նոր ժամանակներ» (ՆԺԿ),

«Հանրապետություն» կուսակցությունների եւ «Իմպիչմենտ» դաշինքի հիշատակումները միայն Լեռնային Ղարաբաղի հարցում գործող իշխանությունների քաղաքականության քննադատություններ կամ իրադարձությունների հնարավոր անբարենպաստ զարգացումների կանխատեսումներ էին պարունակում, ընդսմին՝ անդրադարձ չէր լինում երեք հիշատակված քաղաքական ուժերի դիրքորոշումներին:

Ղարաբաղյան հիմնախնդրի վերաբերյալ կուսակցությունների ծրագրային դրույթները, այս կամ այն չափով լուսաբանվել են 42 հրապարակումներից միայն 21-ում (50%): Այդ հրապարակումներից 10-ը (կամ մոտ կեսը) ամբողջությամբ կամ մասամբ հիմնվում էին արտասահմանյան ՁԼՄ-ների նյութերի վրա: Օրինակ, Ղարաբաղյան հիմնախնդրի վերաբերյալ ԲՀԿ-ի ծրագրային դրույթների մասին 6 հրապարակումներից 4-ը այդ կուսակցության ներկայացուցիչների՝ ռուսական ՁԼՄ-ներին տված հարցազրույցների արտատպություններն էին, այն դեպքում, երբ հայ լրագրողներն այդ համեմատաբար նոր, սակայն ազդեցիկ քաղաքական ուժի մասին միայն երկու հրապարակումների հեղինակ են եղել:

Հրապարակումների բովանդակությունը, կուսակցական դիրքորոշումների լուսաբանման ամբողջականությունն ու համարժեքությունը

Նշենք, որ անցած ընտրարշավի ժամանակ ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորման եղանակների եւ մեթոդների մասին հարցը վճռորոշ դեր չէր կատարում: Դիտարկման ժամանակաշրջանում Հայաստանի այն քաղաքական ուժերը, որոնց դիրքորոշումները ներկայացվել են հետազոտված ՁԼՄ-ներում, միահամուռ կարծիք էին արտահայտում, որ խնդիրը հնարավոր է լուծել միայն Ադրբեյջանի հետ բանակցությունների (կամ խաղաղության պայմանագիր կնքելու) ճանապարհով: Կուսակցությունների ներկայացուցիչների մեծամասնությունը ընդգծում էր, որ ԼՂ հիմնախնդիրը պետք է լուծվի ազգերի ինքնորոշման իրավունքին համապատասխան:

Թերթերը, ինչպես նաեւ կուսակցությունների ներկայացուցիչները, ընդգծում էին դիրքորոշումների միակ (թերեւս առաջվա նման ոչ այնքան հրատապ) տարբերությունը՝ հակամարտության կարգավորման փաթեթային կամ փուլային տարբերակը, ընդսմին, որպես կանոն՝ զուտ ձեւականորեն, առանց բացատրելու այդ հասկացությունների բովանդակությունը: Այդպես էր, օրինակ, ԲՀԿ-ի քաղաքական խորհրդի անդամ Ավետ Ադունցի՝ «Նովոյե վրեմյա» թերթին տված հարցազրույցում (2007 թ. մայիսի 10). «... Կուսակցությունը կողմնակից է ղարաբաղյան կարգավորման փաթեթային տարբերակին»: Այս հարցազրույցում ԼՂ խնդիրն այլեւս չի շոշափվում:

Հետազոտված թերթերի հրապարակումներում բավականին շատ էր բացասական քարոզչությունը՝ ղարաբաղյան կարգավորման հարցում 1990-ականների կեսերի Հայաստանի իշխանությունների դիրքորոշումների կամ գործող իշխանությունների քաղաքականության քննադատություն պարունակող արտահայտությունները: Այսպես, ՀՀԾ-ի հիշատակում պարունակող չորս հրապարակումներից երեքը ուներ բացասական բովանդակություն եւ վերաբերում էր հիմնականում անցյալին: Այդ հրապարակումներում քննադատվում էր ղարաբաղյան կարգավորման հարցում հիշյալ կուսակցության դիրքորոշումը իր իշխանության վերջին տարիներին եւ միայն մեկ հրապարակման մեջ էր տեղեկացվում (ընդսմին, առանց բավարար հիմնավորման - **տես՝ ստորեւ**), որ ՀՀԾ-ի դիրքորոշումներն այսօր էլ չեն փոխվել: Փաստորեն, ԼՂ խնդիրում ՀՀԾ-ի դիրքորոշումը անմիջականորեն արտացոլվել է միայն մեկ հրապարակման մեջ.

«Հայաստանի Հանրապետություն» օրաթերթում (2007 թ. ապրիլի 19) հրապարակված մի ռեպորտաժում, որը ներկայացնում էր մամուլի ակունքներից մեկում «Ազգային համաձայնություն» կուսակցության ներկայացուցիչ Ալեքսանդր Մանասյանի եւ ՀՀՇ վարչության անդամ Յովհաննես Իգիթյանի բանավեճը: Ըստ թերթի, վերջինս, մասնավորապես, ընդգծել է ազատ եւ արդար ընտրությունների անցկացումը՝ բանակցային գործընթացում Հայաստանի դիրքերն ուժեղացնելու նպատակով, եւ արտահայտվել է Լեռնային Ղարաբաղի՝ բանակցային կողմ դառնալու օգտին: Ստորեւ մենք կներկայացնենք ՀՀՇ-ի մեկ այլ ներկայացուցչի արտահայտությունը, որը ԼՂ հիմնախնդրի առնչությամբ այլ հարցերի է ուշադրություն դարձնում:

Որոշ դեպքերում, ընթերցողի մոտ քաղաքական գործիչների բացասական կերպար ձեւավորելու համար, հրապարակումների հեղինակներն իբրեւ փաստարկ օգտագործում էին ադրբեջանական կամ թուրքական ՁԼՄ-ների նյութերը:

Նման հրապարակումներից է, օրինակ, «Լույսի մի շող՝ ադրբեջանական կայսրությունում» (ենթավերնագիրը՝ «Բաքվում հույսեր են փայփայում, որ Արթուր Բաղդասարյանը կօգնի իրենց լուծելու Ղարաբաղի խնդիրը») հոդվածը՝ «Ռեսպուբլիկա Արմենիա» թերթի 2007 թվականի մայիսի 18-ի համարում: «Ադրբեջանցիներն իրենց հույսերը բացահայտորեն կապում են հայկական ժողովրդավարության կեղծ մրրկահավ Արթուր Բաղդասարյանի հետ,- գրում է «ՌԱ»-ն: - Հիշեցնենք Քաղաքական նորարարությունների եւ տեխնոլոգիաների կենտրոնի ղեկավար Մուբարիզ Ահմեդօղլուի խոսքերը. «... Արթուր Բաղդասարյանը համեմատաբար նոր երեւույթ է հայկական քաղաքական ասպարեզում: Եվ Ադրբեջանի համար Հայաստանի խորհրդարանական ընտրությունների առավել ընդունելի արդյունքը Արթուր Բաղդասարյանի կողմնակիցների հաղթանակն է»:

Մեկ այլ օրինակ է «Նովոյե վրեմյա» թերթի 2007 թվականի մայիսի 5-ի համարի «Մայիսի 12-ին հաջորդելու են մայիսի 13-ը, 14-ը, 15-ը...» հոդվածը: Տեղեկացնելով Հայաստանի ընտրությունների վերաբերյալ թուրքական «Թըրքիշ դեյլի նյուս» (TDN) թերթի հոդվածի մասին, «ՆՎ»-ն մասնավորապես գրում է. «Արթուր Բաղդասարյանի նման քաղաքական գործիչների առկայությունը՝ խոստումնալից եւ ուշադրության արժանի փաստ է,- համարում է TDN-ը: - Թուրքական վերլուծաբանների համար ակնհայտորեն հոգեհարազատ է Ղարաբաղյան հիմնախնդիրն «անսահմանափակ» փոխգիշուններով լուծելու եւ Թուրքիայի հետ հարաբերությունները կարգավորելու մասին Արեւմուտքին նախկին խոսնակի տված խոստումը: Փաստորեն Բաղդասարյանը վերադարձել է իր հիշական անցյալին, նրա այսօրվա դիրքորոշումը ՀՀՇ-ի «սկզբունքային» հայացքների արտացոլումն է»:

Ընդսմին, թերթը չի նշում Արեւմուտքին ՕԵԿ-ի առաջնորդի «տված խոստման» մասին իր տեղեկությունների աղբյուրը եւ նույնացնում է այդ կուսակցության ու ՀՀՇ-ի դիրքորոշումները: Այսուհանդերձ, մատչելի աղբյուրներում ներկայացված կուսակցությունների/միավորումների դիրքորոշումների համեմատության դեպքում ակնհայտ հակասություններ են երեւան գալիս: Օրինակ, «Քաղաքական կուսակցություններ. տեսակետներ,

մոտեցումներ»² հետազոտության մեջ ՕԵԿ-ի ներկայացուցիչը միտք է արտահայտում, թե. «...որպես վտանգ, շարունակում է մնալ Ղարաբաղի խնդրի հետ կապված Ադրբեջանի ռազմական հզորության աճը», որ՝ Ղարաբաղի հարցի կարգավորման ձգձգումը Հայաստանի շահերից չի բխում եւ որ՝ կուսակցությունը փոխադարձ զիջումների մասին կարող է խոսել միայն իբրեւ սկզբունքի, իսկ «Շատ կոնկրետ, տեխնիկական դետալներով կարող են խոսել մարդիկ, ովքեր մասնակցում են բանակցային գործընթացին»: Իր հերթին, ՀՀԾ ներկայացուցիչը, մասնավորապես պնդում է, որ Հայաստանում, եւ Ադրբեջանում չկան լեգիտիմ իշխանություններ, «...իսկ Ղարաբաղի խնդրի լուծումը հնարավոր է միայն օրինական ձեւավորված իշխանությունների պարագայում», որ կուսակցության կողմից 1997-ին առաջարկած փուլային տարբերակը այլընտրանք չունի եւ հակամարտության չկարգավորված լինելը ձեռնտու է Ռուսաստանին, քանի որ դա վերջինիս «հնարավորություն է տալիս պահպանել իր ազդեցությունը երկու կողմերի վրա»: Ինչպես տեսնում ենք՝ Արթուր Բաղդասարյանի եւ ՀՀԾ-ի դիրքորոշումների նույնականության մասին պնդումների համար հիմքերը բավարար չեն:

Էլ ավելի մեծ է տարբերությունը «Գոլոս Արմենիի» թերթում «Ժառանգություն» կուսակցության դիրքորոշման լուսաբանման եւ հիշյալ հետազոտությունում ներկայացվածի միջեւ: «Նոր ցախավել եւ հին երգեր» հոդվածում («ԳԱ», 10 մայիսի, 2007 թ.), մասնավորապես, պնդվում է, թե կուսակցության քարոզչական նյութերում կա այսպիսի դրույթ. «Արցախի հարցում «Ժառանգությունը» պատրաստ է նստելու բանակցությունների սեղանի շուրջ առանց (?) որեւէ նախապայմանների. այսինքն՝ Ադրբեջանի կազմում ԼՂՀ մնալու տարբերակը չի բացառվում»:

Նշենք, որ ինքը՝ հոդվածի հեղինակը, հարցական նշան դնելով, կասկած է արտահայտել Հայաստանի քաղաքական բառապաշարում նոր՝ «Առանց որեւէ նախապայմանների Ադրբեջանի հետ բանակցություններ» ձեւակերպման (նման արտահայտությունն օգտագործվում է բացառապես Թուրքիայի հետ հարաբերություններ հաստատելու համատեքստում) վերաբերյալ: Կարծում ենք, կասկածելի է նաեւ լրագրողի օգտագործած աղբյուրը: Համենայն դեպս, «Գործընկերության...» մեր արդեն հիշատակած հետազոտության մեջ կուսակցության ներկայացուցիչն ասում է, որ «Լեռնային Ղարաբաղի ժողովուրդը որեւէ կերպ Ադրբեջանի կազմ չի կարող վերադարձվել, քանի որ այն հայ ժողովրդի պատմական բնօրրանում պահպանված, բնակված էթնիկական հատվածներից մեկն է»: Ընդամին, «Ժառանգության» ներկայացուցիչն ընդգծել է, որ այդ հանգամանքը վիճարկելիության դաշտ մտցնելը կուսակցությունն անընդունելի է համարում:

Դիտարկման տվյալները վկայում են, որ, չնայած ավելի մեծ թվով հիշատակումներին, անգամ ընտրություններում հաղթած կուսակցությունների դիրքորոշումների/պլատֆորմների վերաբերյալ մամուլից համազոր պատկերացում ստանալը չափազանց դժվար էր: Փաստորեն արտացոլվել են (այն էլ որոշակի վերապահումով) նրանցից միայն երկուսի դիրքորոշումները:

² «Քաղաքական կուսակցություններ.տեսակետներ, մոտեցումներ» հետազոտությունն իրականացրել է «Գործընկերություն հանուն բաց հասարակության» նախաձեռնությունը՝ 2007 թվականին (հարցազրույցները վարել է Հայաստանի հանրային ռադիոյի մեկնաբան Լուսինե Վասիլյանը): Փորձագետների հարցմամբ որոշվեցին 12 առավել ազդեցիկ կուսակցությունները, որոնց ներկայացուցիչները (վերջիններիս ընտրել էին իրենք՝ կուսակցությունները) պատասխանել են միեւնույն հարցերին. ինչպես են կուսակցական պլատֆորմներում արտացոլված երկրի հասարակական-քաղաքական հիմնախնդիրները, այդ թվում՝ Հայաստանի արտաքին քաղաքական գերակայությունները, Ղարաբաղի խնդիրը, հայ-թուրքական հարաբերությունները եւ այլն: Նշենք, որ փորձագետների ընտրած կուսակցություններից երկուսը՝ «Բարգավաճ Հայաստանը» եւ ՄԱԿ-ը տարբեր պատճառներով հրաժարվեցին մասնակցել հարցմանը:

Այսպես, ընդդիմադիր ՕԵԿ-ի եւ «Ժառանգության» հիշատակումները գերազանցապես բացասական էին (օրինակները բերված են վերը), կարելի է ասել, որ նրանց դիրքորոշումները չեն ներկայացվել:

Ղարաբաղյան կարգավորման համատեքստում ՀՀԴ-ի հիշատակումները արտացոլում էին միայն կուսակցության առանձին տակտիկական խնդիրները չանդրադառնալով խնդրի էությանը: Օրինակ. «Մայիսի 12-ին կայանալիք խորհրդարանական ընտրությունը պատմական հնարավորություն է, ըստ Հրայր Կարապետյանի (ՀՀ ԱԺ-ում ՀՀԴ խմբակցության ղեկավարը - **ԵՄԱ**), որպեսզի անցկացվեն ազատ, արդար, թափանցիկ, այլապես Հայաստանը Արցախի, Հազարամյակի մարտահրավերներ ծրագրի եւ շատ այլ հարցերի առնչությամբ ծանր իրավիճակում կհայտնվի. «Մենք ամեն ինչ պետք է անենք, որպեսզի այս ընտրությունները չընթանան նախորդների նման», («Ազգ», 5 ապրիլի, 2007 թ.): Կուսակցության դիրքորոշումը չի բացահայտվել նաեւ նույն Հրայր Կարապետյանի (ով նաեւ մեծամասնական կարգով քվեարկվում էր 4-րդ ընտրատարածքում) «Գոլոս Արմենիի» թերթին տված հարցազրույցում (20 ապրիլի, 2007 թ.): ՀՀԴ ներկայացուցիչը այդ հարցազրույցում անդրադարձել է միայն Ադրբեյջանից փախստականների իրավունքների պաշտպանության թեմային:

ԲՀԿ-ի տարբեր ներկայացուցիչների արտահայտություններում նկատելի էին հակասությունները, տարբեր թերթերում կուսակցության նախընտրական պլատֆորմը հատվածաբար էր ներկայացվում: Օրինակ, կուսակցության առաջնորդ Գագիկ Ծառուկյանը ռուսական «Իզվեստիա» թերթին տված հարցազրույցում, որը արտատպել էր «Գոլոս Արմենիի»-ին 2007 թվականի մայիսի 10-ին, ասել է. «Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության լուծման հարցում մենք ունենք հստակ եւ միանշանակ դիրքորոշում: Մենք համոզված ենք, որ հաջորդ քայլը ԼՂՀ անկախության միջազգային ճանաչումն է ու նրա ինտեգրացումը միջազգային հանրությանը: Մնացած հարցերը, տարածաշրջանում խաղաղություն եւ Ադրբեյջանի հետ բարիդրացիական հարաբերություններ հաստատելու համատեքստում կարելի է քննարկել եւ լուծել»: Իսկ նույն կուսակցության Քաղաքական խորհրդի անդամ Ավետ Ադոնցը, ներկայացնելով նախընտրական պլատֆորմի արտաքին քաղաքական հատվածը («Ազգ», 6 ապրիլի, 2007 թ.) ասել է, թե ԲՀԿ-ն հետամուտ է լինելու ԼՂՀ խնդրի խաղաղ կարգավորմանը, որը պետք է կառուցվի ԼՂ փաստացի գոյության եւ ժողովուրդների ինքնորոշման իրավունքի սկզբունքի հիման վրա. «Մեզ համար ընդունելի է ԼՂ հակամարտության այնպիսի կարգավորումը, որի բանակցային գործընթացում անմիջական մասնակից կլինի նաեւ ԼՂՀ-ն, իսկ կարգավիճակի հարցում կբացառվի որեւէ լուծում առանց Արցախի ժողովրդի համաձայնության»:

ՀՀԿ-ի նախընտրական պլատֆորմի լուսաբանումը նույնպես հատվածական բնույթ ուներ, սակայն այս կուսակցության դիրքորոշումները, թերեւս, առավել ամբողջական էին ներկայացված: Նշենք ՀՀԿ 2003 եւ 2007 թվականների ծրագրերում ղարաբաղյան կարգավորման վերաբերյալ դիրքորոշումների համեմատության միակ փորձը «Առավոտ» օրաթերթի 2007 թվականի մայիսի 5-ի համարում: Մասնավորապես, թերթն առանձնացրել էր 2003 եւ 2007 թվականների ծրագրերի ընդհանուր կետերը. «Պետք է միջազգայնորեն ճանաչվի Արցախի ժողովրդի ինքնորոշման իրավունքը: Պետք է ապահովվի ԼՂՀ բնակչության եւ սահմանների անվտանգությունը: ՀՀ-ն եւ ԼՂՀ-ն պետք է ունենան ընդհանուր սահման»: Սակայն 2007 թվականի ծրագրում ՀՀԿ-ն նաեւ առաջարկում է այդ մոտեցումների հիման վրա ՀՀ եւ ԼՂՀ դիրքերի ամրապնդման համար «իրականացնել նմանատիպ հակամարտությունների կարգավորման գործընթացների քաղաքագիտական-

իրավական համեմատական ուսումնասիրություն», «ստեղծել Ղարաբաղյան խնդրի պատմական, մշակութային, իրավական, քաղաքական ասպեկտներից վերաբերող վերլուծական-տեղեկատվական նյութերի հարուստ հավաքածու օտար լեզուներով»:

«Գործընկերության...» մեր արդեն հիշատակած հետազոտության մեջ ՀՀԿ ներկայացուցիչը արտահայտել է նաեւ այլ մտքեր: Նա նաեւ հիշատակել է Ղարաբաղյանին նման հակամարտությունների փորձի «շատ ուշադիր» ուսումնասիրությունը: Սակայն, գնահատելով բանակցային գործընթացը, կուսակցության ներկայացուցիչը, մասնավորապես, նշել է, որ վերջին երկու տարիներին նոր եւ իրական հնարավորություն է բացվել Ղարաբաղի խնդրի կարգավորման համար, եւ կան դրական տեղաշարժեր, որովհետեւ 2005 թվականից ԵԽ փաստաթղթերում տարածքային ամբողջականության սկզբունքից բացի ամրագրված է նաեւ ազգերի ինքնորոշման սկզբունքը: «Մենք չենք կարող պարզապես հույս դնել այն բանի վրա, որ խնդրի արդարացի լուծումը Ղարաբաղի ինքնորոշումն է, այդ ամենը պետք է ապացուցել, այդ ամենի համար պետք է լայնորեն ու բազմաթիվ ուղղություններով պայքարել», - եզրափակում է ՀՀԿ ներկայացուցիչը:

Հիմնական եզրակացություններ

Դիտարկման տվյալները եւ իրականացված վերլուծությունը հնարավորություն են տալիս արձանագրելու երկրի արտաքին քաղաքական կարեւոր խնդիրներից մեկի՝ Ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորման վերաբերյալ կուսակցությունների դիրքորոշումների/պլատֆորմների նկատմամբ մանուլի անբավարար ուշադրությունը, ինչպես նաեւ՝ հենց ընտրություններին մասնակցող կուսակցությունների նկատմամբ անհավասար վերաբերմունքը: Միանգամայն հնարավոր է, որ ոչ բոլոր կուսակցություններն ունենին ԼՂ հիմնախնդրի վերաբերյալ հստակ ձեւավորված դիրքորոշում, սակայն այդ մասին տեղեկությունը, անկասկած, կնպաստեր ընթերցողական լսարանի (ընտրողների) սեփական կարծիքի ձեւավորմանը:

Ընթերցողական լսարանը բավարար չափով պատկերացում չստացավ ԼՂ հիմնախնդրի վերաբերյալ ԱԺ ընտրություններին մասնակցող կուսակցությունների դիրքորոշումների/պլատֆորմների մասին: Որոշակի չափով դրան նպաստեցին նաեւ իրենք՝ քաղաքական գործիչները, որոնց արտահայտությունները հաճախ շատ ընդհանուր էին, ոչ կոնկրետացված կամ հակասական: Բացի այդ, ոչ քաղաքական ուժերի ներկայացուցիչները, ոչ ՁԼՄ-ները չէին շեշտում, թե ում տեսակետն է արտահայտվում՝ կուսակցական, թե՞ անձնական:

Միեւնույն ժամանակ մանուլն ամբողջությամբ չօգտագործեց կուսակցական դիրքորոշումները ներկայացնելու եղած հնարավորություններն ու օպերատիվ առիթները: Թեմային քիչ հրապարակումներ նվիրվեցին, կուսակցությունների նշանակալի մասը՝ մոտ կեսը, Ղարաբաղյան կարգավորման համատեքստում ընդհանրապես չհիշատակվեց հետազոտված լրատվամիջոցներում: Նույնիսկ այն դեպքերում, երբ ՁԼՄ-ներն իրենք էին նախաձեռնում հանդիպում կամ հարցազրույց քաղաքական ուժերի ներկայացուցիչների հետ, նրանց դիրքորոշումների լուսաբանումը ոչ միշտ էր ստացվում ամբողջական ու համարժեք: Սրա ամենից հավանական բացատրությունը կարող է լինել ընտրարշավի լուսաբանման հստակ խմբագրական քաղաքականության բացակայությունը:

Ի հետևանք՝ թեպետ մամուլում կարծիքների որոշակի բազմազանություն (հիմնականում ԼՂ հիմնախնդրի կարգավորման առանձին տարրերի մասին) արտացոլված էր, այսուհանդերձ, կուսակցությունների դիրքորոշումների վերաբերյալ (ինչպես ամբողջությամբ, այնպես էլ յուրաքանչյուր առանձին դեպքում) իրական պատկերացում ստանալու համար անհրաժեշտ էր օգտագործել մի քանի աղբյուր, ընդ որում՝ ոչ միայն թերթեր:

Նշենք նաեւ, որ միջազգային իրավական նորմերը տպագիր ՁԼՄ-ներին պարտադրում են նախընտրական քարոզչության օրենքով սահմանված ժամանակաշրջանում ապահովել միայն քարոզչության հավասար պայմաններ, այն դեպքում, երբ հեռարձակվող ՁԼՄ-ներին ներկայացվում են մի շարք պահանջներ, այդ թվում՝ հնարավորինս անաչառ եւ անկողմնակալ լուսաբանում: Այլ կերպ ասած, մամուլին չի արգելվում աջակցել այս կամ այն թեկնածուին/կուսակցությանը եւ/կամ վարել բացասական քարոզչություն մյուսների դեմ: Սակայն գործնականում ընդդեմ այս կամ այն քաղաքական ուժի քարոզչությունը շատ դեպքերում դառնում էր ինքնանպատակ՝ ի վնաս նյութերի բովանդակության նկատմամբ պրոֆեսիոնալ պահանջների:

բ) Հայ-թուրքական հարաբերությունները

Լուսաբանման ընդհանուր բնութագիրը եւ կուսակցությունների դիրքորոշումների նկատմամբ մամուլի ուշադրությունը: **Տեղեկատվության աղբյուրներ**

Այն 27 հրապարակումներից, որոնցում հայ-թուրքական հարաբերությունները ներկայացվում էին կուսակցական դիրքորոշումների համատեքստում, 4-ը կամ 14,8%-ը կարճ հաղորդագրություն էր, իսկ 23-ը կամ 85,2%-ը առավել մանրամասն տեղեկատվություն էր պարունակում: 8 հրապարակում (29,6%) ամբողջությամբ նվիրված էր այդ թեմային, իսկ 19-ը (70,4%) միայն դրա հիշատակում ունեին:

27 հրապարակումներում ընդհանուր առմամբ հայ-թուրքական հարաբերությունների տարբեր հարցերին 66 անդրադարձ է եղել: Քաղաքական գործիչներն ու հրապարակումների հեղինակներն առավել հաճախ անդրադարձել են «Դիվանագիտական եւ այլ պաշտոնական հարաբերությունների հաստատում» (16 հիշատակում կամ 24,2%), «1915 թվականի Հայոց ցեղասպանություն» (15 հիշատակում կամ 22,7%) եւ «Երկու երկրների ներքին եւ արտաքին քաղաքականության վրա հայ-թուրքական հարաբերությունների ազդեցություն» (10 հիշատակում կամ 15,2%): «Սահմանների բացումը» եւ այլ թեմաները (մոնիտորինգի մեթոդոլոգիայով ընդհանրացվածներից զատ - **տես՝ վերը**) հրապարակումներում հիշատակվել են 7-ական անգամ (10,6%), իսկ «Տարբեր բնագավառներում հայերի եւ թուրքերի մրցակցություն» թեման ոչ մի անգամ չի հիշատակվել: Ինչպես դարաբաղյան հակամարտության կարգավորման համատեքստում, այնպես էլ հայ-թուրքական հարաբերությունների հարցում, քաղաքական գործիչները անտեսել են «ժողովրդական դիվանագիտության» եւ բազմակողմ համագործակցության հնարավորությունը (ընդամենը 1 հիշատակում «Ուղղակի շփումներ կամ բազմակողմ հանդիպումներ» թեմայով):

Առավել շատ նյութեր, որոնցում հայ-թուրքական հարաբերությունները ներկայացվում էին կուսակցական դիրքորոշումների համատեքստում, հրապարակվել է «Գոլոս Արմենիի»-ում, «Ազգում» եւ «Նովոյե վրեմյա»-ում՝ 6-ական: Մնացած թերթերում մնան հրապարակումները նշանակալիորեն ավելի քիչ են եղել՝ 1-ից («Հայկական ժամանակ») մինչեւ 3 («Հայաստանի Հանրապետություն» եւ «Ռեսպուբլիկա Արմենիա»): Հարաբերական

ցուցանիշներով (տոկոսով՝ մեկ թերթում տվյալ թեմայի ընդհանուր հրապարակումներից) «Ռեսպուբլիկա Արմենիա» թերթն առաջատարն է՝ 7,9%: «Նովոյե վրեմյա» թերթը կուսակցությունների դիրքորոշումներին է նվիրել թեմայի վերաբերյալ հրապարակումների 5,4%-ը, «Ազգը» եւ «Առավոտը»՝ 3,6-ական %, «Գոլոս Արմենիի»-ին՝ 3%, «Հայաստանի Հանրապետությունը»՝ 2,1%, եւ «Հայկական ժամանակը»՝ 1,8%:

Հետազոտված ՁԼՄ-ների ուշադրությունը քաղաքական ուժերի դիրքորոշումների/նախընտրական պլատֆորմների նկատմամբ անհավասար էր: Բոլոր 7 թերթերի հրապարակումներում եղել է ընտրությունների տարբեր փուլերին մասնակցած 25 քաղաքական ուժերից միայն 9 կուսակցության/դաշինքի դիրքորոշման հիշատակում: Ընդսմին, անտեսվել են խորհրդարանում տեղ ունենալու ռեալ հավակնորդ շատ քաղաքական ուժեր, օրինակ՝ «Ազգային միաբանություն» կուսակցությունը, «Նոր ժամանակներ» կուսակցությունը (ծայների 3,44%-ը, 8-րդ արդյունք) եւ ժողովրդական կուսակցությունը: Նույնիսկ «Իմպիչմենտ» դաշինքի (որին անմիջականորեն մատչելի էր հրատարակություններից մեկը - **տես վերը**) ներկայացուցիչները դիտարկման ժամանակաշրջանում ոչ մի անգամ չեն անդրադարձել հայթուրքական հարաբերությունների խնդրին:

Հայ-թուրքական հարաբերությունների համատեքստում, խորհրդարանական ընտրություններում քվեարկվող կուսակցությունների առավել լայն սպեկտր ներկայացվել է «Նովոյե վրեմյա» թերթի հրապարակումներում՝ 5, «Գոլոս Արմենիի» թերթում հիշատակվել է 4 կուսակցության դիրքորոշում: «Ազգ» օրաթերթը, ինչպես եւ դարաբաղյան կարգավորման հարցում, ուշադրության է արժանացրել միայն ընտրարշավի առաջատար երեք կուսակցություններին: «Ռեսպուբլիկա Արմենիա» պաշտոնաթերթում կային 3 կուսակցությունների դիրքորոշումների հիշատակումներ, իսկ «Հայաստանի Հանրապետությունում»՝ ընդամենը 2: «Հայաստանի Հանրապետությունը» ուշադրության է արժանացրել նաեւ Հայաստանի Քրիստոնեա-դեմոկրատական միության առաջնորդ, մեծամասնական ընտրակարգով 10-րդ ընտրատարածքում առաջադրված թեկնածու Խոսրով Հարությունյանի (նրա ղեկավարած կուսակցությունը համամասնական ընտրակարգով ընտրություններին չէր մասնակցում) դիրքորոշումը: Միակ քաղաքական ուժը, որի դիրքորոշումը հիշատակվել էր «Հայկական ժամանակում» (ընդ որում, արդեն ընտրությունների պաշտոնական արդյունքները հայտարարվելուց հետո), «Ազատություն» կուսակցությունն էր, որն ընդհանրապես չէր մասնակցել խորհրդարանական ընտրություններին:

Հետազոտված ՁԼՄ-ներում առավել շատ հիշատակումների են արժանացել (ինչպես եւ դարաբաղյան կարգավորման համատեքստի դեպքում) 5 կուսակցություններ, որոնք ընտրությունների արդյունքում հաղթահարեցին 5%-անոց արգելքը եւ տեղեր զբաղեցրին ՀՀ Ազգային ժողովում: ՀՀԿ-ն եւ ԲՀԿ-ն արժանացել են 7-ական հիշատակման, ՀՅԴ-ն՝ 4, ՕԵԿ-ը եւ «Ժառանգությունը»՝ 3-ական:

Ընտրություններում հաղթանակ տարած կուսակցություններից բացի հետազոտված ՁԼՄ-ներում այս կամ այն կերպ ներկայացվել են ՄԱԿ-ի, ԱԺԿ-ի եւ ՀՀԾ-ի դիրքորոշումները/նախընտրական պլատֆորմները: Նշենք, որ թվարկված կուսակցություններից առաջինը լուսաբանման է արժանացել նրա ղեկավարի՝ Գուրգեն Արսենյանի, Աշտարակ քաղաքի ընտրողների առջև ելույթ ունենալու առնչությամբ, իսկ ԱԺԿ առաջնորդ Շավարշ Քոչարյանն իր տեսակետներն է արտահայտել «Գոլոս Արմենիի» թերթին տված հարցազրույցում: Այս նույն թերթը յուրահատուկ կերպով անուղղակիորեն քննադատել է ՀՀԾ-ի դիրքորոշումները: Ներկայացնելով «Ազատություն»

կուսակցության առաջնորդ, 1993-96 թթ. ՀՀ վարչապետ Հրանտ Բազրատյանի հայացքները «ՀՀ-ին երկրպագելն իբրև քաղաքական հավատամք» հոդվածում, «Գոլոս Արմենիի»-ն (2007 թ. ապրիլի 14-ի համարում) ոչ միայն, ինչպես եւ որոշ այլ թերթեր, չի նշում Բազրատյանի ներկա կուսակցական պատկանելությունը, այլև նրան ուղղակիորեն նույնացնում է ՀՀ-ի հետ: Այնինչ, նախկին վարչապետը ՀՀ-ի ցուցակում չկար եւ ներկայումս այդ կուսակցության անդամ չէ:

Սոցիալ-դեմոկրատ հնչակյան կուսակցության (ՍԴՀԿ) միակ հիշատակումը («Առավոտ») առնչվում էր նրա կողմից 1915 թվականի ցեղասպանության միջազգային ճանաչման պայքարին աջակցությամբ:

Հայ-թուրքական հարաբերությունների վերաբերյալ կուսակցությունների ծրագրային դրույթներն այս կամ այն չափով լուսաբանվել են 27 հրապարակումներից 23-ում (85,2%): Այդ 23 հրապարակումներից 13-ի (կամ 56,5%-ի) աղբյուրը արտասահմանյան ՁԼՄ-ներն էին, որոնցից արտատպությունները կամ նրանց նյութերին հղումներն էին օգտագործում հետազոտված թերթերը: Այսպես, հայ-թուրքական հարաբերությունների վերաբերյալ կուսակցությունների ծրագրային դրույթների մասին «Ռեսպուբլիկա Արմենիա» թերթի բոլոր 3 հրապարակումները, «Նովոյե վրեմյա» թերթի 6 հրապարակումներից 4-ը, «Ազգի» 6 հրապարակումներից 3-ը անբողջությամբ կամ մասնակիորեն հիմնվում էին արտասահմանյան ՁԼՄ-ների նյութերի վրա:

Հրապարակումների բովանդակությունը, կուսակցական դիրքորոշումների լուսաբանման ամբողջականությունն ու համարժեքությունը

Դիտարկման ժամանակաշրջանում Հայաստանի այն քաղաքական ուժերը, որոնց դիրքորոշումները ներկայացվել են հետազոտված ՁԼՄ-ներում, առավելապես դեմ չէին արտահայտվում առանց նախապայմանների թուրքիայի հետ հարաբերություններ հաստատելուն: Միաժամանակ, գերակշռող էր այն դիրքորոշումը, որ նախապայմաններ չղնելով, մասնավորապես՝ առաջ չքաշելով ցեղասպանության ճանաչման հարցը, Հայաստանն արել է հնարավոր առավելագույնը, եւ այժմ հերթը թուրքիայինն է:

Հայ-թուրքական եւ հայ-ադրբեջանական հարաբերությունների վերաբերյալ կուսակցական դիրքորոշումների լուսաբանումներում նկատվում էին համանման թերություններ: Որպես կանոն, այդ դիրքորոշումները ներկայացվում էին շատ համառոտ կամ հատվածաբար, ինչպես օրինակ ՄԱԿ կուսակցության առաջնորդ Գուրգեն Արսենյանի արտահայտությունը. «Մենք պետք է կարողանանք կարգավորել մեր հարաբերությունները հարեւան երկրների հետ եւ ստեղծենք այնպիսի դաշտ, որի արդյունքում հնարավորություն ստեղծվի միմյանց հետ փոխհամաձայնության գալու: Առաջին ու կարեւորագույն հարեւանը թուրքիան է, պետք է փորձենք այնպես գործել, որ այդ պետության հասարակական եւ քաղաքական միտքը հասնի ինքնամաքրման, որին, բնականաբար, կհետեւի ցեղասպանության ճանաչման փաստը» (ըստ «ՀՀ», 28 ապրիլի 2007 թ.):

Ընթերցողների մոտ քաղաքական գործիչների բացասական կերպար ձևավորելու համար հրապարակումների հեղինակները, ինչպես եւ ԼՂ հիմնախնդրի համատեքստում, դիմում էին ադրբեջանական կամ թուրքական ՁԼՄ-ների նյութերին: Օրինակներից մեկն է «Նովոյե վրեմյա» թերթում հրապարակված «Մայիսի 12-ին հաջորդելու են մայիսի 13-ը, 14-ը, 15-ը...» հոդվածը, վերն արդեն մեջբերել ենք: Նկատվել են նաեւ ՁԼՄ-ներում եւ այլ մատչելի աղբյուրներում կուսակցական դիրքորոշումների լուսաբանման հակասություններ: Վերը հիշատակված «Նոր ցախավել եւ հին երգեր»

հողվածում («ԳԱ», 10 մայիսի, 2007 թ.) հեղինակը «Ժառանգություն» կուսակցության առաջնորդ, նախկին արտգործնախարար Րաֆֆի Յովհաննիսյանի դիրքորոշումը ներկայացնում է հետեւայլ կերպ. «Թուրքիայի հետ հարաբերություններին վերաբերող բաժնում վերջին արտահայտությունը հնչում է այսպես. «Բացառել ցեղասպանության հարցի չափազանց արժարժունը՝ քաղաքական խնդիրներ լուծելիս»: Այսինքն՝ պարոն նախկին նախարարը ցեղասպանությունը ճանաչելու ՉՅ ներկայիս հետեւողական քաղաքականությունը անվանում է «չափազանց արժարժուն»: Եվ սա ասում է մի մարդ, ում ժողովրդական բանահյուսությունն առ այսօր դիֆերանսներ է ձոնում 1992 թվականին Թուրքիայում ցեղասպանության մասին մի քանի խոսք ասելու համար: Տե՞ր է, արդյոք նա այսօր 1992 թվականի իր ասածին» (հիշեցնենք, որ հողվածի հեղինակն, ըստ իր խոսքերի, մեջբերումներ է անում «Ժառանգություն» կուսակցության քարոզչական նյութերից - **ԵՄԱ**):

Իսկ ահա թե ինչ է ասում «Ժառանգության» ներկայացուցիչը հայ-թուրքական հարաբերությունների մասին «Գործընկերության...» համեմատության համար մեր արդեն օգտագործած, հետազոտություն մեջ. «Սա երեւի այն եզակի կետն է, որտեղ մենք համաձայն ենք գործող իշխանությունների հետ: Մենք էլ կարծում ենք, որ հարաբերությունների հաստատման հիմքում նախապայմաններ չի կարելի դնել, եւ որ գնդակը գտնվում է Թուրքիայի դաշտում: Այսինքն, Թուրքիան պետք է անի որոշակի քայլեր, Թուրքիան պետք է Յայաստանի շրջափակումը վերացնի...»: Կուսակցության ներկայացուցիչը նաեւ կարծիք է հայտնել, թե Ցեղասպանության միջազգային ճանաչումը արտաքին քաղաքական առաջնահերթություն համարելը «նախ եւ առաջ բարոյական պատասխանատվության հարց է»:

Դիտարկման տվյալները վկայում են, որ ինչպես եւ ԼՂ հիմնախնդրի պարագայում, հայ-թուրքական հարաբերությունների մասին մամուլից ընտրություններում հաղթած կուսակցությունների դիրքորոշումների վերաբերյալ համարժեք պատկերացում ստանալը չափազանց դժվար էր: Ընդդիմադիր ՕԵԿ-ի եւ «Ժառանգության» հիշատակումները (օրինակները բերված են վերը) գերազանցապես բացասական էին, նրանց դիրքորոշումները համարժեք չէին ներկայացված:

Յայ-թուրքական հարաբերությունների մասին ՅՅԴ-ի դիրքորոշումը մամուլում արտացոլվել է միայն 1915 թվականի ցեղասպանության ճանաչման խնդրով: Օրինակ, «Յայաստանի Յանրապետություն» օրաթերթի 2007 թվականի ապրիլի 24-ի համարում ՅՅԴ Գերագույն մարմնի անդամ Կիրո Մանոյանը, ընդգծելով ԱՄՆ կողմից ցեղասպանության ճանաչման նշանակությունը, համոզվում էր հայտնում, թե «Շեշտը պետք է դնել Թուրքիայի պատասխանատվության վրա, պատմական փաստի ճանաչումն այլեւս խնդիր չէ»: Նրա խոսքերով, պետական մակարդակով հայոց ցեղասպանության պահանջատիրությունն ուժեղացրել է հայկական կողմի դիվանագիտությունը: «Բանակցությունները պետք է սկսել փոքր-ինչ ավելիից, որ գոնե անհրաժեշտ չափը ստանաս: Մենք բարոյական իրավունք ունենք բանակցություններն սկսելու համար նախապայմաններ դնել», - հայտարարեց Կ. Մանոյանը՝ նկատելով, որ սահմանի բացումը, դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատումը չեն կարող համարվել ցեղասպանության հատուցում», - գրել է «Յայաստանի Յանրապետությունը»:

Մեր կողմից համեմատության համար օգտագործված «Գործընկերության...» հետազոտության մեջ նույն կուսակցության ներկայացուցիչը այլ շեշտադրումներ է կատարում: Նրա կարծիքով, ցեղասպանության հարցը չդարձնելով նախապայման, բայց պահելով քաղաքական օրակարգում եւ պաշտոնական տեսակետ հայտնելով, որ

պատրաստ է գնալ հայ-թուրքական հարաբերությունների հաստատմանը, Յայաստանը, «որպես պատմական գործընթացներում թուրքիայի ագրեսիային զոհ դարձած կողմ» արել է առավելագույնը: Յարաբերությունները չեն կայանում թուրքիայի «կարծր պահվածքի» պատճառով, որն ինքն է Յայաստանի համար անընդունելի նախապայմաններ առաջադրում, համարում է ՅՅԴ ներկայացուցիչը: Նրա կարծիքով, երկկողմ հարաբերությունների բարելավման հույս է ներշնչում թուրքիայի եվրաինտեգրման գործընթացը: «Յայկական կողմի բարձրացրած հարցերը եթե չեն լուծվում, կասկածի տակ է դրվում թուրքիայի եվրոպականացման գործընթացը: Դրանք իսկապես ցուցանիշներ են, որոնք ցույց կտան, թե թուրքիան որքանով է պատրաստ եւ որքանով է անկեղծ եվրոպականացման ուղղությամբ արվող իր քայլերում», - եզրափակում է ՅՅԴ ներկայացուցիչը:

ԲՅԿ-ի տարբեր ներկայացուցիչներ տարբեր չափով են ներկայացրել ոչ միայն դարաբաղյան կարգավորման, այլեւ հայ-թուրքական հարաբերությունների հարցում կուսակցական ծրագիրը: Օրինակ կուսակցության առաջնորդ Գագիկ Ծառուկյանը ռուսական «Իզվեստիա» թերթին տված հարցազրույցում, որն արտատպվել է «Գոլոս Արմենիի» թերթի մայիսի 10-ի համարում, կարճ է արտահայտվում. «Մենք հանդես ենք գալիս մեր պետությունների միջեւ առանց նախապայմանների նորմալ միջպետական հարաբերություններ հաստատելու օգտին: Մենք նաեւ կողմնակից ենք հայ-թուրքական սահմանի բացմանը, որը 1992 թվականի գարնանը փակել է թուրքական կառավարությունը»:

Քաղաքական նորությունների ռուսական գործակալությանը (ԱՊՆ) տված հարցազրույցում (ըստ «Գոլոս Արմենիի» թերթի 2007 թվականի ապրիլի 26-ի համարի շարադրանքի) ԲՅԿ քաղաքական խորհրդի անդամ Արամ Սաֆարյանը բացահայտել է կուսակցական ծրագրի այլ մանրամասներ: Ըստ Արամ Սաֆարյանի, հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչման եւ դատապարտման փաստը կուսակցությունը դիտարկում է իբրեւ հայոց անկախ պետականության գոյության երաշխիքներից մեկը: Կուսակցության ծրագրում ընդգծվում է, որ ԲՅԿ-ն միջազգային ասպարեզում ձգտելու է համագործակցել 1915 թ. հայոց ցեղասպանության ճանաչման օգտին հանդես եկող կուսակցությունների, հասարակական կազմակերպությունների եւ քաղաքական գործիչների հետ: Արամ Սաֆարյանը ԱՊՆ-ին նաեւ հայտնել է, որ կուսակցությունը ցեղասպանության ճանաչման եւ դատապարտման հարցն իբրեւ թուրքիայի հետ հարաբերությունների կարգավորման նախապայման առաջ չի քաշում եւ հանդես է գալիս 1992 թվականի գարնանը թուրքիայի կողմից միակողմանիորեն փակված հայ-թուրքական ցամաքային սահմանի բացման օգտին: «Ա. Սաֆարյանը նաեւ հայտարարել է, թե միջազգային գործընթացները կարող են բարենպաստ ընթացք ստանալ միջազգային հարաբերություններում մարդասիրական գաղափարների հաստատման եւ զարգացման տեսակետից: Դա, իր հերթին, որոշ ժամանակ անց կհանգեցնի թուրքիայի կողմից Յայոց ցեղասպանության ճանաչմանն ու դատապարտմանը», - գրում է «Գոլոս Արմենիի» թերթը:

Նույն կուսակցության քաղխորհրդի մեկ այլ անդամ Ավետ Ադոնցը, ներկայացնելով նախընտրական պլատֆորմի արտաքին քաղաքականության հատվածը («Ազգ», 6 ապրիլի, 2007 թ.), ասել է, թե թուրքիայի հետ երկխոսությունը պետք է սկսվի առանց նախապայմանների՝ այն էլ միջկառավարական մակարդակով, բայց միեւնույն ժամանակ. «Յայոց ցեղասպանության դատապարտումն ու միջազգային ճանաչումն այլընտրանք չունի»: «Եվրոպական միությանը թուրքիայի հնարավոր անդամակցումը չի հակասում Յայաստանի պետական շահերին, քանի որ այդ հեռանկարը թուրքիան կդարձնի ավելի կանխատեսելի եւ վերահսկելի», - ասաց Ավետ

Ադոնցը»: Իսկ «Նովոյե վրեմյա» թերթին (2007 թ. մայիսի 10) տված հարցազրույցում Ավետ Ադոնցն ասել է. «Մենք կողմնակից ենք առանց որևէ նախապայմանի սահմանի բացմանը: Ընդ որում, համարում ենք, որ երկխոսությունը պետք է սկսվի միջկառավարական մակարդակով, քանի որ երկկողմանի կապերի զարգացման համար առաջին հերթին պատասխանատու են կառավարությունները, այլ ոչ թե պատմաբաններն ու փորձագետները, ինչպես դա առաջարկում է Թուրքիան: Կարծում են սահմանն, այսուհանդերձ, կբացվի միջազգային հանրության ճնշման տակ, չնայած որ պաշտոնական Անկարան նման ցանկություն հանդես չի բերում»: Այսպիսով, ԲՀԿ-ի դիրքորոշման մասին քիչ թե շատ իրական պատկերացում կարելի էր ստանալ միայն վերը հիշատակված բոլոր հրապարակումներին ծանոթանալով:

Դարձյալ, ինչպես եւ դարաբաղյան կարգավորման հարցում, համեմատաբար համարժեք էր ներկայացված ՀՀԿ-ի դիրքորոշումը: Սակայն հիմնական աղբյուրը արտասահմանյան ՁԼՄ-ներն էին: Բերենք «Հայաստանի ընտրությունները միջազգային մամուլի հայելում» ծաղկաքաղը («Ռեսպուբլիկա Արմենիա», 16 մայիսի, 2007), որում, մասնավորապես, շարադրված է մի հատված լոնդոնյան «The Times»-ի 2007 թ. մայիսի 12-ի համարից. «The Times»-ը նույնպես ընդգծում է, թե ինչքան կարելու է Հայաստանի եւ Թուրքիայի հարաբերությունների նորմալացումը՝ «Օսմանյան Թուրքիայում 1,5 միլիոն հայերի սպանությունից (ջարդ, որն Անկարան առ այսօր հրաժարվում է ցեղասպանություն կոչել) մոտ մեկ դար անց»: «Սերժ Սարգսյանն ասաց, թե ինքը ցանկանում է, որ Թուրքիայի հետ դիվանագիտական հարաբերություններ հաստատվեն առանց նախապայմանների, սակայն նման հաշտվողական ազդակները առ այսօր արձագանք չունեն», - հայտնում է թերթը՝ նշելով, որ երկրները հազվադեպ են ընդունում ցեղասպանությունը, եւ Թուրքիայի համար կարող է քաղաքականապես հնարավոր չլինի այդ անել»:

Հիմնական եզրակացություններ

Ինչպես դարաբաղյան կարգավորման, այնպես էլ հայ-թուրքական հարաբերությունների լուսաբանման ընդհանուր թերությունները կուսակցական դիրքորոշումների թույլ շեշտադրումներն ու երկու խնդիրները շոշափելու՝ ՁԼՄ-ների եւ լրագրողների անբավարար ակտիվությունն էին: Դիտարկման տվյալները եւ իրականցված վերլուծությունը հնարավորություն են տալիս կրկնելու դարաբաղյան հակամարտության լուսաբանման համատեքստում վերը մեր կատարած եզրակացությունը եւ արձանագրելու հայ-թուրքական հարաբերությունների վերաբերյալ կուսակցությունների դիրքորոշումների/պլատֆորմների նկատմամբ մամուլի անբավարար ուշադրությունը, ինչպես նաեւ՝ հենց ընտրություններին մասնակցող կուսակցությունների նկատմամբ անհավասար վերաբերմունքը:

Թեմային քիչ հրապարակումներ են նվիրվել, ընտրություններին մասնակցած կուսակցությունների համարյա երկու երրորդը ընդհանրապես ներկայացված չէր հետազոտված ՁԼՄ-ներում: Գործնականում չներկայացվեցին ալընտրանքային տեսակետներ: Այս թեմայով առավելությունը տրվել է արտասահմանյան ՁԼՄ-ների նյութերին, իսկ կուսակցական դիրքորոշումները ներկայացնելու եղած հնարավորություններն ու օպերատիվ առիթները մամուլն ամբողջությամբ չօգտագործեց: Սրա ամենից հավանական բացատրությունը կարող է լինել ընտրարշավի լուսաբանման հստակ խմբագրական քաղաքականության բացակայությունը:

**ՀԱՅ-ԱՂԻՔԵԶԱՆԱԿԱՆ ԵՎ ՀԱՅ-ԹՈՒՐՔԱԿԱՆ
ՀԱՐԱՔԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԼՈՒՍԱՔԱՆՍԱՆ ՄԻ ՔԱՆԻ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ**

**ա) Հրապարակումների թեմատիկան եւ բովանդակությունը,
տեղեկատվության աղբյուրները եւ հավաստիության աստիճանը**

Ընդհանուր առմամբ, դիտարկման ժամանակաշրջանում հետազոտված ՁԼՄ-ները բավականին մեծ ուշադրության են արժանացրել երկու հարեւան երկրների հետ Հայաստանի հարաբերություններին: Ինչպես երեւում է 1 եւ 3 աղյուսակներից, բոլոր հրապարակումների երեք քառորդից ավելին՝ հայ-ադրբեջանական հարաբերություններին վերաբերող 728-ից 551-ը (75,7%) եւ հայ-թուրքական հարաբերություններին վերաբերող 770-ից 615-ը (79,9%) այդ թեմաներին առնչվում էին ամբողջությամբ: Ընդամենը, 309 (42,4%)՝ հայ-ադրբեջանական եւ 275 (35,7%)՝ հայ-թուրքական հարաբերություններին վերաբերող հրապարակումներ ընդարձակ տեղեկատվություն էին պարունակում. մանրամասներ, մեկնաբանություններ, իրավիճակի վերլուծություն եւ այլն:

Դիտարկման ժամանակաշրջանում լուսաբանման առաջատարներն էին «Գոլոս Արմենիի» թերթը (186 հրապարակում հայ-ադրբեջանական հարաբերությունների վերաբերյալ եւ 200՝ հայ-թուրքական), «Հայաստանի Հանրապետություն» օրաթերթը (համապատասխանաբար՝ 149 եւ 141) եւ «Ազգ» օրաթերթը (107 եւ 168): Ընդ որում՝ «Հայաստանի Հանրապետություն», «Գոլոս Արմենիի» եւ «Ռեսպուբլիկա Արմենիա» (համապատասխանաբար՝ 39 եւ 38 հրապարակում) թերթերը երկու թեմաները համարյա հավասար ուշադրության են արժանացրել, «Ազգ» եւ «Նովոյե վրեմյա» (համապատասխանաբար՝ 87 եւ 111 հրապարակում) թերթերը ավելի շատ ուշադրության են արժանացրել հայ-թուրքական թեմատիկան, այն դեպքում, երբ «Առավոտը» (76 եւ 55 հրապարակում) եւ «Հայկական ժամանակը» (84 եւ 57 հրապարակում) նախապատվությունը տվել են հայ-ադրբեջանական թեմատիկային:

ԼՂ հիմնախնդրի, հայ-ադրբեջանական հարաբերությունների վերաբերյալ հետազոտված ՁԼՄ-ները մեր առանձնացրած թեմաները շոշափել են 1063 անգամ, ընդ որում, առավել հաճախ անդրադարձել են «Կարգավորման գործընթացը եւ միջազգային միջնորդներ»՝ 365 հիշատակում (34,3%), «Երկու երկրների ներքին եւ արտաքին քաղաքականության վրա հակամարտության ազդեցություն»՝ 233 հիշատակում (21,9%), «Հակամարտության պատմություն»՝ 170 (16%) թեմաներին:

Հայաստանի եւ Թուրքիայի միջեւ հարաբերությունների համատեքստում հետազոտված լրատվամիջոցներում արձանագրվել է թեմաների 1241 հիշատակում: Ամենից հաճախ շոշափվել են «1915 թվականի Հայոց ցեղասպանություն»՝ 380 հիշատակում (30,6%), «Թուրքիայի ներքին իրավիճակի այլ հարցեր»՝ 302 հիշատակում (24,3%), «Երկու երկրների ներքին եւ արտաքին քաղաքականության վրա հայ-թուրքական հարաբերությունների ազդեցություն»՝ 176 (14,2%) թեմաները:

Ուշադրություն է գրավում պատմական թեմատիկային («Հակամարտության պատմություն», «1915 թվականի Հայոց ցեղասպանություն» եւ 67 հիշատակում՝ «Պատմություն՝ առանց ցեղասպանության» թեմայով) դիմելու համեմատաբար մեծ բաժինը: Սա որոշ չափով բացատրվում է նրանով, որ դիտարկման ժամկետների մեջ էին ապրիլի 24-ը՝ Եղեռնի զոհերի հիշատակի օրը, մի քանի հոբելյանական օրեր

(Շուշիի եւ Լաչինի օպերացիաների 15-ամյակը), այսուհանդերձ, պատմական թեմաներով հրապարակումներին մամուլը բավականին շատ ուշադրություն է դարձնում՝ հաճախ ի վնաս այլ թեմաների կամ առավել ամբողջական ու համարժեք լուսաբանման արժանի ժամանակակից իրադարձությունների: Նշենք, օրինակ, թուրքական եւ ադրբեջանական տնտեսությունների (բացառությամբ համատեղ նավթագազային եւ տրանսպորտային նախագծերի), Թուրքիայի եւ արաբական երկրների (բացառությամբ Իրաքի) հարաբերությունների, երկու երկրների գիտության, մշակույթի, արվեստի, գրականության (բացառությամբ իրադարձային տեղեկությունների) եւ այլ թեմաներով վերլուծական հոդվածների լրիվ բացակայությունը:

Դիտարկման ժամանակաշրջանում հայ-ադրբեջանական եւ հայ-թուրքական հարաբերությունների վերաբերյալ հայ քաղաքական գործիչների արտահայտություններն ավելի զուսպ էին, քան ընդհանուր առմամբ մամուլի հրապարակումները: Ինչպես երեւում է համապատասխանաբար 1 եւ 2, 3 եւ 4 աղյուսակների համեմատություններից, ՁԼՄ-ները, ի տարբերություն քաղաքական գործիչների, ուշադրություն են դարձնում այնպիսի յուրահատուկ թեմայի, ինչպիսին է «Տարբեր բնագավառներում հայերի եւ ադրբեջանցիների/թուրքերի մրցակցությունը»: Այս կատեգորիային ենք վերագրել այնպիսի տեքստերի տարրերը, որոնցում ընդգծվում էր մեկ կողմի մտացածին առավելությունը մյուսի նկատմամբ, իբրեւ փաստարկ օգտագործվում էր համեմատությունը հարեւան երկրների հետ եւ այլն: Օրինակ, Գերմանիայում անցկացվող շախմատի տղամարդկանց եւ կանանց եվրոպայի առաջնության մասին հոդվածը վերնագրված էր «Հայաստան-Թուրքիա՝ 2:0» («Հայաստանի Հանրապետություն», 7 ապրիլի, 2007 թ.): Հոդվածում ներկայացվում էին հերթական տուրի արդյունքները, որում 2 հայ շախմատիստներ հաղթել էին 2 թուրք շախմատիստների, սակայն առաջնությունն անհատական էր, այլ ոչ թե թիմային, դրանում խաղարկվում էին մեդալներ, Աշխարհի գավաթի մրցաշարի ուղեգրեր, մրցանակներ եւ այլն, ու նման վերնագիրը չէր արտացոլում տեղեկության էությունը, այլ միայն ընդգծում էր հարեւան երկրի ներկայացուցիչների նկատմամբ վերաբերմունքը:

Թեպետ նորությունների, իրադարձային տեղեկություններում, արտասահմանյան աղբյուրների հրապարակումների շարադրանքում, մի շարք սեփական նյութերում հետազոտված ՁԼՄ-ները, հիմնականում, չեզոք դիրք էին բռնում, ընդհանուր բացասական վերաբերմունքն արտահայտվում էր տեղեկությունների ընտրության մեջ, վերնագրերում եւ այլ տեքստային տարրերում (տես նաեւ՝ սույն հաշվետվության «Կլիշեների եւ կարծրատիպերի օգտագործումը» բաժնում): Ի հետեւանք այն բանի, որ հայկական որոշ ՁԼՄ-ներ ներքաշվեցին տեղեկատվական հակամարտության մեջ, ադրբեջանական թերթերի շատ հրապարակումներ առաջացնում էին բանավեճ եւ բավականին սուր արձագանք: Այսպես, տեղեկատվությունն այն մասին, որ ադրբեջանական կուսակցություններից մեկի առաջնորդը կոչ արեց Հայաստանին պատերազմ հայտարարել, հայկական թերթերից մեկը վերնագրել էր. «Կազյուլներ» ամեն տեղ էլ կան»: Բերենք եւս մի քանի օրինակներ. «Հիմարացվածները», «Բաքուն պատերազմի արահետն է բռնում Պետդեպի «սխալներով», «Կհանգի՞ Բաքուն իրատեսության» եւ այլն:

Ինչ վերաբերում է տեղեկությունների ընտրությանը, ապա տպավորություն է ստեղծվում, թե ներքաղաքական կարեւոր իրադարձություններից (եւ Թուրքիայում հայ համայնքի կյանքին առնչվող իրադարձությունների՝ հայ-թուրքական հարաբերությունների համտեքստում) հետո, առաջնությունը տրվում է քրեական խրոնիկային, տարբեր միջադեպերին, արտասահմանյան գործիչների բացասական

արտահայտություններին եւ այլն: Թեպետ նման տեղեկությունները, որպես կանոն, մատուցվում էին աղբյուրին հղմամբ, առանց խմբագրական մեկնաբանությունների, այսուհանդերձ անհրաժեշտ է նշել, որ դրա չարաշահումը չի նպաստում հարեւան երկրների մասին անաչառ պատկերացում կազմելուն: Սրանից բացի՝ ՁԼՄ-ները միշտ չէին հետեւողական որեւէ թեմա լուսաբանելիս, միշտ չէին հետեւում իրադարձությունների զարգացմանը:

Մի շարք (այդ թվում ուղղակի ոչ պաշտոնական շփումների սահմանափակության) պատճառներով «Ժողովրդական դիվանագիտության» թեման բավարար չափով չի լուսաբանվել: Սակայն, ի տարբերություն քաղաքական գործիչների, որոնք գործնականում անտեսել են այս թեման, ՁԼՄ-ներն, այսուհանդերձ, դրան որոշակի ուշադրության են արժանացրել, թեպետ դիտարկման ժամանակաշրջանում առիթները քիչ են եղել (32 հիշատակում՝ հայ-ադրբեջանական եւ 19՝ հայ-թուրքական հարաբերությունների համատեքստում):

Հայտնի պատճառներով հետազոտված թերթերի՝ հայ-ադրբեջանական եւ հայ-թուրքական հարաբերություններին առնչվող հրապարակումների հիմնական աղբյուրը Ադրբեջանի եւ Թուրքիայի ՁԼՄ-ներն են: Բացի այս, հայկական մամուլն օգտագործում է այլ արտասահմանյան երկրների, մեծամասամբ՝ ռուսական, լրատվամիջոցների նյութերը:

Որպես կանոն, հրապարակումները, որոնցում հղում էր արվում արտասահմանյան ՁԼՄ-ներին, հիմնվում էին միակ աղբյուրից ստացված տեղեկություններին, եւ միշտ չէր, որ այդ աղբյուրը ճշմարտացի ու հավաստի էր: Մեկ աղբյուրի օգտագործումը երբեմն հանգեցնում էր զավեշտալի իրավիճակների: Օրինակ, մայիսի 31-ին «Հայաստանի Հանրապետություն» օրաթերթը հաղորդեց, որ Արտվինում ծեծի են ենթարկվել 5 վրացի հոգեւորականներ, այն դեպքում, երբ ըստ «Ազգի» վրացիների թիվը եղել է երկու: Ընդ որում, հայկական թերթերից յուրաքանչյուրը հղում էր անում թուրքական տարբեր թերթերի:

Տեղեկությունների հավաստիության աստիճանը որոշելիս հաշվի չեն առնվել լրագրողների/հեղինակների կամ մամուլում հանդես եկած գործիչների բացահայտ կանխակալ կամ ոչնչով չհիմնավորված կարծիքներն ու մեկնաբանությունները: Նման տեղեկատվություն պարունակող հրապարակումները կարող էին որակվել իբրեւ «անընդունելի», «թշնամանք հարուցող»: Օրինակ, հիմնավորման կամ աղբյուրը նշելու կարիք ունեն այն տեղեկությունները, թե Ադրբեջանն իրականացնում է Իրաքից քրդերի ներգաղթի քաղաքականություն եւ արդեն 70 000 քրդեր տեղափոխվել են այդ երկրի կոնկրետ շրջաններ («Բնակեցնում են Ուտիքը», «Գոլոս Արմենիի», 10 ապրիլի, 2007), կամ որ Թուրքիայում երիտասարդության 80 տոկոսը ունի զենք, սկսած դանակից, վերջացրած ատրճանակով, եւ դպրոցներում յուրաքանչյուր շաբաթ 5-6 սպանություն է կատարվում («Թուրքիայի հայ համայնքի գլխին կախված է «Դամոկլյան սուրը», «Ռեսպուբլիկա Արմենիա», 23 մայիսի, 2007): Նմանապես, հաշվի չեն առնվել այն տեղեկությունները (հիմնականում օդային կամ ցամաքային սահմանների խախտմանը, սահմանային հրաձգություններին եւ այլնին վերաբերող զանազան պատահարների մասին), որոնք հերքվել են թերթերի հենց հաջորդ համարներում: Այդ պատճառով ոչ հավաստի կամ կասկած հարուցող (տես աղյուսակներ 7ա եւ 7բ) մենք որակել ենք միայն առավել ակնհայտ դեպքերը:

Կասկածելի կամ ոչ ստույգ, ոչ հավաստի տեղեկություններ պարունակել են հիմնականում արտասահմանյան հրատարակություններից արտատպությունները եւ հայկական լրատվական գործակալությունների տարածած նյութերը:

Այսպես, հավաստի չէր ռուսական «Կոմերսանտի» թղթակցի պնդումը («Երեք տարի հետո դուք Լեռնային Ղարաբաղում ռուսերեն խոսող քիչ մարդ կգտնեք» հոդվածը, որ արտատպել էր «Նովոյե վրեմյա» թերթը 2007 թ. մայիսի 31-ին), թե անցած խորհրդարանական ընտրություններում առանցքային էր՝ «Ի՞նչ կլինի Լեռնային Ղարաբաղում, եթե Հայաստանը մտնի ՆԱՏՕ» հարցը: Իրականում Հայաստանի՝ ՆԱՏՕ մտնելու հարցը ոչ միայն առանցքային չէր ընտրությունների ժամանակ, այլև ընդհանրապես երկրի արտաքին քաղաքական օրակարգում չկա՝ ոչ ինքնին, ոչ էլ Լեռնային Ղարաբաղի առնչությամբ: Նույն «Կոմերսանտից» արտատպված մեկ այլ նյութում («Նովոյե վրեմյա», 12 մայիսի, 2007) սխալ էր նշված Հայաստանի ԿԸՀ կողմից քվեարկության համար գրանցված կուսակցությունների թիվը՝ 22, փոխանակ՝ 25 կամ քվեաթերթիկում ընդգրկված՝ 23:

«Նոյյան Տապան» գործակալության (որն իր հերթին հղում էր կատարում թուրքական «Սաբախ» թերթին) ռուսերեն տեղեկատվության մեջ (այն հրապարակվեց «Գոլոս Արմենիի» թերթի ապրիլի 5-ի համարում) Սեգոլեն Ռուայալը՝ տղամարդ էր: Արմենյարեսի տարածած եւ «Ռեսպուբլիկա Արմենիա» թերթում ապրիլի 4-ին հրապարակված «Արոնյանը շրջանցեց Մամեդյարովին» (շախմատով չհետաքրքրվող ընթերցողը կարող էր մտածել, թե խոսքն, օրինակ, Ադրբեջանի արտաքին գործերի նախարարի մասին է) տեղեկատվության մեջ սխալ էին ներկայացված աշխարհի մի քանի առաջատար շախմատիստների, այդ թվում ադրբեջանցի գրոսմայստեր Ռաջաբովի վարկանիշերը:

Մեր կողմից կասկածելիներ շարքին են դասվել ՀՀ գյուղատնտեսության նախարարության պատասխանատու աշխատողի՝ «Ազգ» թերթին տրամադրած փաստերն այն մասին, թե ըստ «պաշտոնական տվյալների» Ադրբեջանում եւ Թուրքիայում (Իրանի եւ Լաչինի շրջանի հետ միասին) խոզերի եւ վարազների մոտ բրուցելիոզ է հայտնաբերվել («Ազգ», 19 մայիսի, 2007): Հայտնի է, որ թվարկված երկրներում խոզը տարածված ընտանի կենդանի չէ, մատչելի թուրքական եւ ադրբեջանական լրատվամիջոցները նման փաստեր էլ չէին նշել: Ընդ որում, երբ շուտով հայ-վրացական եւ հայ-իրանական սահմանում սկսվեցին պոռֆիլակտիկ միջոցառումները, հայկական ՁԼՄ-ներում իբրեւ հավանական վտանգի օջախ Թուրքիան եւ Ադրբեջանն արդեն չէին նշվում, իսկ «բրուցելիոզը», պարզվեց, ժանտախտի տեսակ էր:

Բացահայտ թերացումների համեմատաբար փոքր թիվը ամենեւին էլ լրագրության որակի վկայություն չէ: Անշուշտ, փաստերը ճշտելու եւ ընթերցողներին մատուցվող տեղեկություններն առավել մանրազնին ընտրելու դեպքում, նման շատ անճշտություններից ու սխալներից կարելի էր խուսափել:

բ) Կլիշեների եւ կարծրատիպերի օգտագործումը

Դիտարկման ընթացքում արձանագրվել են նաեւ կլիշեներ ու կարծրատիպեր՝ այս կամ այն հաճախականությամբ անփոփոխ կրկնվող եւ Հայաստանին հարեւան երկու երկրների եւ/կամ նրանց բնակիչների բացասական կերպար ձեւավորող տեքստային միավորները (համապատասխան տվյալները բերված են աղյուսակներ 7ա-ում եւ 7բ-ում): Հրապարակումներում կլիշեների եւ կարծրատիպերի օգտագործումը լսարանին անհրաժեշտ էական նոր տեղեկություններ չեն ավելացնում, սակայն նպաստում են հասարակական գիտակցության մեջ բացասական ֆոնի ձեւավորմանը: Կլիշեներն ու կարծրատիպերը առավել ուշադրություն էին գրավում նախընտրական քարոզչության ժամանակաշրջանում կտրուկ

հակասության մեջ մտնելով Լեռնային Ղարաբաղի խնդրի խաղաղ կարգավորման եւ Թուրքիայի հետ հարաբերությունները բարելավելու մասին քաղաքական գործիչների կոչերի հետ: Նշենք, որ կուսակցությունների կողմից նախընտրական ելույթներում անընդունելի կլիշեների եւ կարծրատիպերի օգտագործում հետազոտված լրատվամիջոցներում չի արձանագրվել:

Դիտարկման ընթացքում հետազոտված լրատվամիջոցներում ամենից հաճախ հանդիպել է «Բաքվի/Ադրբեջանի/ադրբեջանցիների վայրագություն/վանդալիզմ» (կամ դրա տարբերակը՝ «Ադրբեջանի/ադրբեջանցիների բարբարոսություն») կլիշեն՝ 3 անգամ: 2 անգամ արձանագրվել է նմանատիպ կլիշե՝ «ադրբեջանցի ելուզակները/բարբարոսները» (կամ դրա տարբերակը՝ «ադրբեջանական ելուզակները/բանդիտական խմբավորումները»): Երկու դեպքում էլ օգտագործվում է միեւնույն հնարքը. ոչ մարդասիրական, ոչ քաղաքակիրթ երեւույթը կամ առանձին հանցագործներ ազգային բնորոշիչ են դարձվում եւ այդպիսով թշնամական վերաբերմունքը տարածվում է ողջ ազգի վրա:

Հայ-թուրքական հարաբերությունների մասին հիշատակումներ պարունակող նյութերում միայն մի անգամ է օգտագործվել վերը բերված կլիշեին նմանը՝ «թուրքական վանդալիզմ» («Առավոտ», 24 ապրիլի, 2007 թ.): Առաջին էջում հրապարակված՝ Նորակերտ գյուղում պղծված գերեզմանի լուսանկարն ուղեկցվում էր խմբագրության մեկնաբանությամբ. «Մենք հաճախ ենք բողոքում հայկական հուշարձանների դեմ թուրքական եւ ադրբեջանական վանդալիզմի դեմ: Եվ այդ բողոքն, ինչ խոսք, միանգամայն արդարացի է: Բայց ընդունենք, որ հայերի մեջ էլ կան մարդիկ, որոնք վերոհիշյալ վանդալներից ոչնչով լավը չեն: Հենց նման մարդիկ էին օրերս ավերել Արարատի մարզի Նորակերտ գյուղի 19 շիրիմ... Մինչեւ մենք մերը չհարգենք, ուրիշը դա չի անի»: Նշենք հետաքրքիր մի մանրամասն. «Առավոտը» նույն համարի 5-րդ էջում հրապարակել է իրադարձության վայրից մի նյութ, որը վերնագրված է «Հայկական վանդալիզմ», որում հեղինակը ներկայացնում է կատարվածի հնարավոր տարբերակները, մասնավորապես. «Գյուղացիները բացառում էին գյուղից ընդամենը 1-2 կմ հեռու գտնվող Թուրքիայից ներխուժումը գյուղի տարածք. թուրքը կհարձակվեր ոչ թե շիրիմների, այլ կենդանի մարդկանց վրա»:

Նորակերտում կատարվածը ուշադրության է արժանացրել նաեւ «Ռեսպուբլիկա Արմենիա» թերթը (27 ապրիլի, 2007 թ.): «Ինչպես «ՌԱ»-ին տեղեկացրին «Փախստականները եւ միջազգային իրավունքը» քաղաքացիական հասարակության ցանցից, Նորակերտում հիմնականում փախստականներ են բնակվում: Նրանցից ոմանց հաջողվել է իրենց մերձավորների աճյունները տեղափոխել եւ փրկել ադրբեջանական վանդալների պղծումից: Ո՞վ կմտածեր, թե Հայաստանում էլ կգտնվեն նման վանդալներ», - հարց է ուղղում թերթը:

Կլիշեների մյուս տեսակին են վերաբերում այնպիսի արտահայտություններ, ինչպիսին են «Բաքվի ցնորական գաղափարները» (դարաբաղյան կարգավորման համատեքստում) կամ «Ճշմարտություն/իսկական ճշմարտություն դարաբաղյան հակամարտության/դարաբաղյան պատերազմի մասին»: Դրանցից առաջինը նսեմացնում է հակամարտության կողմերից մեկին եւ ընդգծում է մյուս կողմի առողջ դատողությունն ու բացարձակ ճշմարտացիությունը: Դրանով իսկ փաստորեն մերժվում է Ադրբեջանի՝ իբրեւ ոչ հավասար կողմի, հետ փոխգիշումների հասնելու հնարավորությունը, եւ ոչ միայն դարաբաղյան կարգավորման հարցում: Երկրորդը (օրինակ. «Ցավոք, դարաբաղյան պատերազմի մասին չափազանց քիչ է հայտնի իրական ճշմարտությունը», -

«Գոլոս Արմենիի», 12 ապրիլի, 2007 թ.) արտացոլում է Լեռնային Ղարաբաղի հիմնախնդրի միակողմանի ընկալումը, քանի որ նման բարդ հակամարտություններում յուրաքանչյուր կողմ ունի իր ճշմարտությունը:

Դիտարկման ընթացքում երկու անգամ արձանագրվել է «ազերիներ» կլիշեն՝ օգտագործված նսենացնող, վիրավորական ենթատեքստով՝ ժողովրդի պաշտոնական «ադրբեջանցիներ» անվանման փոխարեն:

ՁԼՄ-ներում օգտագործվող կարծրատիպերից մի քանիսը վերաբերում էին եւ Թուրքիային, եւ Ադրբեջանին (դրանք համապատասխանաբար էլ հաշվառվել են): Առավել հաճախ, ընդ որում բացառապես «Գոլոս Արմենիի» թերթում, հանդիպել է «Թուրքիան եւ Ադրբեջանը Հայաստանի անհաշտ թշնամիներն են» կարծրատիպը՝ 12 անգամ (6-ական հայ-ադրբեջանական եւ հայ-թուրքական հարաբերությունների համատեքստում): «Հայաստանը պարտվում է Ադրբեջանին/Թուրքիային տեղեկատվական պատերազմում/լրբբիստական գործունեության մեջ» կարծրատիպը արձանագրվել է 7 անգամ (3 անգամ հայ-ադրբեջանական եւ 4 անգամ հայ-թուրքական հարաբերությունների համատեքստում):

Այդ կարծրատիպերից առաջինը նպաստում է թշնամանք հրահրելուն, հակասում է ղարաբաղյան հակամարտությունը կարգավորելու ուղղությամբ ակտիվ քայլեր կատարելու Հայաստանի պարտավորությանը: Օրինակ, «Թուրքիան եւ Ադրբեջանն արդեն ոչ միայն չեն թաքցնում իրենց նպատակների եւ ռազմավարության ընդհանրությունը, այլեւ բացահայտ հայտարարում են ընդդեմ Հայաստանի տեղեկատվական-քարոզչական տեռորն առավելագույնս հզորացնելու մտադրության մասին: Վերջերս հրապարակված թիվը՝ 10 միլիոն դոլարը, որ այդ պետությունները տարեկան ծախսում են հակահայկական քարոզչության վրա, տպավորիչ է, սակայն հազիվ թե այն համարվի վերջնական. չափազանց բարձր են խաղադրույքներն այս վտանգավոր խաղում» («Գոլոս Արմենիի», 3 ապրիլի, 2007 թ.):

Վերը բերված կարծրատիպերից երկրորդի ձեւակերպումը, մեր կարծիքով, վերաբերում է պետության եւ ոչ թե լրագրության խնդիրներին, բացի այդ էլ, որպես կանոն, «Հայաստանի պարտության» թեզիսը չի հիմնավորվում փաստարկումներով: Օրինակ. «Այսօր, իմ կարծիքով, Հայաստանը պարտվում է տեղեկատվական պատերազմը Ադրբեջանին եւ Թուրքիային, եւ նման ֆիլմի (հայոց ցեղասպանության մասին - **ԵՄԱ**) ստեղծման նշանակությունը դժվար է գերազանահատել» (կինոռեժիսորի փաստարկը մեջբերված է ըստ՝ «Գոլոս Արմենիի», 3 ապրիլի, 2007 թ.):

Բացառապես հարեւան երկրներից մեկին է առնչվում «Թուրքիան քաղաքակիրթ երկիր չէ» (տարբերակ՝ «թուրքերը քաղաքակիրթ ազգ չեն») կարծրատիպը, որ 3 անգամ օգտագործվել է 3 տարբեր թերթերում: Արձանագրվել է նաեւ «Ադրբեջանում արվեստի/գրականության բնագավառում որեւէ արժեքավոր բան չի ստեղծվել» կարծրատիպը (օրինակ. «Այսպիսին է ադրբեջանական «մարդասիրությունը», որով նրանք ուշադրություն են շեղում ադրբեջանական գրականության դատարկությունից», - «Նովոյե վրեմյա», 5 ապրիլի, 2007 թ.):

Ընդհանուր առմամբ ռուսալեզու մամուլում կլիշեներն ու կարծրատիպերն ավելի հաճախ են օգտագործվել (ամենից շատ՝ «Գոլոս Արմենիի»-ում), քան հայալեզու թերթերում: Հետաքրքիր է, որ կլիշեները գերազանցապես օգտագործել են թերթերի լրագրողները/հեղինակները (11-ից 10-ը), եւ միայն մեկ անգամ կլիշե է օգտագործել գիտության գործիչը: Ինչ վերաբերում է կարծրատիպերին, ապա թերթերի լրագրողները/հեղինակները դրանք օգտագործել են 13 անգամ, իսկ տարբեր գործիչներ՝ 9 անգամ:

Իհարկե, Հայաստանի ՁԼՄ-ներում օգտագործվող կլիշեների եւ կարծրատիպերի թվարկումը չի սպառվում վերը բերվածներով: 2005 թվականին Ադրբեջանի լրագրողների «Ենի նեսիլ» միավորման, Երեւանի մամուլի ակումբի եւ «Black Sea Press» (Վրաստան) ընկերակցության համատեղ իրականացրած հետազոտության³ տվյալների հետ համեմատությունը հնարավորություն է տալիս եզրակացնելու, որ մամուլում, մասնավորապես՝ հայկական մամուլում, օգտագործվում է այդպիսի, տեքստի՝ «թշնամանքով վարակված» միավորների բազմազանություն, եւ որոշակի հանգամանքներում առաջին պլան են մղվում մի տեսակի կլիշեներն ու կարծրատիպերը, մի այլ պարագայում՝ ուրիշները:

գ) Հայաստանի եւ հարեւան երկրների հարաբերությունների բարելավման գաղափարներ եւ առաջարկություններ

Հայաստանի քաղաքական գործիչները նախընտրական ելույթներում Ադրբեջանի եւ/կամ Թուրքիայի հետ հարաբերությունների բարելավման հարցում նոր գաղափարներ եւ առաջարկություններ չներկայացրեցին: Դիտարկման ժամանակաշրջանում կարելի է մշել միայն երկու հրապարակում հայ-ադրբեջանական հարաբերությունների բարելավման վերաբերյալ՝ Հայաստանի հասարակական կազմակերպությունների կողմից իրականացվող ծրագրերի առնչությամբ երկու նյութերը, եւ էլի Վիգելի «Հանուն մարդասիրության հիմնադրամ» միջազգային կազմակերպության նախաձեռնությունը՝ Հայաստանի եւ Թուրքիայի հաշտեցման կոչը, որը ստորագրել էին Նոբելյան մրցանակի 53 դափնեկիրներ:

Հայ-ադրբեջանական հարաբերությունների մասին երկու հոդվածներն էլ հրապարակվել են «Ազգ» օրաթերթում: «Հետաքննող լրագրողներ» ՀԿ «Ռեզիդենտ» կենտրոնի ղեկավար Լաուրա Բաղդասարյանի «Հայերի եւ ադրբեջանցիների հաշտեցման ռեսուրսները» վերլուծական հոդվածը («Ազգ», 11 ապրիլի, 2007 թ.) հրապարակվել էր այդ ՀԿ-ի կողմից իրականացվող հայ-ադրբեջանական համատեղ ծրագրի շրջանակներում: Մյուս հոդվածի թեման Մարդկային զարգացման միջազգային կենտրոնի կողմից իրականացված հետազոտությունը, մասնավորապես՝ Հայաստանի երեք շրջաններում դարաբաղյան կարգավորման տարբերակների մասին հարցումն էր:

Էլի Վիգելի «Հանուն մարդասիրության հիմնադրամ» միջազգային կազմակերպության նախաձեռնությունը լուսաբանվեց բոլոր հետազոտված ՁԼՄ-ներում, սակայն սույն հաշվետվության տարբեր բաժիններում մշված թերություններով. ամբողջականության եւ համազորության տարբեր աստիճաններով: Ըստ առավել ամբողջական տեղեկատվության, Նոբելյան մրցանակակիրները Հայաստանի իշխանություններին կոչ էին անում ազատ եւ արդար ընտրությունների անցկացման հնարավորություններ ստեղծել եւ հարգանք դրսեւորել մարդու իրավունքների նկատմամբ, իսկ Թուրքիայի իշխանություններին՝ վերջ տալ ազգային եւ կրոնական փոքրամասնությունների նկատմամբ խտրականություններին եւ վերացնել Քրեական օրենսգրքի 301 հոդվածը: Բացի այս, նրանք կոչ էին անում բացել հայ-թուրքական սահմանը, հաճախացնել փոխադարձ շփումները, հաստատել լիարժեք դիվանագիտական հարաբերություններ եւ առաջարկում էին կիրառել իրավական մոտեցումներ 1915 թվականի ցեղասպանությունը

³ «Чему служит слово. Материалы анализа прессы Азербайджана, Армении и Грузии», Ереван, 2005. «Հարավային Կովկասի հասարակությունները եւ ՁԼՄ-ները. տարածաշրջանային խնդիրների փոխադարձ ընդունելի լուծումների որոնումներ» ծրագիրը եւ հիշյալ գրքույկի հրատարակությունն իրականացվել են «Եվրասիա» հիմնադրամի աջակցությամբ:

ճանաչելու հարցում, նշելով, որ Ցեղասպանության մասին ՄԱԿ-ի կոնվենցիան չունի հետադարձ ուժ եւ չի կարող հիմնավորում լինել փոխհատուցում պահանջելու կամ տարածքային պահանջատիրության համար: Որոշ դեպքերում հետազոտված ՁԼՄ-ների տեղեկատվությունը միակողմանի էր. որոշ թերթեր ոչինչ չէին հաղորդում Հայաստանի իշխանություններին ուղղված կոչերի մասին՝ բերելով միայն թուրքական կողմին ուղղված Նոբելյան մրցանակակիրների կոչերը:

Եթե խիստ դատելու լինենք, այդ կոչը բացարձակ նոր գաղափարներ չէր պարունակում. նման հնարավորություններ քննարկել էր նաեւ տարիներ առաջ ակտիվորեն գործող Հայ-թուրքական հաշտեցման հանձնաժողովը, իսկ նման առաջարկություններով երկու կողմերին դիմել են միջազգային, մասնավորապես՝ եվրոպական կառույցները: Արժե նշել միայն ընտրված ժամանակը. դիմումը տարածվել էր ապրիլի 9-ին՝ Թուրքիայում նախագահական ընտրությունների նախաշեմին եւ Հայաստանի խորհրդարանական ընտրությունների պաշտոնական քարոզչությունը սկսվելու հաջորդ օրը:

Հետաքրքիր է, որ հետազոտված թերթերից մի քանիսը չէին հիշատակել այդ ակցիայի նախաձեռնողներից մեկին՝ Հիմնադրամի գործադիր տնօրեն Դեյվիդ Ֆիլիպսին՝ Հայ-թուրքական հաշտեցման հանձնաժողովի նախկին համակարգողին: «Գոլոս Արմենիի» թերթում Նոբելյան մրցանակակիրների կոչի մասին տեղեկատվությունը հրապարակվել է ապրիլի 10-ին եւ կրկնվել ապրիլի 21-ին: Երկրորդ դեպքում այն մեջբերվել էր հայկական ԱՌԿԱ լրատվական գործակալությանը հղումով, եւ մասնավորապես ասում էր. «Նոբելյան մրցանակի դափնեկիրները Հայաստանի եւ Թուրքիայի ժողովուրդներին կոչ են անում սկսել զարգացնել համագործակցությունը երկու երկրների միջեւ: Սրանով իսկ Նոբելյան մրցանակակիրներն իրենց ձայնն են միացրել հայոց ցեղասպանության ճանաչման միջազգային աճող միտումներին» (ակնհայտ է ոչ համարժեք եւ ոչ հավաստի շարադրանքը. համագործակցության կոչը ինքնին չի կարող նշանակել ցեղասպանության ճանաչում):

Հետազոտված ՁԼՄ-ներում չկար Նոբելյան մրցանակակիրների այս դիմումի վերաբերյալ լրագրողների կամ տարբեր գործիչների գեթ մեկ մեկնաբանություն:

Հիշատակման արժանի է նաեւ ԵԱՀԿ դիտորդական առաքելության մեջ ընդգրկված թուրք դիտորդներին Հայաստանի կողմից մուտքի արտոնագիրը մերժելու փաստը: Մայիսի 9-ին, Հայաստանի արտաքին գործերի նախարարության մամուլի քարտուղարի պաշտոնակատար Վլադիմիր Կարապետյանը, պատասխանելով Արմենպրեսի թղթակցի հարցին, բացատրեց մերժման պատճառը. «Թուրքիան շարունակում է փակ պահել Հայաստանի հետ սահմանը եւ հրաժարվում է հաստատել դիվանագիտական հարաբերություններ Հայաստանի հետ: Այս պայմաններում դիտորդներ ուղարկելու նախաձեռնությունը փոքր-ինչ տարօրինակ է: Հայաստանը ափսոսում է, որ հաշվի առնելով հարաբերությունների բացակայությունը երկու երկրների միջեւ, Թուրքիան չցուցաբերեց պատշաճ զգայունություն իր քաղաքացիներին որպես դիտորդ Հայաստան ուղարկելու հարցում: Թուրքիան չի կարող ընտրել թե ինչ կարգի քաղաքական հարաբերություններ է նա ուզում ունենալ Հայաստանի հետ եւ ինչը չի ուզում: Քաղաքական եւ դիվանագիտական հարաբերությունները ընտրովիության ենթակա չեն: Մենք հասկանում ենք ԵԱՀԿ անդամ պետությունների մտահոգությունը Հայաստանի՝ ԵԱՀԿ պարտավորությունների կատարման վերաբերյալ, եւ հաստատում ենք մեր հավատարմությունը դրանց նկատմամբ: Բայց մենք նաեւ սպասում ենք, որ ԵԱՀԿ մասնակից պետությունները ակնկալում են, որ

Թուրքիան կկատարի իր պարտավորությունը նորմալ, բարիդրացիական հարաբերություններ հաստատելու Հայաստանի հետ»:

Հետազոտված ՁԼՄ-ներում, բացի ՀՀ ԱԳՆ ներկայացուցիչներից, ներկայացվել է միայն ՀՀ վարչապետ, ՀՀԿ առաջնորդ Սերժ Սարգսյանի կարծիքը: Բերենք մի օրինակ «Հայաստանի ընտրությունները համաշխարհային մանուլի հայելուն» հրապարակումից («Ռեսպուբլիկա Արմենիա», 16 մայիսի, 2007 թ.) «Այն փաստը, որ արեւմտյան դիտորդները առաջին դրական գնահատականներն են տվել Հայաստանի ընտրություններին, շեշտում է նաեւ The New York Times-ը՝ «Արտասահմանցիները ողջունում են Հայաստանի ընտրությունների ընթացքը» վերնագրով հոդվածում: Միեւնույն ժամանակ հոդվածի հեղինակը նշում է, թե դիտորդները քննադատել են Հայաստանին՝ Թուրքիայի (որը պատասխանատու է 1915-1918 թվականներին ավելի քան 1 միլիոն հայերի սպանության համար) դիտորդների հրավերները մերժելու համար»: Պ-րն Սարգսյանի դիրքորոշումն այս հարցում անսասան է, նշում է թերթը՝ բերելով նրա բառերը. «Թուրքիան շարունակում է հրաժարվել Հայաստանի հետ որեւէ պաշտոնական շփումներից: Ես կարծում եմ, անբնական է դիտորդներ ընդունել մի երկրից, որը նույնիսկ չի պատրաստվում քաղաքակիրթ պաշտոնական երկխոսություն վարել»: Այլ քաղաքական ուժերի ներկայացուցիչները հետազոտվող ՁԼՄ-ներում այս թեմայի առթիվ չեն արտահայտվել:

**ՀԱՅ-ԱՂԻՐԲԵՋԱՆԱԿԱՆ ԵՎ
ՀԱՅ-ԹՈՒՐՔԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԼՈՒՍԱԲԱՆՈՒՄԸ ՁԼՍ-ՆԵՐՈՒՄ ԼՐԱԳՐՈՂՆԵՐԻ
ՀԱՅԱՑՔՈՎ**

2007 թվականի սեպտեմբերի 28-ից 30-ը Օձունում (Լոռու մարզ) անցկացվեց «Հայաստանի եւ հարեւան երկրների հարաբերությունների արտացոլումը հայկական ՁԼՍ-ներում» թեմայով սեմինար, որը սույն ծրագրի շրջանակներում կազմակերպել էր Երեւանի մամուլի ակումբը:

Սեմինարին մասնակցեցին երկրի տպագիր եւ հեռարձակվող 10 ՁԼՍ-ների՝ «Ազգ», «Առավոտ», «Գոլոս Արմենիի», «Ժամանակ Երեւան», «Հայք» «Հայաստանի Հանրապետություն» թերթերի, Հայաստանի հանրային հեռուստատեսության («Հայլուր» լրատվական ծրագիր), «Երկիր մեդիա» եւ «Արմենիա» հեռուստաընկերությունների, Հայաստանի հանրային ռադիոյի, ինչպես նաեւ ռուսական «Ռեզոնանս» լրատվական գործակալության անդրկովկասյան գլխավոր խմբագրության ներկայացուցիչներ:

Ինտերկատիվ քննարկումը ծավալվեց երեք թեմաների շուրջ. «Խորհրդարանական ընտրությունները Թուրքիայում եւ նրա ազդեցությունը տարածաշրջանի իրավիճակի վրա», «Հայ-ադրբեջանական հարաբերությունների եւ դարաբաղյան խնդրի կարգավորման հեռանկարները», «Տարածաշրջանի զարգացման հնարավոր սցենարները եւ Հայաստանի տեղը դրանցից յուրաքանչյուրում»: Թվարկված յուրաքանչյուր թեմաներով լրագրողները ներկայացնում էին իրավիճակը իրենց ՁԼՍ-ներում. ա) ինչ հաճախականությամբ է լրատվամիջոցն անդրադառնում տվյալ թեմային, բ) ունի, արդյոք, լրատվամիջոցը թեման լուսաբանելու մշակված քաղաքականություն, գ) որքանով լրագրողները կամ այլ հեղինակներ հնարավորություն ունեն իրենց լրատվամիջոցի էջերում կամ եթերում արտահայտելու խմբագրականից տարբերվող տեսակետներ:

Լրագրողների կարծիքով, իրենց ՁԼՍ-ներն ընդհանուր առմամբ շատ են ուշադրության դարձնում հայ-ադրբեջանական եւ հայ-թուրքական հարաբերություններին (որպես կանոն՝ ընդհանուր արտաքին քաղաքական համատեքստում եւ երբ առիթ է լինում): Միեւնույն ժամանակ, ոչ մի ՁԼՍ-ում չկա այդ թեմաների լուսաբանման հստակ ձեւակերպված խմբագրական քաղաքականություն: Համարյա բոլոր լրագրողները նշում էին «Մի վնասիր» սկզբունքը (օգտագործվում էին տարբեր ձեւակերպումներ, այդ թվում՝ «նպաստել հարաբերությունների հաստատմանը», «չբորբոքել ազգամիջյան թշնամանք», «խուսափել ծայրահեղություններից»), որով նրանք առաջնորդվում են՝ տեղեկություններն ընտրելիս: Լավագույն դեպքում եւ միայն որոշ լրատվամիջոցներում գոյություն ունի բանավոր ներքին համաձայնություն՝ որոշակի արտահայտությունների («անվտանգության գոտի Լեռնային Ղարաբաղի կամ Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության շուրջ», «Լեռնային Ղարաբաղի կամ Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության կողմից վերահսկվող տարածքներ») եւ աշխարհագրական անունների (օրինակ՝ Լաչին, երբ խոսքը հակամարտության կարգավորման մասին է եւ Քաշաթաղ՝ երբ խոսքը ներքին խնդիրներին, բնակչության առօրյա կյանքին է վերաբերում եւ այլն) օգտագործման վերաբերյալ:

Երկու թեմաներն էլ առավելապես լուսաբանում են քաղաքական մեկնաբանները, սակայն որոշ խմբագրություններում («Ազգ», Հայաստանի

հանրային հեռուստատեսություն, Հայաստանի հանրային ռադիո, որոշ չափով «Հայաստանի Հանրապետություն») կան լրագրողներ, ովքեր մասնագիտացած են թուրքական թեմատիկայով, նրանցից ոմանք տիրապետում են լեզվին եւ հնարավորություն ունեն հետեւելու թուրքական ՁԼՄ-ների հրապարակումներին: Միաժամանակ, նրանք իրենց պատրաստած նյութերում առավելապես արտահայտում են իրենց անձնական, այլ ոչ թե խմբագրական տեսակետները: Մնացած ՁԼՄ-ները հրապարակման/եթերի համար նյութեր ընտրելիս օգտվում են տարբեր լրատվական գործակալությունների հաղորդագրություններից: Ընդ որում՝ առաջնությունը տրվում է արտասահմանյան գործակալություններին (նշվեցին, մասնավորապես, «Ատոշիեթեդ պրես» եւ «Ռոյթեր» անունները): Ուշադրություն դարձվեց նաեւ որոշ թեմաների, մասնավորապես տնտեսության վերաբերյալ տեղեկությունների ակնհայտ անբավարարությանը:

Իբրեւ աշխատանքի հիմնական դժվարություն՝ համարյա բոլոր լրագրողները նշում էին սեփական աղբյուրների կամ հարեւան երկրներում շփումների բացակայությունը, ինչի պատճառով հնարավոր չէ տեղեկություններ ձեռք բերել առաջին ձեռքից կամ ճշտել եղածները (հայ-ադրբեջանական հարաբերությունների, Ադրբեջանի ներքին իրադարձությունների լուսաբանման առումով հայկական ՁԼՄ-ների համեմատ առավել բարենպաստ վիճակում է «Ռեզնում» լրատվական գործակալությունը, որը թղթակիցներ ունի Հարավային Կովկասի բոլոր երկրներում, այդ թվում՝ Ադրբեջանում): Տեղեկությունների ճշտման, այլընտրանքային աղբյուրների օգտագործման մյուս խոչընդոտը լեզվական պատնեշն է: Նշվեց նաեւ, որ ՀՀ ԱԳՆ-ը եւ այլ պետական հաստատություններ ՁԼՄ-ներին բավարար հստակ ու պարզ չեն կողմնորոշում երկրի արտաքին քաղաքական կուրսի եւ հայկական դիվանագիտության ջանքերի հարցերում: Ի դեպ, սեմինարի մասնակիցներն ընդգծեցին, որ նման դժվարություններ առաջանում են նաեւ Հայաստանի եւ այլ հարեւան երկրների հետ հարաբերությունների լուսաբանման ժամանակ:

Որոշ լրատվամիջոցների (մասնավորապես՝ «Ազգ», «Երկիր մեդիա») ներկայացուցիչներ նշեցին, որ Թուրքիայի ներքին իրադարձությունների լուսաբանման առաջնահերթություններից մեկը հայկական համայնքի կյանքն է: «Երկիր մեդիայի» եթերում վերջին ժամանակներս կազմակերպվել են հեռարձակումներ Թուրքիայից (մասնավորապես՝ Հրանտ Դինքի թաղման արարողությունը, Վանա լճի Աղթամար կղզում վերակառուցված Սուրբ Խաչ հայկական եկեղեցու վերաբացման արարողությունը):

Սեմինարի բոլոր մասնակիցները նշեցին, որ հայ-ադրբեջանական եւ հայ-թուրքական հարաբերությունների վերաբերյալ այլ կարծիքներ ներկայացնելու հարցում սահմանափակումներ չունեն: Ավելին, իրենց խմբագրությունները ողջունում են նման նյութերը: Իբրեւ օրինակ նշվեցին Հայաստանի հանրային ռադիոյի հատուկ բանավիճային ծրագրերը: Մյուս ՁԼՄ-ների ներկայացուցիչների մեծ մասը կոնկրետ օրինակներ չբերեց:

Բանավեճի արդյունքներն ամփոփելիս ուշադրություն հրավիրվեց հայ-ադրբեջանական եւ հայ-թուրքական հարաբերությունների լուսաբանման մի շարք ընդհանուր թերությունների վրա: Մասնավորապես, հայկական ՁԼՄ-ների նյութերում նկատելիորեն անձնականացված է խնդրի նկատմամբ վերաբերմունքը, գործնականում բացակայում է հակառակ կողմի ներկայացուցիչների կարծիքը (որոշ չափով վերը ներկայացված պատճառներով՝ սեփական թղթակիցների եւ անձնական շփումների բացակայության), հայկական ՁԼՄ-ներում խիստ հազվադեպ են արտահայտվում փորձագետները, եւ նրանց շրջանակն էլ սահմանափակ է:

Կարծիքներ արտահայտվեցին նաև, որ կարելուր թեմաների նկատմամբ ՁԼՄ-ների ուշադրությունը երբեմն համաչափ չէ, եւ որ լրատվամիջոցները պետք է ձերբազատվեն կարծրատիպերից: Մյուս կողմից, ընդգծվեցին ընդհանուր խնդիրները՝ ՁԼՄ-ների ազատության աստիճանը եւ լրագրողների բարձրացրած հարցերի նկատմամբ հասարակության ուշադրության անբավարար լինելը:

ꠘꠕꠘꠘꠕꠕꠕ

Աղյուսակ 1

Լեռնային Ղարաբաղի հիմնախնդիրը Հրապարակումների ընդհանուր թիվը, նրանց թեմատիկան եւ բնութագրերը

Թեմաները	Թերթը (թողարկումների թիվը)	«Ազգ» (42)	«Առավոտ» (42)	«Հայաստանի Հանրապետություն» (42)	«Հայկական Ժամանակ» (40)	«Ռեսպուբլիկա Արմենիա» (15)	«Գոլոս Արմենիի» (25)	«Նովոյե վրեմյա» (23)	Ընդամենը 7 թերթերում
1. Հակամարտության պատմություն		23	11	45	13	11	53	14	170
2. Կարգավորման գործընթացը եւ միջազգային միջնորդներ		49	38	89	51	19	79	40	365
3. Իրավիճակի զարգացման կանխատեսումներ		3	3	1	5	3	6	0	21
4. Սահմանամերձ գոտու օպերատիվ իրավիճակ		1	2	4	3	1	10	2	23
5. Հակամարտության կարգավորմանը չառնչվող շփումներ		6	5	3	1	6	8	3	32
6. Երկու երկրների ներքին եւ արտաքին քաղաքականության վրա հակամարտության ազդեցություն		46	24	29	36	12	49	37	233
7. Տարբեր բնագավառներում հայերի եւ ադրբեջանցիների մրցակցություն		6	6	2	9	4	20	10	57
8. Այլ հարցեր		23	18	29	18	8	43	23	162
ԸՆԴԱՄԵՆԸ ԹԵՄԱՆԵՐԻ ՀԻՇՎՏԱՎԿՈՒՄՆԵՐԸ		157	107	202	136	64	268	129	1063
ԸՆԴԱՄԵՆԸ ՀՐԱՊԱՐԱՎԿՈՒՄՆԵՐ		107	76	149	84	39	186	87	728
Հրապարակման տեսակը. համառոտ		47	55	102	43	19	115	38	419
ընդարձակ		60	21	47	41	20	71	49	309
Այդ թվում. ամբողջովին թեմային նվիրված		75	66	117	62	27	143	61	551
մասնակիորեն թեմային նվիրված		32	10	32	22	12	43	26	177
Կուսակցությունների/դաշինքի դիրքորոշմանը՝ առնչվող		9	5	8	4	2	9	5	42
չառնչվող		98	71	141	80	37	177	82	686

Աղյուսակ 2

Լեռնային Ղարաբաղի հիմնախնդիրը Կուսակցությունների/դաշինքի դիրքորոշմանն առնչվող հրապարակումները, նրանց թեմատիկան եւ բնութագրերը

Թեմաները (թողարկումների թիվը)	«Ազգ» (42)	«Առավոտ» (42)	«Հայաստանի Հանրապետություն» (42)	«Հայկական Ժամանակ» (40)	«Ռեսպուբլիկա Արմենիա» (15)	«Գոլոս Արմենիի» (25)	«Նովոյե վրեմյա» (23)	Ընդամենը 7 թերթերում
1. Հակամարտության պատմություն	3	1	3	2	2	3	0	14
2. Կարգավորման գործընթացը եւ միջազգային միջնորդներ	7	4	8	2	2	5	4	32
3. Իրավիճակի զարգացման կամխատեսումներ	3	1	1	1	1	0	0	7
4. Սահմանամերձ գոտու օպերատիվ իրավիճակ	0	0	0	0	0	0	0	0
5. Հակամարտության կարգավորմանը չառնչվող շփումներ	0	0	0	0	1	0	0	1
6. Երկու երկրների ներքին եւ արտաքին քաղաքականության վրա հակամարտության ազդեցություն	5	1	3	3	2	4	2	20
7. Տարբեր բնագավառներում հայերի եւ ադրբեջանցիների մրցակցություն	0	0	0	0	0	0	0	0
8. Այլ հարցեր	0	0	0	0	2	0	0	2
ԸՆԴԱՄԵՆԸ ԹԵՄԱՆԵՐԻ ՀԻՇԱՏԱԿՈՒՄՆԵՐԸ	18	7	15	8	10	12	8	76
ԸՆԴԱՄԵՆԸ ՀՐԱՊԱՐԱԿՈՒՄՆԵՐ	107	76	149	84	39	186	87	728
Կուսակցությունների/դաշինքի դիրքորոշմանն առնչվող	9	5	8	4	2	9	5	42
Դրանցից՝								
համառոտ	1	2	4	2	0	0	1	10
ընդարձակ	8	3	4	2	2	9	4	32
ամբողջովին նվիրված	1	1	5	0	2	0	0	9
մասնակիորեն նվիրված	8	4	3	4	0	9	5	33

Աղյուսակ 3

Հայ-թուրքական հարաբերությունները Հրապարակումների ընդհանուր թիվը, նրանց թեմատիկան եւ բնութագրերը

Թեմաները (թողարկումների թիվը)	«Ազգ» (42)	«Առավոտ» (42)	«Հայաստանի Հանրապետություն» (42)	«Հայկական Ժամանակ» (40)	«Ռեսպուբլիկա Արմենիա» (15)	«Գոյոս Արմենիի» (25)	«Նովոյե վրեմյա» (23)	Ընդամենը 7 թերթերում
1.1915 թվականի Հայոց ցեղասպանություն	99	22	64	18	14	122	41	380
2.Պատմություն՝ առանց ցեղասպանության	19	2	12	2	3	18	11	67
3.Դիվանագիտական եւ այլ պաշտոնական հարաբերությունների հաստատում	12	2	11	4	7	10	11	57
4.Սահմանների բացում	8	2	10	5	5	8	6	44
5.Թուրքիա-ԵՄ հարաբերություններ	10	6	14	2	2	12	14	60
6.Երկու երկրների ներքին եւ արտաքին քաղաքականության վրա հայ-թուրքական հարաբերությունների ազդեցություն	43	12	32	17	12	37	23	176
7.Ուղղակի շփումներ կամ բազմակողմ հանդիպումներ	3	2	4	1	1	4	4	19
8.Թուրքիայի ներքին իրավիճակի այլ հարցեր	59	18	55	29	13	60	68	302
9.Տարբեր բնագավառներում հայերի եւ թուրքերի մրցակցություն	5	4	4	2	4	6	2	27
10. Այլ թեմաներ:	25	11	16	6	6	27	18	109
ԸՆԴԱՄԵՆԸ ԹԵՄԱՆԵՐԻ ՀԻՇԱՏԱԿՈՒՄՆԵՐԸ	283	81	222	86	67	304	198	1241
ԸՆԴԱՄԵՆԸ ՀՐԱՊԱՐԱԿՈՒՄՆԵՐ	168	55	141	57	38	200	111	770
Հրապարակման տեսակը. համառոտ	97	44	99	34	22	149	50	495
ընդարձակ	71	11	42	23	16	51	61	275
Այլ թվում. ամբողջովին թեմային նվիրված	140	47	111	43	25	164	85	615
մասնակիորեն թեմային նվիրված	28	8	30	14	13	36	26	155
Կուսակցությունների/դաշինքի դիրքորոշմանը՝ առնչվող	6	2	3	1	3	6	6	27
չառնչվող	162	53	138	56	35	194	105	743

Աղյուսակ 4

Հայ-թուրքական հարաբերությունները Կուսակցությունների/դաշինքի դիրքորոշմանն առնչվող հրապարակումները, նրանց թեմատիկան եւ բնութագրերը

Թեմաները (թողարկումների թիվը)	«Ազգ» (42)	«Առավոտ» (42)	«Հայաստանի Հանրապետություն» (42)	«Հայկական Ժամանակ» (40)	«Ռեսպուբլիկա Արմենիա» (15)	«Գոլոս Արմենիի» (25)	«Նովոյե վրեմյա» (23)	Ընդամենը 7 թերթերում
1. 1915 թվականի Հայոց ցեղասպանություն	4	1	2	0	2	4	2	15
2. Պատմություն՝ առանց ցեղասպանության	1	0	0	0	0	1	0	2
3. Դիվանագիտական եւ այլ պաշտոնական հարաբերությունների հաստատում	4	0	2	0	2	3	5	16
4. Սահմանների բացում	1	0	1	0	1	3	1	7
5. Թուրքիա-ԵՄ հարաբերություններ	1	0	0	1	0	0	1	3
6. Երկու երկրների ներքին եւ արտաքին քաղաքականության վրա հայ-թուրքական հարաբերությունների ազդեցություն	2	0	1	1	1	3	2	10
7. Ուղղակի շփումներ կամ բազմակողմ հանդիպումներ	0	0	1	0	0	0	0	1
8. Թուրքիայի ներքին իրավիճակ	0	1	1	1	0	0	2	5
9. Տարբեր բնագավառներում հայերի եւ թուրքերի մրցակցություն	0	0	0	0	0	0	0	0
10. Այլ թեմաներ:	3	0	1	0	1	2	0	7
ԸՆԴԱՄԵՆԸ ԹԵՄԱՆԵՐԻ ՀԻՇՎՏԱԿՈՒՄՆԵՐԸ	16	2	9	3	7	16	13	66
ԸՆԴԱՄԵՆԸ ՀՐԱՊԱՐԱԿՈՒՄՆԵՐ	168	55	141	57	38	200	111	770
Կուսակցությունների/դաշինքի դիրքորոշմանն առնչվող	6	2	3	1	3	6	6	27
Դրանցից՝								
համառոտ	1	1	0	0	2	0	0	4
ընդարձակ	5	1	3	1	1	6	6	23
ամբողջովին նվիրված	3	0	1	0	1	2	1	8
մասնակիորեն նվիրված	3	2	2	1	2	4	5	19

Աղյուսակ 5

ԸՆՏՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻՆ ՀԱՄԱՄԱՍՆԱԿԱՆ ԿԱՐԳՈՎ ՄԱՍՆԱԿՑԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ ՀՀ ԿԸՀ ԿՈՂՄԻՑ ԳՐԱՆՑՎԱԾ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ/ՂԱՇԻՆՔԻ ԵՎ ՆՐԱՆՑ ԱՌԱՋՆՈՐԴՆԵՐԻ ՑԱՆԿԸ

1.	Ազգային ժողովրդավարական կուսակցություն. Շավարշ Զոչարյան, Հրանուշ Խառատյան, Տարոն Առաքելյան
2.	Ազգային համաձայնություն կուսակցություն. Արամ Հարությունյան, Ալեքսանդր Մանասյան, Մանվել Եղիազարյան
3.	«Ազգային միաբանություն» կուսակցություն. Արտաշես Գեղամյան, Ալեքսան Կարապետյան, Կորյուն Առաքելյան
4.	«Բարգավաճ Հայաստան» կուսակցություն. Գագիկ Ծառուկյան, Արամ Խաբեկյան, Գոհար Ենոքյան
5.	«Դաշինք» կուսակցություն. Սամվել Բաբայան, Լիանա Տերյան, Գնել Ղլեչյան
6.	«Ժառանգություն» կուսակցություն. Րաֆֆի Հովհաննիսյան, Լարիսա Ալավերդյան, Վարդան Խաչատրյան
7.	Ժողովրդական կուսակցություն. Տիգրան Կարապետյան, Սամվել Շահգալոյան, Գագիկ Ստեփանյան
8.	«Ժողովրդավարական ուղի» կուսակցություն. Մանուկ Գասպարյան, Արշակ Սադոյան, Աղասի Արշակյան
9.	«Իմպիչմենտ» դաշինք. Նիկոլ Փաշինյան, Միքայել Հայրապետյան, Պետրոս Մակեյան
10.	«Հայ լեզափոխական դաշնակցություն» կուսակցություն. Վահան Հովհաննեսյան, Արմեն Ռուստամյան, Դավիթ Լոքյան
11.	Հայաստանի առաջադիմական կուսակցություն. Տիգրան Ուրիխանյան, Նաիրա Հայրապետյան, Աշոտ Մնացականյան*
12.	Հայաստանի դեմոկրատական կուսակցություն. Արամ Գասպարի Սարգսյան, Արմեն Հովսեփյան, Կարինե Հակոբյան
13.	Հայաստանի երիտասարդական կուսակցություն. Սարգիս Ասատրյան, Վահան Բաբայան, Ժասմեն Ասրյան
14.	Հայաստանի ժողովրդական կուսակցություն. Ստեփան Դեմիրճյան, Ալբերտ Բազեյան, Գրիգոր Հարությունյան
15.	Հայաստանի կոմունիստական կուսակցություն. Ռուբեն Թովմասյան, Տաճատ Սարգսյան, Գագիկ Մանուկյան
16.	Հայաստանի հանրապետական կուսակցություն. Սերժ Սարգսյան, Տիգրան Թորոսյան, Հովիկ Աբրահամյան
17.	Հայաստանի մարքսիստական կուսակցություն. Դավիթ Հակոբյան, Ալբերտ Արշակյան, Նորիկ Այվազյան
18.	«Հայոց համազգային շարժում» կուսակցություն. Արարատ Չուրաբյան, Արամ Մանուկյան, Անդրանիկ Հովակիմյան**
19.	«Հանրապետություն» կուսակցություն. Արամ Չավենի Սարգսյան, Սմբատ Այվազյան, Սուրեն Աբրահամյան
20.	Միավորված աշխատանքային կուսակցություն. Գուրգեն Արսենյան, Գրիգոր Ղոնջեյան, Սերգեյ Սարաջյան
21.	Միացյալ ազատական ազգային կուսակցություն. Լեւոն Մարտիրոսյան, Գարիկ Մարտիրոսյան, Դավիթ Աթանեսյան***
22.	«Նոր ժամանակներ» կուսակցություն. Արամ Կարապետյան, Ալեքսան Մինասյան, Գուրգեն Եղիազարյան
23.	Սոցիալ-դեմոկրատ հնչակյան կուսակցություն. Լյուդմիլա Սարգսյան, Ալբերտ Գաբրիելյան, Արա Սարգսյան
24.	«Զրիստոնեա-ժողովրդական վերածնունդ» կուսակցություն. Մկրտիչ (Մոս) Գիմիշյան, Արամ Գրիգորյան, Հովհաննես Կուրղինյան
25.	«Օրինաց երկիր» կուսակցություն. Արթուր Բաղդասարյան, Սիեր Շահգեղյան, Հեղինե Բիշարյան

* Մայիսի 2-ին դադարեցրել է մասնակցությունն ընտրություններին:

** Ապրիլի 29-ին դադարեցրել է մասնակցությունն ընտրություններին:

*** Մայիսի 2-ին Գարիկ Մարտիրոսյանը դադարեցրել է իր մասնակցությունն ընտրություններին, եւ ցուցակում 2-րդ տեղը զբաղեցրել է Դավիթ Աթանեսյանը, 3-րդը՝ Սամսոն Հակոբյանը:

Աղյուսակ 6

ԼՂ հիմնախնդրի եւ հայ-թուրքական հարաբերությունների վերաբերյալ կուսակցությունների դիրքորոշումների/նախընտրական պլատֆորմների հիշատակումները

Թերթը (Երկու թեմաներով հրապարակումներում հիշատակված կուսակցությունների ընդհանուր թիվը)	«Ազգ» (3)	«Առավոտ» (5)	«Հայաստանի Հանրապետություն»*** (7)	«Հայկական ժամանակ»*** (3)	«Ռեսպուբլիկա Արմենիա» (4)	«Գոլոս Արմենիի» (7)	«Նովոյե վրեմյա» (6)	Ընդամենը հիշատա- կումներ
Ընտրություններին մասնակցած կուսակցությունները/դաշինքը, փակագծերում՝ ստացած ձայները (%) եւ տեղը այդ ցուցանիշով								
Հայաստանի հանրապետական կուսակցություն (33.55% - 1)	6 / 4**	1 / -	6 / -	-	- / 2	1 / -	1 / 1	21 (15 / 7)
«Բարգավաճ Հայաստան» (14.97% - 2)	1 / 2	1 / 1	2 / -	-	-	3 / 3	1 / 1	15 (8 / 7)
Հայ յեղափոխական դաշնակցություն (13.02% - 3)	2 / 1	-	- / 1	-	-	1 / -	1 / 2	8 (4 / 4)
«Օրինաց երկիր» (6.98% - 4)	-	-	-	-	1 / 1	1 / -	2 / 2	7 (4 / 3)
«Ժառանգություն» (5.93% - 5)	-	-	1 / -	-	1 / 1	1 / 1	1 / 1	7 (4 / 3)
Հայոց համազգային շարժում* «Իմպիչմենտ» (1.28% - 13)	-	-	1 / -	-	1 / -	1 / 1	1 / -	5 (4 / 1)
Միավորված աշխատանքային կուսակցություն (4.34% - 6)	-	1 / -	-	2 / -	-	-	-	3 (3 / -)
Սիվիլոյան աշխատանքային կուսակցություն (4.34% - 6)	-	-	1 / 1	-	-	-	-	2 (1 / 1)
Ազգային ժողովրդավարական կուսակցություն (0.63% - 15)	-	-	-	-	-	1 / 1	-	2 (1 / 1)
Սոցիալ-դեմոկրատ հնչակյան կուսակցություն (0.07% - 23)	-	1 / 1	-	-	-	-	-	2 (1 / 1)
«Նոր ժամանակներ» (3.44% - 8)	-	-	-	2 / -	-	-	-	2 (2 / -)
«Հանրապետություն» (1.63% - 12)	-	-	-	1 / -	-	-	-	1 (1 / -)
Հայաստանի կոմունիստական կուսակցություն (0.64% - 14)	-	1 / -	-	-	-	-	-	1 (1 / -)
Ազգային համաձայնություն (0.31% - 17)	-	-	1 / -	-	-	-	-	1 (1 / -)

* - Ապրիլի 29-ին դադարեցրել է մասնակցությունը ընտրություններին

** - Համարիչում ներկայացված է հիշատակումների թիվը ԼՂ հիմնախնդրի, իսկ հայտարարում՝ հայ-թուրքական հարաբերությունների վերաբերյալ

*** - «Հայաստանի Հանրապետությունում» նաեւ ներկայացված են եղել «Քրիստոնեա-դեմոկրատական միություն» կուսակցության առաջնորդ, մեծամասնական ընտրակարգով 10-րդ ընտրատարածքում առաջադրված թեկնածու Խոսրով Հարությունյանի տեսակետները հայ-թուրքական հարաբերությունների վերաբերյալ: «Հայաստանի Հանրապետությունում» եւ «Հայկական ժամանակում» ներկայացվել է նաեւ երկու խնդիրների, ինչպես նաեւ ընտրություններին մասնակցող կուսակցությունների դիրքորոշումների վերաբերյալ Հրանտ Բագրատյանի կարծիքը, ճշելով, որ նախկին վարչապետը «Ազատություն» կուսակցության առաջնորդն է:

Աղյուսակ 7

Տեղեկությունների հավաստիության աստիճանը, կլիշեներ եւ կարծրատիպեր

ա) հայ-ադրբեջանական հարաբերություններ

Թերթը / Տեքստի միավորը	Կասկած հարուցող տեղեկություններ	Ոչ հավաստի տեղեկություններ	Կլիշեներ	Կարծրատիպեր
«Ազգ»	1	-	-	-
«Առավոտ»	-	-	1	-
«Հայաստանի Հանրապետություն»	-	-	1	-
«Հայկական ժամանակ»	-	-	-	-
«Ռեսպուբլիկա Արմենիա»	-	1	3	-
«Գոլոս Արմենիի»	-	-	5	9
«Նովոյե վրեմյա»	-	2	-	1
Ընդամենը	1	3	10	10

ա) հայ-թուրքական հարաբերություններ

Թերթը / Տեքստի միավորը	Կասկած հարուցող տեղեկություններ	Ոչ հավաստի տեղեկություններ	Կլիշեներ	Կարծրատիպեր
«Ազգ»	1	-	-	2
«Առավոտ»	-	-	1	-
«Հայաստանի Հանրապետություն»	-	-	-	-
«Հայկական ժամանակ»	-	-	-	-
«Ռեսպուբլիկա Արմենիա»	-	-	-	-
«Գոլոս Արմենիի»	-	2	-	10
«Նովոյե վրեմյա»	-	-	-	1
Ընդամենը	1	2	1	13

ՐԵՏԱԶՈՏՎԱԾ ԼՐԱՏՎԱՄԻՋՈՑՆԵՐԻ ՑԱՆԿԸ ԵՎ ՀԱՄԱՌՈՑ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ

«ԱԶԳ» - օրաթերթ (լույս է տեսնում շաբաթական հինգ անգամ): Հիմնադրվել է 1991 թվականին: Հիմնադիրը՝ «Ազգ» օրաթերթ» ՍՊԸ: Հիմնական ծավալը՝ 2 տպագրական մամուլ (A3 չափսի 8 էջ): Հայտարարված տպաքանակը 3000 օրինակ: Հետազոտված ժամանակաշրջանում լույս է տեսել 42 համար:

«ԱՌԱՎՈՏ» - օրաթերթ (լույս է տեսնում շաբաթական հինգ անգամ): Հիմնադրվել է 1994 թվականին: Հիմնադիրը՝ «Առավոտ» օրաթերթ» ՍՊԸ: Հիմնական ծավալը՝ 2 տպագրական մամուլ (A3 չափսի 8 էջ): Հայտարարված տպաքանակը՝ 4200 օրինակ: Հետազոտված ժամանակաշրջանում լույս է տեսել 42 համար:

«ԳՈԼՈՍ ԱՐՄԵՆԻԻ» - ռուսերեն թերթ (լույս է տեսնում շաբաթական երեք անգամ): Հիմնադրվել է 1991 թվականին: Հիմնադիրը՝ «Գոլոս» ՍՊԸ: Հիմնական ծավալը՝ 4 տպագրական մամուլ (A2 չափսի 8 էջ): Հայտարարված տպաքանակը՝ 3500 օրինակ: Հետազոտված ժամանակաշրջանում լույս է տեսել 25 համար:

«ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ» - օրաթերթ (լույս է տեսնում շաբաթական հինգ անգամ): Հիմնադրվել է 1990 թվականին: Հիմնադիրը՝ «Հանրապետություն» ՓԲԸ: Հիմնական ծավալը՝ 4 տպագրական մամուլ (A2 չափսի 8 էջ): Հայտարարված տպաքանակը 6000 օրինակ: Հետազոտված ժամանակաշրջանում լույս է տեսել 42 համար:

«ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿ» - օրաթերթ (լույս է տեսնում շաբաթական հինգ անգամ): Հիմնադրվել է 1997 թվականին: Հիմնադիրը՝ «Դարեսկիզբ» ՍՊԸ: Հիմնական ծավալը՝ 2 տպագրական մամուլ (A3 չափսի 8 էջ): Հայտարարված տպաքանակը՝ 5800 օրինակ: Հետազոտված ժամանակաշրջանում լույս է տեսել 40 համար:

«ՆՈՎՈՅԵ ՎՐԵՄՅԱ» - ռուսերեն թերթ (լույս է տեսնում շաբաթական երեք անգամ): Հիմնադրվել է 1992 թվականին: Հիմնադիրը՝ «Նովոյե վրեմյա» թերթի խմբագրություն» ՍՊԸ: Հիմնական ծավալը՝ 4 տպագրական մամուլ (A2 չափսի 8 էջ): Հայտարարված տպաքանակը՝ 5000 օրինակ: Հետազոտված ժամանակաշրջանում լույս է տեսել 23 համար:

«ՌԵՍՊՈՒԲԼԻԿԱ ԱՐՄԵՆԻԱ» - ռուսերեն թերթ (լույս է տեսնում շաբաթական երկու անգամ): Հիմնադրվել է 1990 թվականին: Հիմնադիրը՝ «Հայաստանի Հանրապետություն - Ռեսպուբլիկա Արմենիա» ՓԲԸ: Հիմնական ծավալը՝ 2 տպագրական մամուլ (A3 չափսի 8 էջ): Հայտարարված տպաքանակը՝ 1500 օրինակ: Հետազոտված ժամանակաշրջանում լույս է տեսել 15 համար:

**Karabagh Issue and Armenian-Turkish
Relations in the Pre-Election Rhetoric
of Armenian Political Figures**

Preface

The lack of resolution to the Karabagh conflicts and the lack of interstate Armenian-Turkish relations are two major problems adversely affecting various spheres of Armenia's life and resulting in a certain isolation of the country from a number of international projects aimed at regional integration.

In 2007 parliamentary elections were held in Armenia. They defined the new breakdown of forces on the inner political arena and became a starting point of its kind for presidential elections in 2008. Similarly to the problem of Mountainous Karabagh, the Armenian -Turkish relations were reflected in the platforms of political forces of the country, the statements made by politicians that were to this or that extent covered by media. The study and analysis of these materials at election time gains particular importance since the interest of the society, the electorate, to the viewpoints presented by political forces and their approaches to the solution of important state issues increases.

The present study was administered during the period of April-September 2007 under the project of Yerevan Press Club, titled "Karabagh Issue and Armenian-Turkish Relations in the Pre-Election Rhetoric of Armenian Political Figures" and supported by the Friedrich Ebert Stiftung. The basis for the study was the monitoring of 7 print media of Armenia, administered by Yerevan Press Club during the period of parliamentary elections - on April 3-May 31, 2007. The interval marked covered the pre-election campaign for the elections to the RA National Assembly (the official pre-election promotion started on April 8), as well as the period that followed directly the ballot day of May 12, during which the voting results are announced, first comments are published and preliminary assessments are made.

The content of the publications and quantitative data, accumulated during the monitoring, were analyzed. The analysis aimed at determining whether the press presented the positions or the clauses of pre-election platforms of political parties/blocs on the research subject, how full and adequate their coverage was. A separate part of the research deals with the specifics of press coverage of Armenia's relations with the two neighbor countries. The study also includes a certain "insider's glance" - a brief cumulative description of reporting on Armenian-Azerbaijani and Armenian-Turkish relations in Armenian media, prepared on the basis of an interactive discussion among practising journalists.

FINAL REPORT

on monitoring the coverage of “Karabagh Issue and Armenian-Turkish Relations in the Pre-Election Rhetoric of Armenian Political Figures” by 7 print media of Armenia

Monitoring Objectives

Monitoring covered 7 national newspapers: 4 dailies - “Azg”, “Aravot”, “Hayastani Hanrapetutiun”, “Haikakan Zhamanak” (all published five times a week), as well as 2 Russian-language newspapers - “Respublika Armenia” (published twice a week), “Golos Armenii” and “Novoe Vremya” (published three times a week).

The monitoring object were all the publications in the 7 print media noted on the problem of Mountainous Karabagh, Armenian-Azerbaijani and Armenian-Turkish relations (also in the domestic political situation in Turkey) during the period of April 3-May 31, 2007. During the monitoring period 42 issues of “Azg”, “Aravot”, “Hayastani Hanrapetutiun” were published, 40 issues - of “Haikakan Zhamanak”, 25 - of “Golos Armenii”, 23 - of “Novoye Vremya” and 15 issues - of “Respublika Armenia”, totaling at 229 issues of newspapers (the brief overview of each medium is presented in the Appendix).

During the study the following quantitative findings were made:

- total number of pieces dealing with Armenian-Azerbaijani and Armenian-Turkish relations: for each medium separately and for all newspapers jointly. (Weather forecasts, advertising and advertising supplements, classifieds, TV and radio schedules, photographs outside articles and with no accompanying texts, entertaining materials like crosswords, tests, horoscopes, puzzles, etc. were not taken into account);
- piece type (brief or extended) and the number of pieces in each category;
- subject presence form: the number of newspaper pieces, *fully* or *partially* dealing with MK problem, Armenian-Azerbaijani and Armenian-Turkish relations;
- the linkage of the pieces with stances or pre-election platforms of political parties/blocs;
- the content of pieces in accordance with the category list quoted below:

a) on the MK problem, Armenian-Azerbaijani relations

1. Conflict history
2. Resolution process and international intermediaries
3. Situation development forecasts
4. Current situation in border areas
5. Contacts, unrelated to the conflict resolution

6. The influence of the conflict on the domestic and foreign policy of the two countries
7. Rivalry of Armenians and Azerbaijanis in different spheres
8. Other

b) on Armenian-Turkish relations

1. Armenian Genocide of 1915
2. History, other than Genocide
3. Establishment of diplomatic and other official relations
4. Border opening
5. Turkey-EU relations
6. Influence of Armenian-Turkish relations on domestic and foreign policy of the two countries
7. Contacts, unrelated to diplomatic or other relations, or multilateral meetings
8. Other issues of domestic situation in Turkey
9. Rivalry of Armenians and Turks in various spheres
10. Other

Quantitative data on all publications of 7 media on the problem of MK, Armenian-Azerbaijani relations and Armenian-Turkish relations and related subjects are listed in the Appendix (Tables 1 and 3).

The monitoring objectives were to determine and define, through analysis of quantitative data and publication content:

- completeness and adequacy of the coverage of the stances or pre-election platforms of political parties/blocs in the press is;
- the degree of accuracy of information, published in press;
- the use of clichés and stereotypes in the pieces¹ - text units that contribute to the formation of a negative image of Azerbaijan and Turkey (Azerbaijanis and Turks) with the audience, and their sources (journalists themselves/newspapers authors or public statements of various figures, official documents);
- the presence of proposals and ideas on peaceful resolution of problems in bilateral relations of Armenia with Azerbaijan and Turkey;
- the general characteristics of pieces that deal with the issues of Armenian-Azerbaijani and Armenian-Turkish relations to a certain extent;

---

¹ For the purposes of the present study the “cliché” was understood to be the coined phrases of words with a negative connotation, used with a certain frequency. “Stereotype” was understood to be the ideas, characteristics, etc., with negative connotation or directly negative content, expressed in different words and repeated with a certain frequency.

COVERAGE OF PARTY STANCES/PRE-ELECTION PLATFORMS ON THE PROBLEM OF MOUNTAINOUS KARABAGH AND ARMENIAN-TURKISH RELATIONS

The monitoring object was 1498 publications: 728 on the problem of Mountainous Karabagh, Armenian-Azerbaijani relations and 770 on Armenian-Turkish relations. Only 69 of these (4.6%) touch on stances of political parties or blocs on the research subject.

If overall the 7 media paid somewhat more attention to Armenian-Turkish relations, in the context of party stances/platforms preference was given to the problem of Mountainous Karabagh. Thus, references to Karabagh conflict resolution were made in 42 pieces (or 5.8% of the number of pieces on Armenian-Azerbaijani relations), while references to Armenian-Turkish relations appeared only in 27 (3.5% of the number of publications on the subject).

The quantitative data on pieces in all 7 media, dealing with the stances or pre-election platforms of political parties/blocs on the MK problem, Armenian-Azerbaijani and Armenian-Turkish relations and related issues are presented in the Appendix (Tables 2 and 4).

a) Mountainous Karabagh Problem

General description of coverage and the degree of press attention to the stances of parties. Information sources

Out of the 42 publications in which the MK problem, the Armenian-Azerbaijani relations were discussed in the context of party stances, 10 (23.8%) were brief reports, while the remaining 32 (76.2%) contained expanded information: details, comment, analysis, etc. At the same time, only 9 pieces (21.4%) were dealing with the MK problem in full, with the remaining 33 (78.6%) containing only a reference to it.

In total 42 pieces contained 76 references to various aspects of Armenian-Azerbaijani relations. The most frequently addressed subjects were "Resolution process and international mediators" (32 references, or 42.1%), "Influence of the conflict on domestic and foreign policy of the two countries" (20 references, or 26.3%) and "History of the conflict" (14 references, or 18.4%). 7 publications (9.2%) contained various forecasts regarding the possible development of the situation in the conflict zone, whereas the subjects of "Current situation in the borderline regions" and "Rivalry between Armenians and Azerbaijanis in various spheres" were never mentioned. While the contacts at the non-governmental level are currently minimized, it is noteworthy that the politicians almost never referred to "Track 2 Diplomacy" (only one reference to the subject of "Contacts, unrelated to the conflict").

As it can be seen from Table 2, the biggest number of pieces in which the MK problem, Armenian-Azerbaijani relations were linked to the stances/platforms of parties, was published in "Golos Armenii" and "Azg" - 9 pieces in each, and in

official “Hayastani Hanrapetutiun” - 8 pieces. (These very newspapers paid most attention to both Armenian-Azerbaijani and Armenian-Turkish relations in general - **see below**.) In the other newspapers the number of such pieces was much smaller - from 2 (official “Respublika Armenia”) to 5 (“Novoye Vremya” and “Aravot”). In relative indicators (percentage of a total number of pieces on the subject in each newspaper) “Azg” daily retained the leading position - 8.4% of publications. However, the other newspapers ranged in a different order: “Aravot” - 6.6%, “Novoye Vremya” - 5.7%, “Hayastani Hanrapetutiun” - 5.4%, “Respublika Armenia” - 5.1%, “Golos Armenii” and “Haikakan Zhamanak” - 4.8% each.

Attention of the media studied to the stances/electoral platforms of political forces was unequal. In general, in the publications of all newspapers, dealing with Mountainous Karabagh only 14 parties/bloc were mentioned - or a bit more than half of the 25 political forces running in elections at various stages (see Appendix - Tables 5 and 6). Moreover, there is not a single reference made to those participants of election race who had realistic chances to gain seats at the parliament, for example, “National Unity” party (that scored 3.65% of votes, 7th result among all parties/bloc) or People’s Party (2.71% of votes, 9th result).

In the context of Mountainous Karabagh problem and Armenian-Azerbaijani relations the spectrum of parties running for the parliament was most broadly covered in the publications of “Golos Armenii” - 7. (Notably, in the media studied the program documents of several parties were placed as advertising. Hence, “Golos Armenii” on May 3 and 5, 2007 published the Anti-Crisis Program of “National Unity” party, “Aravot” daily of April 20, 2007 placed the pre-election platform of “Heritage” party, etc.; however, the advertising materials were not the monitoring object.)

The remaining media contained references to the stances/electoral platforms of the smaller number of political forces - from 3 (“Azg”, “Respublika Armenia”, “Haikakan Zhamanak”) to 6 (“Novoye Vremya”, “Hayastani Hanrapetutiun”). At the same time “Azg” daily paid attention only to the three leaders of the election campaign - the Republican Party of Armenia, “Prosperous Armenia” and “Dashnaktsutiun” party, and the official “Respublika Armenia” - only to three opposition parties “Orinats Yerkir”, “Heritage” and Armenian National Movement (ANM).

The biggest number of references in the media studied was received by 5 parties: Republican Party of Armenia (15), “Prosperous Armenia” (8), “Dashnaktsutiun”, “Orinats Yerkir” and “Heritage” (4 each). All these parties overcame the 5% threshold and gained a right to seats at the RA National Assembly. Also four references were made to ANM, the actual ruling party from August 1990 to February 1998.

Besides the winners of the election race and the former ruling party, the media studies presented the stances or the separate provisions of electoral platforms of another three political forces - United Labour Party, National Democratic Party and “National Accord” party, each appearing in one medium. Notably, the first of the parties listed was covered in the context of the appearance of its

leader, Gurgun Arsenian, before the voters of Ashtarak, the pretext for covering the stance of “National Accord” were the debates between its representative and ANM candidate at one of the press clubs, and the leader of the NDP Shavarsh Kocharian presented his views in an interview to “Golos Armenii”. In other words, there existed various opportunities and pretexts for the coverage of party stances/platforms; however, the media studied apparently did not use them in a full scope.

The other political associations were only mentioned in the context of current developments. Even in “Haikakan Zhamanak” (the Chief Editor of which Nikol Pashinian headed the list of “Impeachment” bloc) all the references of “Nor Zhamanakner”, “Republic” parties and “Impeachment” bloc contained only criticism of the policy of the incumbent authorities on Mountainous Karabagh problem or forecasts of unfavorable developments, without discussing the stances of the three political forces mentioned.

The programmatic attitudes of the parties on Karabagh issue were to a certain extent covered only in 21 of 42 (50%) publications. 10 of these publications (or, roughly, the half) were fully or partly based on materials of foreign media. For example, 4 out of 6 publications dealing with the programmatic statements on resolving the Mountainous Karabagh issue, made by “Prosperous Armenia”, were reprints of interviews of the party representatives to Russian media, whereas the Armenian journalists authored only two publications on this relatively new but influential political force.

The content of publications, completeness and adequacy of covering party stances

It should be noted that in the course of the past election campaign the issue of ways and methods for resolving Karabagh conflict did not play a decisive role. During the monitoring period the political forces of Armenia, the stances of which were presented in the media studied were unanimous in saying the resolution of Karabagh problem is only possible through negotiations with Azerbaijan (or a peace treaty). Most of the party representatives stressed that the MK issue is to be solved in accordance with the self-determination right of nations.

The newspapers, similarly to party representatives themselves, highlighted the only difference in the stances (apparently, not as topical as previously) - the preference of a package or stage-by-stage solution, and mostly, very formally, without explaining the content of these notions. Hence, for example the interview of the member of the political Council of “Prosperous Armenia” Avet Adonts to “Novoye Vremya” newspaper of May 10, 2007: “(...) The party adheres to a package version of Karabagh resolution”. The MK problem is no more discussed in the interview.

The publications of the media studied contained quite a lot of negative promotion, criticizing the stance of Armenian authorities in mid-1990s or the policy of the incumbent authorities regarding the Karabagh resolution. Thus, three out of four publications having a reference to ANM were negative in

connotation and spoke mostly about the past. In these publications the stances of this party on Karabagh resolution during the past years at power were criticized, and only one publication reported (without due justification - **see below**), that the ANM approaches have not changed to this day. Thus, the viewpoint of ANM on MK problem was directly reflected only in one publication, the report “Hayastani Hanrapetutiun” (April 19, 2007) about the debate between a representative of “National Accord” Alexander Manasian and ANM Board member Hovhannes Igitian at a press club. According to the medium, Igitian stressed in particular the need for holding free and fair elections to strengthen the stances of Armenia in the negotiations process and spoke for Mountainous Karabagh becoming a party to the negotiations. Below we shall be quoting the statements of another ANM representative, who stressed other issues in the context of MK problem.

In some cases to form a negative image of politicians the authors of publications as an argument used the materials of Azerbaijani or Turkish media.

Such publications include, for example, “A Ray of Light in Azerbaijani Realm” (subheadlined “Hopes Entertained in Baku that Artur Baghdasarian Will Help Them Solve the Problem of Mountainous Karabagh”) in “Respublika Armenia” of May 18, 2007. “Azerbaijanis openly pin their hopes on the pseudo-petrel of Armenian democracy Artur Baghdasarian”, “RA” writes. “Remember the words of the head of the Center of Political Innovations and Technologies Mubariz Ahmedoglu: ‘(...) Artur Baghdasarian is a relatively new figure on the Armenian political arena. And for Azerbaijan the most acceptable result of parliamentary elections in Armenia is the victory of Artur Baghsarian’s supporters’”.

Another example is “May 12 Will be Followed by May 13, 14, 15...” article in “Novoye Vremya” newspaper of May 5, 2007. Reporting about the articles dealing with parliamentary elections in Armenia in “Turkish Daily News” newspaper, “Novoye Vremya” writes in particular: “The existence of such politicians as Baghdasarian is a promising fact that deserves attention’, TDN believes. The Turkish analysts apparently like the promises that the ex-speaker had given to the West - to solve the Karabgh problem immediately through ‘unlimited’ compromise and to improve relations with Turkey. In fact, Baghdasarian is back to his ANM past, his stance of today is a reflection of ‘ANM principal views’”.

At the same time the newspaper does not mention the source of its information about the “promises to the West” as given by “Orinats Yerkir” party leader and sets the stance of this party and that of ANM equal. Meanwhile, while comparing accessible sources, where the pre-election platforms of parties/blocs are reflected, and obvious controversies are revealed. Thus, in the research “Political parties: viewpoints, approaches”² the representative of “Orinats Yerkir” says that “the increase in the military power of Azerbaijan in relation to

---

² The research “Political Parties: Viewpoints, Approaches” was administered by Partnership for Open Society initiative in 2007 (interviewer - the observer of the Public Radio of Armenia Lusineh Vasilian). By the results of the expert interviews 12 most influential parties were determined, the representatives of which (as designated by the parties themselves) answered similar questions about the reflections topical issues faced by the country in their political platforms - including the foreign policy priorities of Armenia, Karabagh resolution, Armenian-Turkish relations, etc. It should be noted here, that 2 of the parties selected by experts, “Prosperous Armenia” and United Labour Party, refused to take part in the survey by various reasons.

Karabagh problem continues to be threatening”, that the procrastination in conflict resolution is contrary to the interests of Armenia and that the party speaks about mutual compromise only as a principle, whereas “technical details can only be discussed by people involved in the negotiations process”. At the same time, the ANM representative, in particular, maintains that both in Armenia and Azerbaijan the authorities are not legitimate, “and the solution of Karabagh problem is only possible in case of power legitimacy”, that there is no alternative to the stage-by-stage resolution option, proposed by the party in 1997 and the lack of resolution to the conflict is of benefit to Russia, since it allows Russia “keeping influence on both parties”. As it can be seen, there are certainly insufficient grounds to state the stances of Artur Baghdasarian (“Orinats Yerkir”) and ANM are identical.

The coverage of the stance of “Heritage” party in “Golos Armenii” and in the research mentioned differs even more. The article “New Mop and the Old Songs” (“Golos Armenii” of May 10, 2007) states, in particular, that the promotional materials of the party contain the following provision: “In Artsakh issue “Heritage” is ready to sit at the negotiations table without (?) any pre-conditions: that is, the option of MKR being a part of Azerbaijan is not excluded”.

Notably, the author of the articles himself, putting a question mark, has thus questioned the term, new for the political lexicon of Armenia, “negotiations with Azerbaijan with no pre-conditions” (this definition is used solely in the context of establishing relations with Turkey). It is quite probable that the source the journalist had used is just as questionable. In any case, in the research of POS that we had already mentioned the party representative says that “people of Mountainous Karabagh can in no way be returned to Azerbaijan, because they are an ethnic component of Armenian nation that has survived in its historical cradle”. At the same time the “Heritage” representative stressed that the party thinks it unacceptable to challenge this circumstance.

The monitoring findings show that, despite the biggest number of references, it was very difficult to gain an adequate idea about the stances/platforms of even those parties that have won the elections. In fact only the stance of two of them was reflected - with certain reflections.

Thus, the references to opposition “Orinats Yerkir” and “Heritage” (examples quoted above) were predominantly negative, and it can be said their stances were not presented.

The references to “Dashnaktsutiun” party in the context of Karabagh resolution reflected only some tactical objectives of the party, without going deep into the essence of the problem, for example: “According to Hrayr Karapetian (the head of “Dashnaktsutiun” faction at the RA National Assembly - **YPC**), the parliamentary elections, scheduled for May 12, are a historical opportunity for having them administered in a free, fair and transparent way, otherwise Armenia would find itself in a predicament in the issues of Artsakh, Millennium Challenge Account and others” (“Azg”, April 5, 2007). The stance of party was not disclosed, either, in the interview of the same Hrair Karapetian, running also

in the 4th electoral territory, to “Golos Armenii” newspaper (April 28, 2007). The representative of “Dashnaksutiun” in that interview only raised the issue of the protection of the rights of displaced persons from Azerbaijan.

In the statements of various representatives of “Prosperous Armenia” contradictions were apparent, in various media the election platform of the party was presented in fragments. For example, the leader of the party Gagik Tsarukian in his interview to Russian “Izvestia” newspaper, reprinted in “Golos Armenii” newspaper on May 10, 2007, said: “In the issue of solving the Mountainous Karabagh conflict we have a distinct and unequivocal approach. We are convinced that the next step is the international recognition of MKR independence and its integration in the international community. The other issues in the context of establishing piece in the region and neighborly relations with Azerbaijan can be discussed and resolved”. Meanwhile, the member of the Political Council of the same party Avet Adonts, presenting the foreign policy part of the pre-election platform (“Azg” of April 6, 2007), says that “Prosperous Armenia” advocates the peaceful resolution of Karabagh problem that must be built upon “the actual existence of MKR and the nation self-determination principle”, and only that option of resolution is acceptable, in the negotiation of which MKR will be directly involved and “the decision making without the consent of people of Artsakh will be excluded”.

The coverage of the election platform of the Republican Party of Armenia (RPA) was also fragmentary; however, the stance of this party was presented most fully. The only attempt to compare the approaches of RPA to Karabagh resolution, as voiced at elections of 2003 and of 2007 was made in “Aravot” daily on May 5, 2007: “The right of Artsakh people to self-determination must be internationally recognized. The safety of the population and the borders of MKR must be ensured”. However, “Aravot” stresses, apart from this the 2007 platform of RPA suggests to “implement a comparative legal and political study of the resolution process for similar conflicts”, “to publish in foreign languages a collection of analytical and information materials on historical, cultural, legal, political aspects of Karabagh problem” to strengthen the position of RA and MKR.

In the research of the Partnership for Open Society mentioned above, the RPA representative made other points, too. He also noted the need to make a more thorough study of the experience of conflicts similar to this. However, while assessing the negotiations process, the party representative, in particular, noted that in the course of the past two years new opportunities opened for the resolution of the Karabagh problem and there is progress, since starting from 2005 in the documents of the Council of Europe, unlike the previous years, apart from territorial integrity principle, that of nation self-determination is recorded, too. “We cannot just hope that the self-determination of Karabagh will be the fair solution, all this needs proving, to achieve this a large-scale campaign on various directions is necessary”, the RPA representative concludes.

Main Conclusions

The findings of the monitoring and the analysis allow stating the insufficient attention of the press to the stances/platforms of parties on an important foreign policy issue faced by the country - the resolution of Karabagh conflict, as well as the unequal approach demonstrated to the parties, running in elections. It is quite possible that not all the political forces had a distinct stance on MK problem; however, information regarding this would have contributed to the shaping of the voter's opinion.

The audience did not receive a sufficient idea about the stances/pre-election platforms regarding the MK problem of the parties that ran for seats at the RA National Assembly. To a certain extent this was due to the behavior of politicians themselves, whose statements were sometimes too generalist, lacked focus or consistency. Besides, neither the representatives of political forces, nor the media did not specify whether the viewpoint made belonged to the party or to the individual.

At the same time the press did not fully use the possibilities and the pretexts for presenting the party stances. Few publications were dealing with the subject, a significant proportion of parties - almost half of them - were never mentioned in the context of Karabagh resolution by the media studied. Even in the cases when the media themselves initiated meetings or interviews with the representatives of political forces, the coverage of their stances was not always comprehensive and adequate. The most probable explanation to this may be the absence of a distinct editorial policy for reporting the election campaign.

As a result, through the press reflected a certain diversity of views (mostly, on some individual elements of MK problem resolution), in order to have a real idea of the party stances - in their entirety and in every specific case - it was necessary to use several sources, not limiting oneself to newspapers.

It should also be noted that during the official pre-election campaign, as defined by the law, the international legal norms call for print media to only ensure equal terms for promotion, while there is a number of requirements posed to broadcasters, including providing as impartial and unbiased coverage as possible. In other words, the press may support a candidate/party to engage in negative promotion. Yet in practice the promotion against a certain political force in many cases became the only purpose - damaging the professional standards of reporting quality.

b) Armenian-Turkish relations

General description of coverage and the degree of press attention to the stances of parties, information sources

Out of 27 publications that referred to Armenian-Turkish relations in the context of the party stances, 4, or 14.8%, were brief reports, while the remaining 23 (85.2%) contained expanded information: details, comment, analysis, etc. 8

pieces (29.6%) were dealing with the subject in full, with the remaining 19 (70.4%) contained only a reference to it.

Overall, in 27 publications there were 66 references to various aspects of Armenian-Turkish relations. Politicians and authors of the publications most frequently addressed such subjects as “Establishment of diplomatic and other official relations” (16 references or 24.2%), “Armenian Genocide of 1915” (15 references or 22.7%) and “Influence of Armenian-Turkish relations on foreign and domestic policy of the two countries” (10 references or 15.2%). “Border opening” and other issues (apart from those singled out in the monitoring methodology) were mentioned 7 times each (10.6%), while the subject of “Rivalry between Armenians and Turks in various spheres” was never mentioned. Similarly to Karabagh resolution, in the issue of Armenian-Turkish relations the politicians ignored all the opportunities of “Track 2 Diplomacy” and the multilateral cooperation (only 1 reference on the subject of “Direct contacts/multilateral meetings”).

The biggest number of pieces where the Armenian-Turkish relations were discussed in the context of party stances was published by “Golos Armenii”, “Azg” and “Novoye Vremya” - 6 each. In the other media these publications were much fewer - ranging from 1 (“Haikakan Zhamanak”) to 3 (official “Hayastani Hanrapetutiun” and “Respubika Armenia”). In relative terms (percentages of the total number of publications on the subject in each newspaper) the leader was “Respublika Armenia” - 7.9%. “Novoye Vremya” newspaper devoted to the party stances 5.4% of publications on the subject, “Azg” and “Aravot” - 3.6% each, “Golos Armenii” - 3%, “Hayastani Hanrapetutiun” - 2.1%, and “Haikakan Zhamanak” - 1.8%.

The media studied displayed unequal treatment of stances/platforms of political forces. The publications of all 7 media contained references to the stances of 9 out of 25 political associations, running in elections at various stages. Many political forces that were real candidates for the parliament were completely neglected - such as “National Unity”, “New Times” (3.44% of votes, 8th result) or the People’s Party. Even the representatives of “Impeachment” bloc that had a direct access to one of the newspapers (*see above*), during the monitoring period never made any points on Armenian-Turkish relations.

In the context of Armenian-Turkish relations the spectrum of parties, running for seats at the Parliament, was most broadly presented in the publications of “Novoye Vremya” - 5, in “Golos Armenii” stances of 4 parties were mentioned. “Azg” newspaper, similarly to the Karabagh resolution issue, paid attention to three parties only, the leaders of the election campaign. The official “Respublika Armenia” referred to the stances of 3 parties, and official “Hayastani Hanrapetutiun” - to 2. “Hayastani Hanrapetutiun” also covered the stance of the leader of Christian Democratic Union of Armenia Khosrov Harutiunian, running in the 10th electoral territory by majority system (the party did not take part in proportionate representation elections). The only political force whose stance was mentioned in “Haikakan Zhamanak” (after the official ballot results were announced) was “Liberty” party that had not run in the parliamentary elections.

The biggest number of references in the media studied (similarly to the Karabagh resolution studied) was given to 5 parties that had overcome the 5% barrier and were represented at the National Assembly. Republican Party of Armenia and “Prosperous Armenia” received 7 references each, “Dashnaktsutiun” party - 4, “Orinats Yerkir” and “Heritage” - 3 each.

Apart from those who won the elections, the media studied to a certain extent presented the stances/election platforms of the United Labor Party, the National Democratic Party and ANM. Notably, the former of the parties was covered in the context of its leader, Gurchen Arsenian’s appearance in front of the voters of Ashtarak, and the NDP leader Shavarsh Kocharian presented his views in an interview to “Golos Armenii”. The same medium made an indirect criticism of ANM stance. While presenting the views of the “Liberty” party leader Hrant Bagratian who was the RA Prime Minister in 1993-1996, in an article “Tribute to ANM as a Political Credo”, “Golos Armenii” (of April 14, 2007) not only failed to specify his current party affiliation (and so did some other media), but also directly identified Hrant Bagratian with ANM. Meanwhile the former Prime Minister was not on ANM electoral list and is not currently membering in this party.

The only reference to Social Democratic Hnchak Party (in “Aravot”) was related to its support of the campaign for international recognition of the 1915 Genocide.

The programmatic points made by the parties regarding Armenian-Turkish relations to this or that degree were covered in 23 out of 27 or 85.2% of publications. The source in 13 out of 23 publications (or 56.5%) were the foreign media, the reprints or quotes from which were published by the newspapers studied. Thus, all the 3 publications of “Respublika Armenia”, 4 out of 6 publications of “Novoye Vremya”, 3 out of 6 publications of “Azg”, in which the party platforms regarding the Armenian-Turkish relations were covered, were fully or partly based on foreign media materials.

The content of publications, completeness and adequacy of covering party stances

During the monitoring period the political forces of Armenia, whose stances were presented in the media studied mostly did not object to establishment of relations with Turkey without pre-conditions. At the same time the predominant opinion was that Armenia has made its utmost when refusing from pre-conditions, namely, the Genocide recognition, and it is now Turkey’s turn.

The coverage of party platforms on Armenian-Turkish and Armenian-Azerbaijani relations was marked by similar shortcomings. As a rule, these stances were presented very briefly or incompletely, as in, for example, the statement of the leader of the United Labour Party Gurchen Arsenian: “We must resolve our relations with neighboring countries so that there is an opportunity to arrive at a consensus. The first and the foremost of these neighbors is Turkey, so it is important to act in such a way that would enable the public and

political ideas in that state to come to purification, to be naturally followed by genocide recognition” (quoted by “Hayastani Hanrapetutian” of April 28, 2007).

To form a negative image of politicians the publication authors, similarly to the MK problem appealed to pieces published in Azerbaijani or Turkish media. One of the examples is the article titled “May 12 will be followed by May 13, 14, 15...” in “Novoye Vremya” newspaper of May 5, 2007.

Contradictions were also noted between the coverage of party stances in media and other sources available. In the article “New Mop and Old Songs” (“Golos Armenii” of May 10, 2007) the author presented the stance of “Heritage” party leader, the former Foreign Minister of Armenia Raffi Hovhannisian as follows: “In the section on relations with Turkey the last phrase reads: ‘To exclude the manipulation of Genocide issue when meeting political agenda’. Thus, the former Minister calls the present-day consistent policy of Armenia aimed at international recognition of genocide a “manipulation“. And this is said by a person who is still glorified by people for his few words about Genocide in Turkey. Is he still the master of his words of 1992?” (the author of the article, as he said so himself, quotes the promotional materials of “Heritage” party - **YPC**).

This is what “Heritage” representative says about Armenian-Turkish relations in the research administered by the Partnership for Open Society that we have already referred to: “This is probably the only issue that we see eye to eye with the incumbent authorities. We think it wrong to put pre-conditions into the basis of establishing relations and that the ball is on the Turkish side of the pitch. That is, Turkey must take certain steps, Turkey must unblock Armenia (...)”. The party representative also expressed an opinion that taking the international recognition of genocide as a foreign policy priority is “primarily an issue of moral responsibility”.

The monitoring findings show that similarly to MK problem it was quite difficult to get an adequate idea what the parties who won the elections have to say on Armenian-Turkish relations. The references to opposition “Orinats Yerkir” and “Heritage” parties, as described above, were predominantly negative, and their stances were not adequately presented.

The stance of “Dashnaktsutian” party regard Armenian-Turkish relations was reflected in the press only in the context of Armenian Genocide recognition. Thus, in “Hayastani Hanrapetutian” of April 24, 2007 the member of the “Dashnaktsutian” ruling body Kiro Manoyan, noting the importance of Genocide recognition by the United States of America, expresses his confidence that “it is necessary to stress the responsibility of Turkey, from now on the recognition of a historical fact is not a problem”. According to him, the promotion of the Genocide-related claims to a state level has strengthened the the diplomacy of the Armenian party. “If you want to receive what is necessary, it is important to start negotiations with the big thing. We have a moral right to pose pre-conditions for the negotiations start”, Kiro Manoyan announced, noting the opening of borders, establishment of diplomatic relations cannot be considered a compensation for genocide”, “Hayastani Hanrapetutian” writes.

In the research of Partnership for Open Society that we had used a basis for comparison, a representative of the same party puts different stresses. In his opinion, when not defining the pre-condition of Genocide recognition, but keeping it on the political agenda and announcing the readiness to establish relations between the two counties on an official level, Armenia, “being a victim of Turkish aggression in historical processes” did its utmost. The relations are not improved because of the “tough position” that poses pre-conditions, unacceptable for Armenia, the representative of “Dashnaktsutiun” thinks. In his opinion, the potential for improving bilateral relations should be sought in the European integration of Turkey. “If the issues raised by the Armenian party remain unresolved, the European integration of Turkey becomes questionable, too. And these are real criteria that would show how prepared Turkey is and how sincere it is in its steps in European direction”, “Dashnaktsutiun” representative says in conclusion.

Various representatives of “Prosperous Armenia” described the party program at differing level of detail not only on Karabagh resolution, but also the Armenian-Turkish relations. In particular, the leader of the party Gagik Tsarukian in his interview to Russian “Izvestia” daily, reprinted by “Golos Armenii” on May 10, 2007, was brief: “We advocate the establishment of normal interstate diplomatic relations between our states with no pre-conditions. We also speak for the opening of the Armenian-Turkish border, closed in the spring of 1992 by Turkish Government”.

In an interview to Russian Agency of Political News (narrated by “Golos Armenii” on April 26, 2007) the member of the Political Council of “Prosperous Armenia” Aram Safarian disclosed other details of party program, too. According to Aram Safarian, the fact of international recognition and condemnation of Armenian genocide is taken by the party to be one of the guarantees of existence of the sovereign Armenian state. Its program stresses that on international arena “Prosperous Armenia” would seek to cooperate with parties, public organizations and politicians, advocating the recognition of the Armenian genocide of 1915. Aram Safarian also informed the APN that the party does not put the Genocide recognition and condemnation as a pre-condition of the regulation of relations with Turkey and advocates the opening of the land border between Armenia and Turkey (closed unilaterally by the Turkish government in spring 1992). A. Safarian also announced that the informational processes can be favorably formed in terms of establishing and developing humanist ideas in international relations. This will further result in the recognition and condemnation of the Armenian Genocide by Turkey“, “Golos Armenii” writes.

The other member of the Political Council of the same party, Avet Adonts, presenting the foreign policy part of the pre-election platforms (“Azg” of April 6, 2007) said the dialogue with Turkey must start without pre-conditions and on an intergovernmental level, at the same time, “in our opinion, there is no alternative to condemnation and the international recognition of the Armenian Genocide”. “The possible membership of Turkey in the European Union does not run contrary to the state interests of Armenia, since this prospect would make Turkey more predictable and controllable”, Avet Adonts added. And in an

interview to “Novoye Vremya” newspaper of May 10, 2007 Avet Adonts said: “We are for border opening with no pre-conditions. At the same time we believe the dialogue should start on an intergovernmental level, since it is the governments that are responsible for the development of bilateral ties, and not historians and experts as Turkey suggests. I believe the border would be ultimately opened under the pressure of international community, even though the official Ankara displays no wish to do so”. Thus, a more or less complete idea of the stance of “Prosperous Armenia” could only be gained having studied all the publications above.

Again, similarly to the issue of Karabagh resolution, the stance of the Republican party of Armenia was presented in a relatively adequate manner. However, the main source was the materials of foreign media. Let an example be quoted here from a selection “Armenian Elections in the Mirror of World Press” (“Respublika Armenia” of May 16, 2007), which, in particular, presented a fragment of an article from *the Times* of May 12, 2007: “The Times” also stresses how important the normalization of relations between Armenia and Turkey is, “after almost a century since 1.5 million Armenians were killed in Ottoman Turkey - a massacre that Ankara to this day refuses to call a genocide”. S. Sargsian (the RA Prime Minister and RPA leader Serge Sargsian - **YPC**) said that he wishes the diplomatic relations with Turkey to start with no pre-conditions, but such reconciliatory signals have not been reciprocated so far”, the newspaper reports, saying the countries seldom recognize genocide and it may be politically impossible for Turkey to do so”.

Main Conclusions

The general shortcoming of the coverage of Karabagh resolution and Armenian-Turkish relations was the lack of emphasis on party stances and the insufficient activeness of media and journalists in referring to both problems. The findings of monitoring and the analysis allow to repeat the conclusion we had made in the context of Karabagh conflict coverage and to state the insufficient attention paid by the press to the stances/platforms of parties on Armenian-Turkish relations, as well as the display of unequal treatment of the parties running in elections.

Very few publications were dealing with the subjects with almost two thirds of parties that took part in the election race remaining out of media coverage scope. Almost no alternative viewpoints were presented. On the subject the preference was given to materials of foreign media, and the existing opportunities and the news pretexts for presenting the party stances were not fully used by the press. The most likely explanation to this may be the absence of a distinct editorial policy of election campaign coverage.

SOME SPECIFICS OF PRESS COVERAGE OF ARMENIAN-AZERBAIJANI AND ARMENIAN-TURKISH RELATIONS

a) Subject matter and content of publications, sources and reliability of information

In general, during the monitoring period the media studied paid quite a lot of attention to the relations of Armenia with the two neighbor countries. As it can be seen from Tables 1 and 3, over three quarters of all publications - 551 of 728 (75.7%) on Armenian-Azerbaijani and 615 of 770 (79.9%) on Armenian-Turkish relations - were dealing with the subjects in full. Of these 309 (42.4%) publications on Armenian-Azerbaijani relations and 275 (35.7%) on Armenian-Turkish relations contained expanded information: details, comment, situation analysis, etc.

During the monitoring period the coverage leaders were "Golos Armenii" (186 publications on Armenian-Azerbaijani and 200 on Armenian-Turkish relations), "Hayastani Hanrapetutiun" (149 and 141, respectively) and "Azg" (107 and 168). At the same time "Hayastani Hanrapetutiun", "Golos Armenii" and "Respublika Armenia" (39 and 38 publications, respectively) paid almost equal attention to the subject, "Azg" and "Novoye Vremya" (87 and 111 publications, respectively) paid more attention to Armenian-Turkish subjects, whereas "Aravot" (76 out of 55 publications) and "Haikakan Zhamanak" (84 and 57) gave more preference to the Armenian-Azerbaijani issues.

On MK issue, the Armenian-Azerbaijani relations, a total of 1063 content categories were referred to, among them the most frequently addressed subjects being "The resolution process and international intermediaries" - 365 references (34.3%), "Influence of the conflict on the domestic and foreign policy of the two countries" - 233 references (21.9%), "Conflict History" - 170 (16%).

In the context of relations between Armenia and Turkey in the media studied the monitors recorded 1241 content category distinguished for the study, of them the most frequently addressed being "Armenian Genocide" - 380 references (30.6%), "Other issue of Turkey's domestic situation" - 302 references (24.3%), "Influence of Armenian-Turkish relations on domestic and foreign policy of the two countries" - 176 (14.2%).

The relatively big share of references to historic issues ("History of the conflict", "Armenian Genocide of 1915" and 67 references on "History other than Genocide) is noteworthy. This trend is partly explained by the coincidence of the Genocide Commemoration Date of April 24 with the monitoring period, as well as the festivities dedicated to the 15th anniversary of Shushi and Lachin operation, yet in general the press pays quite a lot of attention to publications on historical subjects - sometimes even compromising on other issues and current affairs that deserve fuller and more adequate coverage. Thus, there are virtually no analytical materials on Turkish and Azerbaijani economies (but for joint fuel and transportation projects), on the relations of Turkey with Arab countries

(except Iraq), on science, culture, arts, literature of the two counties (except news reports), etc.

During the study period the statements of Armenian politicians regarding the Armenian-Azerbaijani and Armenian-Turkish relations were more reticent than the press publications. As it follows from the comparison of Tables 1 and 2, 3 and 4, respectively, media, unlike politicians, address such a specific issue as “Rivalry between Armenian and Turks/Azerbaijanis in various spheres”. This category included the text units, where the fictitious advantage of one party over the other was stressed, the comparison with neighbor countries being used as an argument, etc. For example, the article about the European Chess Championship in Germany among men and women was headlined “Armenia-Turkey 2:0” (“Hayastani Hanrapetutian”, April 7, 2007). The article presented the results of a game, in which two Armenian chess players gained victory over Turkish counterparts, yet the Championship was a personal and not a team competition, the awards included medals, prizes, etc., and such a headline did not reflect the essence of the news, but only served to stress the attitude towards the representatives of other country.

While in general the media studied kept to a neutral stance in the news reports, narrations of publications from foreign sources, in a number of self-produced pieces, the overall negative attitude was manifest in the news selection, headlines and other textual units (also see “Use of Clichés and Stereotypes” section of the present report). Since some Armenian media have got involved in the information clash, many publications of Azerbaijani media cause debate and very strong reactions. Hence, the communication that the leader of an Azerbaijani party called on to start a war against Armenia, was headlined in an Armenian newspaper “There Are Many Idiots Everywhere”. A few more examples of the kind: “Balabanized”, “Baku Take the War Path with Department of State ‘Mistakes’”, “Will Baku Come to Realism?”, etc.

As to the news selection, an impression is created that after the most important domestic affairs and the events related to the life of Armenian Diaspora of Turkey, in the context of Armenian-Turkish relations, the priority is given to criminal chronicles, various incidents, negative statements of foreign public figures, etc. While this information, as a rule was presented with a reference to a source, with no editorial comment, it is important to note here that its excess does not contribute to an objective perception of the neighbor countries. Besides, the media have not always been consistent in covering a certain issue, did not always trace the developments.

Due to a number of reasons, also the restricted possibilities for direct unofficial contacts, the “Track 2 Diplomacy” were not sufficiently covered. Yet, unlike the politicians who almost completely neglected this subject, the media did pay certain attention to it, even though there were few news pretexts for that (32 references in the context of Armenian-Azerbaijani relations and 19 in the context of Armenian-Turkish relations).

Under the circumstances the main source for publications on Armenian-Azerbaijani and Armenian-Turkish relations in the media studied are the media

of Azerbaijan and Turkey. Besides, the Armenian press uses the media materials from other foreign countries, mostly Russian.

As a rule, the publications containing references to foreign media, were based on information from one and only source, and it was not always reliable. The reliance on only one source sometimes resulted in misunderstandings. For example on May 31 “Hayastani Hanrapetutiun” informed that in Artvin 5 Georgian clerics were beaten, while according to “Azg” of the same date the Georgians were two. Both Armenian newspapers referred to different Turkish media.

When determining the reliability of information the obviously slanted and unjustified opinions and comment made by journalists/authors or politicians were not taken into account. The publications containing such information could have been classed as “unacceptable”, “inciting hostility”. Thus, the information that Azerbaijan resettles Kurds from Iraq and 70,000 of Kurds have already moved to specific regions of this country needs justification or specification of the information source (“Flowing into Utik” article, “Golos Armenii” of April 10, 2007) or that in Turkey 80% of young people carry weapons, from a knife to a gun, and 5-6 murders are committed at schools every week (“Sword of Damocles Hangs Over the Armenian Diaspora of Turkey”, “Republic of Armenia”, May 23, 2007). The information about incidents, mostly related to the trespassing of air or land borders, shots at borders, etc., that were refuted in the next issues of the media was not taken into account either. For this reason only the most obvious cases were classed by us as invalid or questionable information (see Tables 7a and 7b).

The questionable or inaccurate, invalid information was mostly contained in reprints from foreign media and in materials disseminated by Armenian news agencies.

Thus, the statement of the correspondent of Russian “Kommersant” (article “In Three Years You Would See Few People in Karabagh Speaking Russian” was republished by “Novoye Vremya” newspaper on May 31, 2007) to the effect that the key issue for the past parliamentary elections was the question of “If Armenia joins NATO, what would be happen to Mountainous Karabagh?” In reality the issue of Armenian accession to NATO not only was not the key point of the past elections, but is not on the foreign policy agenda at all - either by itself or in context of Mountainous Karabagh. In another piece from the same “Kommersant” (“Novoye Vremya” of May 12, 2007) the number of political entities registered by the CEC of Armenia was incorrect - 22 instead of 25 parties or 23 in the ballot lists.

The communication, disseminated by “Armenpress” news agency and used in “Respublika Armenia” of April 4, 2007, with a headline of “Aronian Ahead of Mamedyarov” (the reader, uninterested in chess, could have thought this refers to the Azerbaijani Foreign Minister) gave a wrong listing of the ratings of the leading chess players of the world, including Azerbaijani Rajabov. We classed as questionable the information imparted by an official of the RA Ministry of Agriculture to “Azg” newspaper (May 19, 2007, “Pig Plague in Syunik

Region” article) to the effect that according to “official information” brucellosis was revealed among domestic and wild pigs in Azerbaijan and Turkey (along with Iran and Lachin region). Pigs are not the most common cattle in these countries, no such facts were mentioned in the Azerbaijani and Turkish media available. Besides, when shortly afterwards preventive measures were taken at Armenian-Georgian and Armenian-Iranian borders, the Armenian media stopped mentioning Turkey and Azerbaijan as a potential threat, and “brucellosis” turned out to be a plague variety.

The relatively few obvious lapses are not an attribute of quality journalism. Undoubtedly, many mistakes and inaccuracies of this kind could have been avoided had the information been better verified and selected.

b) Use of clichés and stereotypes

Under the monitoring the clichés and stereotypes - text units used with a certain frequency and forming the negative image of the two neighbor countries and/or its residents (see Tables 7a and 7b) were also recorded. The use of clichés and stereotypes in the publications adds no new information, as necessary for the audience, yet contributes to the formation of negativism in the public opinion. Clichés and stereotypes drew particular attention during the pre-election promotion, being drastically in contrast with the appeals of politician for a peaceful resolution of MK problem resolution and normalization of relations with Turkey. Notably, no use of unacceptable clichés and stereotypes in the pre-election rhetoric of the party representatives have been recorded in the media studied.

In the monitoring period the media studied most frequently carried “vandalism of Baku/Azerbaijan/Azerbaijanis” cliché (or its variation “barbarism of Baku/Azerbaijan/Azerbaijanis”) - 3 times. Twice a similar cliché was used “Azerbaijani bandits/barbarians/vandals” (or its option, “Azerbaijani roughs/bands”). In both cases the same method is used: an inhuman, uncivilized phenomenon or individual criminals receive a national attribute, and, thus, hostility covers the whole nation.

The materials containing references to Armenian-Turkish relations only once a similar cliché was used, “Turkish vandalism” (“Aravot” of April 24, 2007). The photograph of the desecrated cemetery in Norakert village was accompanied with an editorial comment: “We often condemn the Turkish and Azerbaijani vandalism against Armenian monuments. And this outcry is quite fair. However, we admit that there are Armenians that are no better than the barbarians above. It is these people who broke 19 tombs in Norakert village of Ararat region (...). Until we start respecting what is ours, the others won't do that”. It is also noteworthy that on page 5 of the same issue “Aravot” placed a report from the village, headlined “Armenian Vandalism”, in which the author quoted various versions of the incident, one of the being: “Villagers think it impossible that an invasion from Turkey, which is 1-2 kilometers, could have occurred: a Turk would have attacked the living, but not the dead”.

The incident in Norakert was also in the focus of attention of “Respublika Armenia” daily (April 27, 2007). “As ‘RA’ was told at ‘Refugees and International Law’ Civil Society Network, Norakert is predominantly populated by refugees. Some of them had managed to move the remains of their family members and to save their graves from the Azerbaijani vandals. Who could have thought similar barbarians would appear in Armenia?” the newspaper asks.

Another type of cliché includes such phrases as “the delusional ideas of Baku” (in the context of Karabagh resolution) or “the truth/real truth about the Karabagh conflict/Karabagh war”. The former of these humiliates one of the party conflicts and stresses the reason and the absolute righteousness of the other. This in fact dismisses every possibility of compromise with Azerbaijan, as an unequal party, and not only in the issue of Karabagh resolution. The second (example: “Unfortunately, very little of the real truth about Karabagh war is known”, “Golos Armenii” newspaper, April 12, 2007) reflects the one-sided perception of Mountainous Karabagh, because in such complicated conflicts each of the parties has its own truth.

In the monitoring period twice “Azeri” cliché was recorded, used in a humiliating, insulting context, instead of the official name of the people, “Azerbaijanis”.

Some of the stereotypes used in media referred to both Turkey and Azerbaijan (being counted correspondingly). The most frequent stereotype, recorded only in “Golos Armenii”, was “Turkey and Azerbaijan are implacable enemies of Armenia” - 12 times (divided equally between Armenian-Azerbaijani and Armenian-Turkish relations). The use of stereotype “Armenia is losing information war/lobbying effort to Azerbaijan/Turkey” was recorded 7 times (3 times for Armenian-Azerbaijani and 4 times for Armenian-Turkish relations).

The first of these stereotypes contributes to increasing the hostility, runs contrary to the commitment assumed by Armenia to take active steps to resolve Karabagh conflict. For example, “Turkey and Azerbaijan do not only openly state their common targets and strategy but also announce their intention to maximally strengthen the news and propaganda terror against Armenia. The recently state among of 10 million USD that these states spend a year on anti-Armenian propaganda is impressive but it can hardly be considered as final - the stakes in this dangerous game are too high” (“Golos Armenii” newspaper, April 3, 2007).

The problem, reflected in the second of the stereotypes above, in our opinion, refers primarily to the objectives of the state, and not of journalism, and, as a rule, the thesis about “Armenia being defeated” is not substantiated in due manner. For example, “today, in my opinion, Armenia is losing the information war to Azerbaijan and Turkey, and the production of such a film (about Armenian Genocide - **YPC**) can hardly be overrated” (the film director quoted by “Golos Armenii”, April 3, 2007).

Solely one of the neighbor counties is included by a stereotype “Turkey is not a civilized country” (or its variation, “Turks are not a civilized nation”), used three times in three different media. Another stereotype recorded was “Azerbaijan has

created nothing valuable in arts/literature” (example: “This is Azerbaijani “humanism” that they make as much noise about as a hen would about its egg amidst the empty field of Azerbaijani literature!”, quoted by “Novoye Vremya” newspaper, April 5, 2007).

In general, the Russian-language media used more clichés and stereotypes (“Golos Armenii” being the leader) than in Armenian-language newspapers. Notably, in vast majority of cases (10 out of 11) the clichés were used by journalists/writers of the newspapers, and only once a cliché was used by an academician. As to the stereotypes, the journalists/writers used them somewhat more than various public actors (13 versus 9).

Certainly, the list of clichés and stereotypes, used in Armenian media to characterize the neighbor countries and nations, is not restricted to those above. The comparison with the findings of joint research, implemented by the “Yeni Nesil” Journalists Union of Azerbaijan, Yerevan Press Club and “Black Sea Press” Association of Georgia, administered in 2005³, allows to conclude that press, in particular the Armenian, uses a wide variety of such text units “infected by hostility”, and they replace each other depending on the circumstances.

c) Ideas and proposals regarding the normalization of Armenia’s relations with neighboring countries

The Armenian politicians in the pre-election speeches voiced no new ideas or proposals on the normalization of relations with Azerbaijan and/or Turkey. During the monitoring period only two publications can be noted that dealt with the opportunities of normalizing Armenian-Azerbaijani relations in the context of projects implemented by public organizations of Armenia, and the initiative of the Elie Wiesel Foundation for Humanity - the appeal to reconciliation between Armenia and Turkey, signed by 53 Nobel laureates.

Both articles on Armenian-Azerbaijani relations were published in “Azg” daily. The analytical article “Conciliation Resources of Armenians and Azerbaijanis” of the head of “Region” Center of “Investigative Journalists” public organization Laura Baghdasarian (issue of April 11), was prepared under a joint Armenian-Azerbaijani project, and implemented by this organization. The subject for other articles was the research implemented by International Center of Human Development, in particular, the survey in three regions of Armenia regarding various options of Karabagh conflict resolution.

The initiative of the Elie Wiesel Foundation for Humanity was covered by all media studied, but with the same deficiencies as marked in other sections of this report - varying in completeness and adequacy. According to the most complete information, the Nobel laureates urged the Armenian authorities to create an opportunity for free and fair elections and to respect human rights, and the Turkish authorities - to end the discrimination against national and

---

³“What a Word Can Do. Analysis of Press of Azerbaijan, Armenia and Georgia”, Yerevan, 2005. “Societies and Media of South Caucasus Countries: Search for Mutually Acceptable Solutions to Regional Problems” project and the book publication was supported by Eurasia Foundation.

religious minorities and to abolish Article 301 of the Criminal Code. Apart from this, they called on to open the Armenian-Turkish border, to speed up mutual contacts and to establish full-fledged diplomatic relations and suggested to apply legal approach in the recognition of Armenian Genocide of 1915, noting the UN Convention on Genocide has no retroactive force and cannot be a basis for demanding compensation of territorial claims. In some cases the information of media studied was lopsided: some newspapers did not tell anything about the appeals to Armenian authorities, quoting only the urges of the Nobel laureates to the Turkish party.

Strictly speaking, this appeal did not contain any new ideas - similar possibilities were considered also by the once active Turkish-Armenian Reconciliation Commission (TARC), and similar offers were made to both countries by international, in particular European structures. The timing of the statement is noteworthy here - it was released on April 9, ahead of presidential elections in Turkey and a day after the official pre-election promotion launch in Armenia.

Notably, some of the media studied did not mention one of the statement initiators, the Executive Director of the Foundation David Phillips, a former TARC coordinator. "Golos Armenii" newspaper published the information on the call of Nobel laureates on April 10 and was duplicated on April 21. In the second case it was quoted from a communication by ARKA news agency, saying, in particular, that: "The Nobel Laureates called on the nations of Armenia and Turkey to start developing cooperation between the two countries. By this the Nobel laureates joined their voices to the international growing trend of Armenian Genocide recognition". (This is obviously an inadequate and inaccurate narration - a call for cooperation per se cannot stand for Genocide recognition.)

The media studied had no comment made by journalists or various actors regarding this address of Nobel laureates.

The refusal of Armenia to give visas to Turkish observers, involved in the OSCE observation mission is also noteworthy. On May 9 the acting spokesman of the RA Ministry of Foreign Affairs Vladimir Karapetian, answering the question of the correspondent of "Armenpress" news agency, explained the official reason for the refusal: "Turkey maintains a closed border with Armenia and refuses to establish diplomatic relations. Under these circumstances, to expect to send observers is a bit disingenuous. Armenia regrets that Turkey did not demonstrate sensitivity in relation to its citizens-representatives participating in the OSCE observer mission to Armenia, given the absence of relations between our two countries. Turkey cannot choose and select which kinds of political relations it wishes to have with Armenia, and which it does not wish to have. Political and diplomatic relations are not entered into selectively. Armenia understands the concern of OSCE members regarding Armenia's OSCE commitments, and reaffirms that we remain faithful to those commitments. But we expect that participating states will also expect Turkey to adhere to its commitments to engage in normal, neighborly relations with Armenia". In the media studied, apart from the representatives of the RA Foreign Ministry, only the opinion of Serge Sargsian, the RA Prime Minister, the leader of the

Republican party of Armenia that had won the elections, was quoted. Let an example be quoted here from the selection "Armenian elections in the Mirror of the World Press" ("Respublika Armenia", May 16, 2007): "The fact that Western observers gave the first positive assessment of the Armenian elections is also stressed in the New York Times in an article, titled "Foreigners Cheer the Elections in Armenia". At the same time the article author notes the observers criticized Armenia for refusal to provide visa to observers from Turkey which is 'responsible for the killings of over one million of Armenians in 1915-1918'". The stance of Mr. Sargsian in this issue was invincible, the newspaper notes, quoting him say: "Turkey continues to refuse all kinds of official contacts with Armenia. I think it would have been unnatural to receive observers from a country that does not even intent to engage into a civilized official dialogue". Representatives of other political forces in media studied have made no comment on the issue.

COVERAGE OF ARMENIAN-AZERBAIJANI AND ARMENIAN-TURKISH RELATIONS IN MEDIA AS JOURNALISTS SEE IT

On September 28-30 2007 in Odzun (Lori region) "Reflection of the Relations of Armenia with Its Neighbor Countries in Armenian Media" seminar was held by Yerevan Press Club under the present project.

In the seminar representatives of 10 print and broadcast media of the country took part - "Haystani Hanrapetutiun", "Azg", "Aravot", "Zhamanak-Yerevan", "Hayk", "Golos Armenii" newspapers; Public Television of Armenia ("Haylur" newscast), "Yerkir Media" and "Armenia" TV companies, as well as the South Caucasus bureau of "Regnum" news agency of Russia.

The interactive discussion developed around three major subjects: parliamentary elections in Turkey and their influence on the situation in the region; prospects of Armenian-Azerbaijani relations and the resolution of Mountainous Karabagh problem; possible scenarios of regional development and the place of Armenia in them. The journalists presented the situation in each of their media: how frequently it addresses the given issue, whether it has distinct policy for its coverage, to what extent journalists/authors have a right to express a viewpoint, different from the editorial stance.

According to journalists, their media in general pay a lot of attention to Armenian-Azerbaijani and Armenian-Turkish relations (as a rule, in a general foreign policy context and when there is news), the third subject is quite more seldom addressed. At the same time none of the media have a distinct editorial policy for covering these subjects. Almost all journalists noted "do not harm" principle (different definitions were used, also "contributing to improvement of relations, "not to incite national hatred", "avoid extremism"), that they use when selecting information. At best and only in some media there is a verbal internal agreement regarding the use of certain phrases (for example, "security zone around Mountainous Karabagh or Mountainous Karabagh Republic", "territories controlled by Mountainous Karabagh or the Mountainous Karabagh Republic") and toponyms (for example, "Lachin" - if in the context of conflict resolution, and "Kashatagh" - if in the context on inner problems, day-to-day life of the population, etc.).

Both issues are predominantly covered by political observers; however, in some newsrooms ("Azg", Public TV of Armenia, Public Radio of Armenia, to certain extent - "Hayastani Hanrapetutiun") there are journalists specialized in Turkey-related matters, some of them know Turkish and can follow Turkish media. At the same time the materials prepared by them, mostly reflect their personal viewpoint and not the editorial stance. The remaining media in selecting pieces for publishing focus on the communications of various news agencies. The priority here is given to foreign news agencies (in particular, Associated Press and Reuters). Also the obvious lack of information on certain subjects was highlighted, in particular, on economics.

Almost all journalists noted the absence of their own sources or contacts in neighbor countries to be the main predicament in their work that makes it

impossible to get first-hand information or to verify the information that exists. (In the coverage of Armenian-Azerbaijani relations, the domestic events in Azerbaijan “Regnum” news agency are in a more beneficial situation than Armenian media, as the news agency has correspondents in all countries of South Caucasus, including Azerbaijan). Another obstacle for verifying information, using alternative information sources is the language barrier. It was also noted that RA Ministry of Foreign Affairs and other state institutions are not very clear in informing the media regarding the foreign policy priorities of the country and the efforts of Armenian diplomacy. The seminar participants also noted they faced similar problems when covering the relations of Armenia with other neighbor countries.

Representatives of some media (in particular, “Azg”, “Yerkir Media”) noted that one of the main priorities in covering domestic affairs of Turkey is the life of Armenian Diaspora. On the air of “Yerkir-Media” throughout the past time broadcasts from Turkey were made, in particular, the funeral of Hrant Dink, the inauguration of the renovated Armenian church on Lake Van).

All seminar participants noted they were not restricted to present alternative viewpoints on Armenian-Azerbaijani and Armenian-Turkish relations. Moreover, their editors welcome such pieces. As an example, special discussion programs on Public Radio of Armenia were listed, most of other media representatives did not give any specific examples.

When summing up the discussion a number of general shortcomings in the coverage of Armenian-Azerbaijani and Armenia-Turkish relations. In particular, the stories Armenian media display personalized attitude towards the problem, the opinion of the other party is almost always missing (sometimes due to the reasons named above - lack of correspondents and personal contacts), in Armenian media experts are seldom quoted, and their circle is quite narrow. Opinions were also voiced that the attention of media to important subjects is sometimes inadequate and that media should get free from stereotypes. On the other hand, some general issues were raised too - insufficient freedom of the media and lack of public attention to the issues raised by journalists.

APPENDIX

Table 1

Mountainous Karabagh Problem
Total number of publications, their subject matter and type

Subjects	Newspapers (#of issues)	“Azg” (42)	“Aravot” (42)	“Hayastani Hanrapetutiun” (42)	“Haikakan Zhamanak” (40)	“RA” (15)	“Golos Armenii” (25)	“Novoe Vremya” (23)	Total in 7 newspapers
1. Conflict history		23	11	45	13	11	53	14	170
2. Resolution process and international intermediaries		49	38	89	51	19	79	40	365
3. Situation development forecasts		3	3	1	5	3	6	0	21
4. Current situation in border areas		1	2	4	3	1	10	2	23
5. Contacts unrelated to the conflict resolution		6	5	3	1	6	8	3	32
6. Influence of the conflict on the domestic and foreign policy of the two countries		46	24	29	36	12	49	37	233
7. Rivalry of Armenians and Azerbaijanis in various spheres		6	6	2	9	4	20	10	57
8. Other		23	18	29	18	8	43	23	162
TOTAL, CONTENT CATEGORIES		157	107	202	136	64	268	129	1063
TOTAL, PUBLICATIONS		107	76	149	84	39	186	87	728
Publication type:	brief	47	55	102	43	19	115	38	419
	extended	60	21	47	41	20	71	49	309
Of these:	fully dealing	75	66	117	62	27	143	61	551
	partly dealing	32	10	32	22	12	43	26	177
Linkage to the party/bloc stance:	present	9	5	8	4	2	9	5	42
	absent	98	71	141	80	37	177	82	686

Table 2

**Mountainous Karabagh Problem
Publications, linked to the stances of parties/bloc, their subject matter and type**

Subjects	Newspapers (#of issues)	“Azg” (42)	“Aravot” (42)	“Hayastani Hanrapetutiun” (42)	“Haikakan Zhamanak” (40)	“RA” (15)	“Golos Armenii” (25)	“Novoe Vremya” (23)	Total in 7 newspapers
1. Conflict history		3	1	3	2	2	3	0	14
2. Resolution process and international intermediaries		7	4	8	2	2	5	4	32
3. Situation development forecasts		3	1	1	1	1	0	0	7
4. Current situation in border areas		0	0	0	0	0	0	0	0
5. Contacts unrelated to the conflict resolution		0	0	0	0	1	0	0	1
6. Influence of the conflict on the domestic and foreign policy of the two countries		5	1	3	3	2	4	2	20
7. Rivalry of Armenians and Azerbaijanis in various spheres		0	0	0	0	0	0	0	0
8. Other		0	0	0	0	2	0	0	2
TOTAL, CONTENT CATEGORIES		18	7	15	8	10	12	8	76
TOTAL, PUBLICATIONS		107	76	149	84	39	186	87	728
Linked to the party/bloc stance		9	5	8	4	2	9	5	42
Of these:									
brief		1	2	4	2	0	0	1	10
extended		8	3	4	2	2	9	4	32
fully dealing		1	1	5	0	2	0	0	9
partly dealing		8	4	3	4	0	9	5	33

Table 3

Armenian-Turkish Relations
Total number of publications, their subject matter and type

Subjects	Newspapers (# of issues)	“Azg” (42)	“Aravot” (42)	“Hayastani Hanrapetutiun” (42)	“Haikakan Zhamanak” (40)	“RA” (15)	“Golos Armenii” (25)	“Novoe Vremya” (23)	Total in 7 newspapers
1. Armenian Genocide of 1915		99	22	64	18	14	122	41	380
2. History, other than Genocide		19	2	12	2	3	18	11	67
3. Establishment of diplomatic and other official relations		12	2	11	4	7	10	11	57
4. Border opening		8	2	10	5	5	8	6	44
5. Turkey-EU relations		10	6	14	2	2	12	14	60
6. Influence of Armenian-Turkish relations on domestic and foreign policy of the two countries		43	12	32	17	12	37	23	176
7. Direct contacts/multilateral meetings		3	2	4	1	1	4	4	19
8. Other issues of domestic situation in Turkey		59	18	55	29	13	60	68	302
9. Rivalry Armenians and Turks in various spheres		5	4	4	2	4	6	2	27
10. Other		25	11	16	6	6	27	18	109
TOTAL, CONTENT CATEGORIES		283	81	222	86	67	304	198	1241
TOTAL, PUBLICATIONS		168	55	141	57	38	200	111	770
Publication type:	brief	97	44	99	34	22	149	50	495
	extended	71	11	42	23	16	51	61	275
Of these:	fully dealing	140	47	111	43	25	164	85	615
	partly dealing	28	8	30	14	13	36	26	155
Linkage to the party/bloc stance:	present	6	2	3	1	3	6	6	27
	absent	162	53	138	56	35	194	105	743

Table 4

**Armenian-Turkish Relations
Publications, linked to the stances of parties/bloc, their subject matter and type**

Subjects	Newspapers (# of issues)	“Azg” (42)	“Aravot” (42)	“Hayastani Hanrapetutiun” (42)	“Haikakan Zhamanak” (40)	“RA” (15)	“Golos Armenii” (25)	“Novoe Vremya” (23)	Total in 7 newspapers
1. Armenian Genocide of 1915		4	1	2	0	2	4	2	15
2. History, other than Genocide		1	0	0	0	0	1	0	2
3. Establishment of diplomatic and other official relations		4	0	2	0	2	3	5	16
4. Border opening		1	0	1	0	1	3	1	7
5. Turkey-EU relations		1	0	0	1	0	0	1	3
6. Influence of Armenian-Turkish relations on domestic and foreign policy of the two countries		2	0	1	1	1	3	2	10
7. Direct contacts/multilateral meetings		0	0	1	0	0	0	0	1
8. Other issues of domestic situation in Turkey		0	1	1	1	0	0	2	5
9. Rivalry Armenians and Turks in various spheres		0	0	0	0	0	0	0	0
10. Other		3	0	1	0	1	2	0	7
TOTAL, CONTENT CATEGORIES		16	2	9	3	7	16	13	66
TOTAL, PUBLICATIONS		168	55	141	57	38	200	111	770
Linked to the party/bloc stance		6	2	3	1	3	6	6	27
Of these:									
brief		1	1	0	0	2	0	0	4
extended		5	1	3	1	1	6	6	23
fully dealing		3	0	1	0	1	2	1	8
partly dealing		3	2	2	1	2	4	5	19

Table 5

LIST OF PARTIES/BLOC, RUNNING IN ELECTIONS TO THE RA NA BY PROPORTIONATE REPRESENTATION SYSTEM, THEIR LEADERS

1	National Democratic Party: Shavarsh Kocharian, Hranush Kharatian, Taron Arakelian
2	“Azgayin Hamadzaynutiun”/“National Accord” party: Aram Harutiunian, Alexander Manasian, Manvel Eghiazarian
3	Azgayin Miabanutiun”/“National Unity” party: Artashes Geghamian, Alexan Karapetian, Koryun Arakelian
4	“Bargavach Hayastan”/“Prosperous Armenia” party: Gagik Tsarukian, Aram Isabekian, Gohar Yenokian
5	“Dashink”/“Alliance” party: Samvel Babayan, Liana Terian, Gnel Ghlechian
6	“Zharangutiun”/“Heritage” party: Raffi Hovannisian, Larisa Alaverdian, Vardan Khachatryan
7	Popular Party: Tigran Karapetian, Samvel Shahgaldian, Gagik Stepanian
8	“Zhoghovrdavarakan Ughi”/“Democratic Way” party: Manuk Gasparian, Arshak Sadoyan, Aghasi Arshakian
9	“Impeachment” bloc: Nikol Pashinian, Mikael Hairapetian, Petros Makeyan
10	“Dashnaksutiun” Armenian Revolutionary Federation: Vahan Hovhannesian, Armen Rustamian, David Lokian
11	Progressive Party of Armenia: Tigran Urikhanian, Naira Hairapetian, Ashot Mnatsakanian*
12	Democratic Party of Armenia: Aram Gaspari Sargsian, Armen Hovsepian, Karineh Hakobian
13	Youth Party of Armenia: Sargis Asatrian, Vahan Babayan, Zhasmen Asrian
14	People’s Party of Armenia: Stepan Demirchian, Albert Bazeyan, Grigor Harutiunian
15	Communist Party of Armenia: Ruben Tovmasian, Tachat Sargsian, Gagik Manukian
16	Republican Party of Armenia: Serge Sargsian, Tigran Torosian, Hovik Abrahamian
17	Marxist Party of Armenia: David Hakobian, Albert Arshakian, Norik Ayyvazian
18	Armenian National Movement: Ararat Zurabian, Aram Manukian, Andranik Hovakimian**
19	“Hanrapetutiun”/“Republic “ party: Aram Zaveni Sargsian, Smbat Ayyvazian, Suren Abrahamian
20	United Labour Party: Gurgen Arsenian, Grigor Ghonjeyan, Sergey Sarajian
21	United Liberal National Party: Levon Martirosian, Garik Martirosian, David Atanesian, Samson Hakobian***
22	“Nor Zhamanakner”/“New Times” party: Aram Karapetian, Alexan Minasian, Gurgen Eghiazarian
23	Social Democratic Hnchak Party: Ludmila Sargsian, Albert Gabrielian, Ara Sargsian
24	“Christian People Renaissance” party: Mktich (Sos) Gimishian, Aram Grigorian, Hovhannes Kurghinian
25	“Orinats Yerkir” party: Artur Baghdasarian, Mher Shahgeldian, Heghineh Bisharian

The list is quoted in Armenian alphabetic order. The parties that gained seats at the parliament by the elections of May 12 are marked in bold.

* On May 2 withdrew from the election campaign

** On April 29 withdrew from the election campaign

*** On May 2 Garik Martirosian withdrew from the election campaign and the second rank in the list was taken by David Atanesian, the third - by Samson Hakobian.

Table 6

References to the stances/platforms of the party on MK problem and Armenian-Turkish relations

Publications (total number of parties mentioned In publications on both subjects)	“Azg” (3)	“Aravot” (5)	“Hayastani Hanrapetutiun” (7) ***	“HZ” (3) ***	“RA” (4)	“GA” (7)	“NV” (6)	Total # of references
Parties/bloc that took part in elections, % of votes received and the ranking								
Republican Party of Armenia (33.55% - 1)	6 / 4**	1 / -	6 / -	-	- / 2	1 / -	1 / 1	21 (15 / 7)
“Prosperous Armenia” (14.97% - 2)	1 / 2	1 / 1	2 / -	-	-	3 / 3	1 / 1	15 (8 / 7)
“Dashnaktsutiun” (13.02% - 3)	2 / 1	-	- / 1	-	-	1 / -	1 / 2	8 (4 / 4)
“Orinats Yerkir” (6.98% - 4)	-	-	-	-	1 / 1	1 / -	2 / 2	7 (4 / 3)
“Heritage” (5.93% - 5)	-	-	1 / -	-	1 / 1	1 / 1	1 / 1	7 (4 / 3)
Armenian National Movement*	-	-	1 / -	-	1 / -	1 / 1	1 / -	5 (4 / 1)
“Impeachment” (1.28% - 13)	-	1 / -	-	2 / -	-	-	-	3 (3 / -)
United Labour Party (4.34% - 6)	-	-	1 / 1	-	-	-	-	2 (1 / 1)
National Democratic Party (0.63% - 15)	-	-	-	-	-	1 / 1	-	2 (1 / 1)
Social-Democratic Hnchak Party (0.07% - 23)	-	1 / 1	-	-	-	-	-	2 (1 / 1)
“New Times” (3.44% - 8)	-	-	-	2 / -	-	-	-	2 (2 / -)
“Respublika” (1.63% - 12)	-	-	-	1 / -	-	-	-	1 (1 / -)
Communist Party of Armenia (0.64% - 14)	-	1 / -	-	-	-	-	-	1 (1 / -)
“National Accord” (0.31% - 17)	-	-	1 / -	-	-	-	-	1 (1 / -)

* On April 29 withdrew from the election campaign

** The first figure stands for the references on MK problem, the second - on Armenian-Turkish relations

*** “Hayastani Hanrapetutiun” also presented the stances of the leader of Christian Democratic Union of Armenia Khosrov Haruitunian, a majority candidate in the 10 election territory, regarding the Armenian-Turkish relations. Both “Hayastani Hanrapetutiun” and “Haikakan Zhamanak” also published the opinion of Hrant Bagratian regarding the Mountainous Karabagh problem, the Armenian-Turkish relations and the stances of the of the parties, running in elections, on these issues, noting that the former RA Primer Minister heads “Liberty” party

Table 7

Information accuracy, clichés and stereotypes

a) Armenian-Azerbaijani relations

Text units	Questionable information	Inaccurate information	Cliché	Stereotypes
Newspapers				
“Azg”	1	-	-	-
“Aravot”	-	-	1	-
“Hayastani Hanrapetutiun”	-	-	1	-
“Haikakan Zhamanak”	-	-	-	-
“Respublika Armenia”	-	1	3	-
“Golos Armenii”	-	-	5	9
“Novoe Vremya”	-	2	-	1
Total	1	3	10	10

b) Armenian-Turkish relations

Text units	Questionable information	Inaccurate information	Cliché	Stereotypes
Newspapers				
“Azg”	1	-	-	2
“Aravot”	-	-	1	-
“Hayastani Hanrapetutiun”	-	-	-	-
“Haikakan Zhamanak”	-	-	-	-
“Respublika Armenia”	-	-	-	-
“Golos Armenii”	-	2	-	10
“Novoe Vremya”	-	-	-	1
Total	1	2	1	13

BRIEF BACKGROUND OF THE MEDIA STUDIED

"Aravot": daily newspaper, published five times a day and founded in 1994 by "Aravot' daily" LLC. The standard volume is 8/A3 pp., the claimed circulation is 4,200 copies. 42 issues were produced during the study period.

"Azg": daily newspaper, published five times a day and founded in 1994 by "Azg' daily" LLC. The standard volume is 8/A3 pp., the claimed circulation is 3,000 copies. 42 issues were produced during the study period.

"Golos Armenii": Russian-language newspaper published three times a week and founded in 1991 by "Golos" LLC. The standard volume is 8/A2 pp., the claimed circulation is 3,500 copies. 25 issues were produced during the study period.

"Haikakan Zhamanak": daily newspaper, published five times a day and founded in 1997 by "Dareskizb" LLC. The standard volume is 8/A3 pp., the claimed circulation is 5,800 copies. 40 issues were produced during the study period.

"Hayastani Hanrapetutiun": daily newspaper, published five times a week and founded in 1990 by "Hanrapetutiun" CJSC. The standard volume is 8/A2 pp., the claimed circulation is 6,000 copies. 42 issues were produced during the study period.

"Novoe Vremya": Russian-language newspaper published three times a week and founded in 1992 by "Novoe Vremya' Editorial Staff" LLC. The standard volume is 8/A2 pp., the claimed circulation is 5,000 copies. 23 issues were produced during the study period.

"Respublika Armenia": Russian-language newspaper published twice a week and founded in 1990 by "Hayastani Hanrapetutiun-Respublika Armenia" CJSC. The standard volume is 8/A3 pp., the claimed circulation is 1,500 copies. 15 issues were produced during the study period.

**Карабахская проблема и армяно-турецкие
отношения в предвыборной риторике
армянских политиков**

Предисловие

Неурегулированность карабахского конфликта и отсутствие межгосударственных армяно-турецких отношений - две серьезные проблемы, оказывающие негативное воздействие на различные сферы жизнедеятельности Армении и приводящие к определенной изолированности страны от ряда международных проектов, нацеленных на региональную интеграцию.

В 2007 в Армении состоялись очередные парламентские выборы. Они определили новый расклад сил на внутривнутриполитической арене и стали своего рода “стартовой площадкой” для президентских выборов 2008. Как проблема Нагорного Карабаха, так и армяно-турецкие отношения нашли отражение в программах/предвыборных платформах политических сил страны, высказываниях политических деятелей, которые в определенной степени были освещены СМИ. Изучение и анализ этих материалов в период выборов приобретает особую актуальность, поскольку значительно возрастает интерес общества (электората) к представляемым политическими силами точкам зрения и подходам к решению важных общегосударственных задач.

Настоящее исследование было осуществлено в период с апреля по сентябрь 2007 в рамках проекта Ереванского пресс-клуба “Карабахская проблема и армяно-турецкие отношения в предвыборной риторике армянских политиков”, поддержанного Фондом Фридриха Эберта. Основой исследования стал мониторинг 7 печатных СМИ Армении, проведенный Ереванским пресс-клубом в период парламентских выборов - с 3 апреля по 31 мая 2007. Указанный интервал охватил избирательную кампанию по выборам в Национальное Собрание РА (официальная предвыборная агитация стартовала 8 апреля), а также непосредственно следующий за днем выборов 12 мая период, в течение которого подводятся их итоги, публикуются первые комментарии и выносятся предварительные оценки.

Был проведен анализ содержания публикаций и количественных данных, полученных в результате мониторинга. Анализ преследовал цель выявить, были ли представлены в прессе позиции или положения предвыборных платформ политических партий/объединений по теме исследования, насколько полно и адекватно они были отражены. Отдельная часть исследования посвящена особенностям освещения прессой отношений Армении с двумя соседними странами. Исследование включает также своего рода “взгляд изнутри” - краткую собирательную характеристику освещения армяно-азербайджанских и армяно-турецких отношений в армянских СМИ, подготовленную на основе интерактивной дискуссии между действующими журналистами.

ЗАКЛЮЧИТЕЛЬНЫЙ ОТЧЕТ

по мониторингу освещения темы “Карабахская проблема и армяно-турецкие отношения в предвыборной риторике армянских политиков” в 7 печатных СМИ Армении

Задачи мониторинга

Мониторинг охватил 7 общенациональных изданий: 4 ежедневные - “Азг”, “Аравот”, “Айастан Анрапетутюн”, “Айкакан жаманак” (все выходят пять раз в неделю), а также 3 русскоязычные газеты - “Республика Армения” (выходит 2 раза в неделю), “Голос Армении” и “Новое время” (выходят 3 раза в неделю).

Объектом мониторинга стали все публикации упомянутых 7 печатных изданий по проблеме Нагорного Карабаха, армяно-азербайджанским и армяно-турецким отношениям (в том числе, о внутренней ситуации в Турции) в период с 3 апреля по 31 мая 2007. В период мониторинга вышли по 42 выпуска “Азг”, “Аравот”, “Айастан Анрапетутюн”, 40 - “Айкакан жаманак”, 25 - “Голоса Армении”, 23 - “Нового времени” и 15 выпусков “Республики Армения”, всего - 229 номеров газет (краткая характеристика изданий приводится в Приложении).

В процессе исследования были получены следующие количественные данные:

- общее количество публикаций, посвященных армяно-азербайджанским и армяно-турецким отношениям - по каждому изданию в отдельности и в целом по всем изданиям. (Не учитывались прогноз погоды, реклама и рекламные приложения, объявления, анонсы теле-, радиопрограмм, “чистые” фотографии - вне публикации и без текстовок, занимательные материалы типа кроссвордов, тестов, гороскопов, викторин и пр.);
- тип публикаций (краткие или развернутые) и количество публикаций каждого типа;
- форма присутствия темы: количество газетных публикаций, *целиком* или *частично* посвященных проблеме НК, армяно-азербайджанским и армяно-турецким отношениям;
- связь публикаций с позициями или предвыборными платформами политических партий/объединений;
- тематика публикаций в соответствии с приведенным ниже перечнем:

а) по проблеме НК, армяно-азербайджанским отношениям

1. История конфликта
2. Процесс урегулирования и международные посредники
3. Прогнозы о развитии ситуации
4. Оперативная ситуация в приграничной зоне
5. Контакты, не связанные с урегулированием конфликта

6. Взаимное влияние конфликта на внутреннюю и внешнюю политику обеих стран
7. Соперничество между армянами и азербайджанцами в различных сферах
8. Другие вопросы

б) по армяно-турецким отношениям

1. Геноцид армян 1915 года
2. История, помимо геноцида
3. Установление дипломатических и других официальных отношений
4. Открытие границы
5. Отношения Турция-ЕС
6. Влияние армяно-турецких отношений на внутреннюю и внешнюю политику обеих стран
7. Контакты, не связанные с дипломатическими или иными отношениями, либо многосторонние встречи
8. Другие вопросы внутренней ситуации в Турции
9. Соперничество между армянами и турками в различных сферах
10. Другие темы.

Количественные данные обо всех публикациях 7-и изданий по проблеме НК, армяно-азербайджанским и армяно-турецким отношениям и их тематике приведены в Приложении (таблицы 1 и 3).

Задачами мониторинга являлось выявление и определение посредством анализа количественных данных и содержания публикаций:

- насколько полно и адекватно отражены позиции или предвыборные платформы политических партий/объединений в прессе;
- степени достоверности сведений, публикуемых в прессе;
- случаев использования в публикациях клише и стереотипов¹ - единиц текста, способствующих формированию у читательской аудитории негативного образа Азербайджана и Турции (азербайджанцев и турок), и их источников (сами журналисты/авторы газеты или публичные высказывания различных деятелей, официальные документы).

Исследование также преследовало цель выявить в публикациях наличие предложений и идей по мирному урегулированию проблем в двусторонних отношениях Армении с Азербайджаном и Турцией и дать общую характеристику публикаций, в той или иной степени затрагивающих вопросы армяно-азербайджанских и армяно-турецких отношений.

---

¹ Для целей данного исследования под понятием “клише” понимались повторяемые с той или иной частотой неизменно употребляемые слова или выражения с негативным подтекстом. Под “стереотипом” - повторяемые с той или иной частотой, но при этом облеченные в разные слова, мысли, идеи, характеристики и пр. с негативным подтекстом или прямым негативным содержанием.

ОСВЕЩЕНИЕ ПАРТИЙНЫХ ПОЗИЦИЙ/ПРЕДВЫБОРНЫХ ПЛАТФОРМ ПО ПРОБЛЕМЕ НАГОРНОГО КАРАБАХА И АРМЯНО-ТУРЕЦКИМ ОТНОШЕНИЯМ

Объектом мониторинга стали 1498 публикаций: 728 - по проблеме Нагорного Карабаха, армяно-азербайджанским отношениям и 770 - по армяно-турецким отношениям. Лишь 69 из них (4.6%) в той или иной степени затрагивали позиции/предвыборные платформы политических партий или объединений по темам исследования.

Если в целом 7 изданий уделили несколько большее внимание армяно-турецким отношениям, то в контексте партийных позиций/платформ предпочтение было оказано проблеме Нагорного Карабаха. Так, упоминания по карабахскому урегулированию содержались в 42 публикациях (или 5.8% от числа публикаций по армяно-азербайджанским отношениям), тогда как по армяно-турецким отношениям - лишь в 27 (3.5% от числа публикаций по данной теме).

Полностью количественные данные о публикациях всех 7-и изданий, связанных с позициями или предвыборными платформами политических партий/объединений по проблеме НК, армяно-азербайджанским и армяно-турецким отношениям, и их тематике приведены в Приложении (таблицы 2 и 4).

а) Проблема Нагорного Карабаха

Общая характеристика освещения и степень внимания прессы к позициям партий. Источники информации

Из 42-х публикаций, в которых проблема НК, армяно-азербайджанские отношения затрагивались в контексте партийных позиций, 10, или 23.8%, были краткими сообщениями, тогда как остальные 32, или 76.2%, содержали развернутую информацию: подробности, комментарии, анализ и т.п. В то же время всего 9 публикаций (21.4%) были посвящены проблеме НК полностью, а остальные 33 (78.6%) содержали лишь упоминание о ней.

Всего в 42-х публикациях содержалось 76 обращений к различным вопросам армяно-азербайджанских отношений. Наиболее часто политики и авторы публикаций обращались к таким темам, как “Процесс урегулирования и международные посредники” (32 упоминания, или 42.1%), “Влияние конфликта на внутреннюю и внешнюю политику обеих стран” (20 упоминаний, или 26.3%) и “История конфликта” (14 упоминаний, или 18.4%). 7 публикаций (9.2%) содержали различные прогнозы относительно возможного развития ситуации в зоне конфликта, а темы “Оперативная ситуация в приграничной зоне” и “Соперничество между армянами и азербайджанцами в различных сферах” не были упомянуты ни разу. Хотя контакты на неправительственном уровне в настоящее время

сведены к минимуму, обращает на себя внимание, что политики практически не затрагивали тему “народной дипломатии” (всего 1 упоминание по теме “Контакты, не связанные с урегулированием конфликта”).

Как видно из таблицы 2, наибольшее число материалов, в которых проблема НК, армяно-азербайджанские отношения связывались с позициями/платформами партий, было опубликовано в “Голосе Армении” и “Азг” - по 9, в официальной “Айастан Анрапетутюн” - 8. (Эти же газеты уделили наибольшее внимание как армяно-азербайджанским, так и армяно-турецким отношениям в целом - **см. ниже**.) В остальных изданиях таких публикаций было значительно меньше - от 2 (официальная “Республика Армения”) до 5 (“Новое время” и “Аравот”). В относительных же показателях (в процентах от общего числа публикаций по данной теме в каждом из изданий) газета “Азг” сохранила лидерство - 8.4% публикаций. Однако остальные издания расположились в ином порядке: “Аравот” - 6.6%, “Новое время” - 5.7%, “Айастан Анрапетутюн” - 5.4%, “Республика Армения” - 5.1%, “Голос Армении” и “Айкакан жаманак” - по 4.8%.

Внимание исследованных СМИ к позициям/избирательным платформам политических сил было не равным. В целом, в публикациях всех изданий в связи с проблемой Нагорного Карабаха упоминались лишь 14 партий/блок, или чуть более половины из 25 политических сил, принимавших участие в выборах на разных этапах (см. Приложение - таблицы 5 и 6). Более того, ни единого упоминания не удостоились реальные претенденты на места в парламенте, к примеру, “Азгаин миабанутюн”/“Национальное единение” (получившая 3.65% голосов избирателей, 7-ой результат среди всех партий/блока) или Народная партия (2.71% голосов, 9-ый результат).

В контексте проблемы Нагорного Карабаха и армяно-азербайджанских отношений спектр партий, баллотировавшихся в парламент, был наиболее широко представлен в публикациях “Голоса Армении” - 7. (Отметим, что в исследованных СМИ в качестве рекламы были размещены также программные документы нескольких партий. Так, в “Голосе Армении” от 3 и 5 мая 2007 была опубликована “Антикризисная программа” партии “Национальное единение”, в “Аравот” от 20 апреля 2007 была размещена предвыборная платформа “Жарангутюн”/ “Наследие” и т.п., однако рекламные материалы не являлись объектом мониторинга.)

В остальных изданиях содержались упоминания о позициях/избирательных платформах еще меньшего числа политических сил - от 3 (“Азг”, “Республика Армения”, “Айкакан жаманак”) до 6 (“Новое время”, “Айастан Анрапетутюн”). При этом газета “Азг” уделила внимание лишь трем фаворитам избирательной кампании - Республиканской партии Армении, “Процветающей Армении”/“Баргавач Айастан” и АРФ “Дашнакцутюн”, а официальная “Республика Армения” - лишь трем оппозиционным партиям “Оринац еркир”, “Наследию” и Армянскому общенациональному движению (АОД).

Наибольшее число упоминаний в исследованных СМИ получили 5 партий: Республиканская партия Армении (15), “Процветающая Армения” (8), АРФ “Дашнакцутюн”, “Оринац еркир” и “Наследие” (по 4). Все эти партии преодолели по результатам выборов 5-процентный барьер и получили право быть представленными в Национальном Собрании РА. Также четыре раза было упомянуто АОД, правящая партия фактически с августа 1990 по февраль 1998.

Помимо победителей избирательной кампании и бывшей правящей партии, в исследованных СМИ были представлены позиции или отдельные положения избирательных платформ еще трех политических сил - Объединенной трудовой партии (ОТП), Национальной демократической партии (НДП) и “Азгаин амадзайнутюн”/ “Национальное согласие”, причем каждая из них - лишь в одном издании. Отметим, что первая из перечисленных партий удостоилась освещения в связи с выступлением ее лидера - Гургена Арсеняна перед избирателями города Аштарак, поводом для освещения позиций “Национального согласия” стали дебаты между ее представителем и кандидатом от АОД в одном из пресс-клубов, а лидер НДП Шаварш Кочарян представил свои взгляды в интервью “Голосу Армении”. Иначе говоря, для освещения партийных позиций/платформ имелись различные возможности и оперативные поводы, однако исследованные СМИ, очевидно, использовали их не в полной мере.

Остальные политические объединения упоминались лишь в связи с актуальными событиями. Даже в “Айкакан жаманак” (главный редактор которой Никол Пашинян возглавлял список блока “Импичмент”) все упоминания оппозиционных партий “Нор жаманакнер”/“Новые времена”, “Республика” и блока “Импичмент” содержали лишь критику политики действующих властей в вопросе Нагорного Карабаха либо прогнозы о возможном неблагоприятном развитии событий, не касаясь при этом позиций трех упомянутых политических сил.

Программные установки партий по карабахской проблеме в той или иной степени были освещены лишь в 21 из 42-х (50%) публикаций. 10 из этих публикаций (или, примерно половина) полностью или частично основывались на материалах зарубежных СМИ. Например, 4 из 6-и публикаций, посвященных программным установкам “Процветающей Армении” по урегулированию проблемы Нагорного Карабаха, были перепечатками интервью представителей партии российским СМИ, тогда как армянские журналисты стали авторами лишь двух материалов об этой относительно новой, но влиятельной политической силе.

Содержание публикаций, полнота и адекватность освещения партийных позиций

Отметим, что в ходе прошедшей избирательной кампании вопрос о способах и методах урегулирования карабахского конфликта не играл решающей роли. В период мониторинга политические силы Армении, позиции которых были представлены в исследованных СМИ, единодушно

высказывали мнение, что урегулирование карабахской проблемы возможно лишь путем переговоров с Азербайджаном (или подписания мирного договора). Большинство представителей партий подчеркивали, что проблема НК должна быть решена в соответствии с правом наций на самоопределение.

Издания, как, впрочем, и сами представители партий, подчеркивали единственное (пожалуй, уже не столь актуальное, как прежде) различие в позициях - вопрос о пакетном или поэтапном варианте урегулирования, причем, как правило, сугубо формально - без разъяснения содержания, вкладываемого в эти понятия. Как, например, в интервью члена Политсовета "Прцветающей Армении" Авета Адонца газете "Новое время" от 10 мая 2007: "(...) Партия придерживается пакетного решения карабахского урегулирования". Больше в этом интервью проблема НК не упоминалась.

В публикациях исследованных изданий было достаточно много негативной агитации - высказываний, содержащих критику позиции властей Армении в середине 1990-х годов или политики действующих властей в вопросе карабахского урегулирования. Так, три из четырех публикаций, в которых упоминалось АОД, имели негативное содержание и относились преимущественно к прошлому. В этих публикациях критиковались позиции этой партии по карабахскому урегулированию в последние годы пребывания у власти, и лишь в одной публикации сообщалось (причем, без должных обоснований - *см. ниже*), что подходы АОД не изменились и сегодня. Фактически, точка зрения АОД на проблему НК непосредственно была отражена лишь в одной публикации - репортаже "Айастаны Анрапетутюн" (от 19 апреля 2007) о прошедших в одном из пресс-клубов дебатах между представителем "Национального согласия" Александром Манасяном и членом правления АОД Ованесом Игитяном. Согласно изданию, последний, в частности, подчеркнул необходимость проведения свободных и справедливых выборов для усиления позиций Армении в переговорном процессе, и высказался за то, чтобы Нагорный Карабах стал стороной переговоров. Ниже мы приведем высказывания другого представителя АОД, акцентировавшего в связи с проблемой НК иные вопросы.

В некоторых случаях для формирования у читателя негативного образа политических деятелей авторы публикаций в качестве аргумента использовали материалы азербайджанских или турецких СМИ.

К таким публикациям относится, например, "Луч света в азербайджанском царстве" (подзаголовок: "В Баку лелеют надежды, что Артур Багдасарян поможет им решить проблему Карабаха") в "Республике Армения" от 18 мая 2007. "Свои надежды азербайджанцы открыто связывают именно с лжебуревестником армянской демократии Артуром Багдасаряном, - пишет "РА". - Напомним слова руководителя Центра политических инноваций и технологий Мубариза Ахмедоглу: "(...) Артур Багдасарян является сравнительно новым явлением на армянской политической сцене. И для

Азербайджана наиболее приемлемым итогом парламентских выборов в Армении является победа сторонников Артура Багдасаряна”.

Другой пример - статья “За 12-м мая наступит 13 мая, 14-е, 15-е...” в газете “Новое время” от 5 мая 2007. Сообщая о посвященной выборам в Армении статье турецкой газеты “Туркиш дейли ньюс” (TDN), “Новое время”, в частности, пишет: “Наличие таких политиков, как Багдасарян, - факт многообещающий и достойный внимания”, - считает TDN. Турецким аналитикам явно по душе данные армянским экс-спикером обещания Западу - непременно решить карабахскую проблему посредством “безграничного” компромисса и наладить отношения с Турцией. Фактически Багдасарян вернулся в свое аодовское прошлое, его сегодняшняя позиция - отражение “принципиальных” взглядов АОД”.

При этом газета не указывает источник своих сведений о данных лидером партии “Оринац еркир” “обещаний Западу” и отождествляет позиции этой партии и АОД. Между тем при сравнении с доступными источниками, в которых отражены предвыборные платформы партий/объединений, выявляются очевидные противоречия. Например, в исследовании “Политические партии: точки зрения, подходы”² представитель “Оринац еркир” высказывает мнение, что “возрастание военной мощи Азербайджана в связи с проблемой Карабаха продолжает представлять угрозу”, что затягивание с урегулированием не вытекает из интересов Армении и что партия говорит о взаимных уступках лишь как о принципе, тогда как “о технических деталях могут говорить только люди, участвующие в переговорном процессе”. В свою очередь, представитель АОД, в частности, утверждает, что и в Армении, и в Азербайджане власти не легитимны, “а решение карабахской проблемы возможно только при наличии законно сформированных властей”, что предложенному партией в 1997 поэтапному варианту урегулирования нет альтернативы и что неурегулированность конфликта на руку России, поскольку позволяет ей “сохранить влияние на обе стороны”. Как видно, оснований для утверждения о тождестве позиций Артура Багдасаряна (“Оринац еркир”) и АОД явно недостаточно.

Еще больше различий в представлении позиций партии “Наследие” “Голосом Армении” и в упомянутом исследовании. В статье “Новая метла и старые песни” (“ГА” от 10 мая 2007), в частности, утверждается, что в агитационных материалах партии содержится следующее положение: “В вопросе Арцаха “Наследие” готово сесть за стол переговоров без (?) каких-либо предварительных условий: то есть вариант НКР в составе Азербайджана не исключен”.

---

² Исследование “Политические партии: точки зрения, подходы” было осуществлено инициативой “Партнерство во имя открытого общества” в 2007 (автор интервью - обозреватель Общественного радио Армении Лусинэ Василян). По результатам опроса экспертов были определены 12 наиболее влиятельных партий, представители которых (выбранные самими партиями) отвечали на однотипные вопросы о том, как отражены в партийных платформах актуальные общественно-политические проблемы страны, в том числе внешнеполитические приоритеты Армении, карабахское урегулирование, армяно-турецкие отношения и т.д. Отметим, что 2 из выбранных экспертами партий - “Прцветающая Армения” и Объединенная трудовая партия, по различным причинам отказались от участия в опросе.

Отметим, что сам автор статьи, поставив знак вопроса, выразил сомнение в новом для политического лексикона Армении выражении “переговоры с Азербайджаном без каких-либо предварительных условий” (подобную формулировку употребляют исключительно в контексте установления отношений с Турцией). Думается, что сомнителен и источник, которым пользовался журналист. Во всяком случае в уже упомянутом нами исследовании “Партнерства...” представитель партии говорит, что “народ Нагорного Карабаха никоим образом не может быть возвращен в состав Азербайджана, поскольку он - сохранившаяся, проживающая в исторической колыбели одна из этнических составляющих армянского народа”. При этом представитель “Наследия” подчеркнул, что оспаривание этого обстоятельства партия считает неприемлемым.

Данные мониторинга свидетельствуют, что, несмотря на наибольшее количество упоминаний, получить из прессы адекватное представление даже о позициях/платформах победивших на выборах партий было крайне затруднительно. Фактически (да и то, с определенными оговорками) были отражены позиции лишь двух из них.

Так, упоминания оппозиционных “Оринац еркир” и “Наследия” (примеры приведены выше) были преимущественно негативными, можно сказать, что их позиции не были представлены.

Упоминания АРФ “Дашнакцутюн” в контексте карабахского урегулирования отражали лишь отдельные тактические задачи партии, не затрагивая сути проблемы, например: “Согласно Грайру Карапетяну (руководителю фракции АРФ “Дашнакцутюн” в Национальном Собрании РА - *ЕПК*), предстоящие 12 мая парламентские выборы - историческая возможность для того, чтобы провести их свободно, справедливо, прозрачно, иначе Армения окажется в тяжелой ситуации в вопросах Арцаха, программы “Вызовы тысячелетия” и других” (“Азг”, 5 апреля 2007). Не была раскрыта позиция партии и в интервью того же Грайра Карапетяна, баллотировавшегося также в 4-ом избирательном округе, газете “Голос Армении” (от 28 апреля 2007). Представитель АРФ “Дашнакцутюн” в этом интервью затронул лишь тему защиты прав вынужденных переселенцев из Азербайджана.

В высказываниях различных представителей “Процветающей Армении” были заметны противоречия, в разных изданиях избирательная платформа партии была представлена фрагментарно. К примеру, лидер партии Гагик Царукян в интервью российской газете “Известия”, перепечатанном в “Голосе Армении” от 10 мая 2007, сказал: “В вопросе решения нагорно-карабахского конфликта у нас четкая и однозначная позиция. Мы убеждены, что следующим шагом является международное признание независимости НКР и ее интеграция в международное сообщество. Остальные вопросы в контексте установления мира в регионе и добрососедских отношений с Азербайджаном можно обсудить и решить”. Тогда как член Политсовета той же партии Авет Адонц, представляя внешнеполитическую часть предвыборной платформы (“Азг” от 6 апреля

2007), говорит, что “Баргавач Айастан” - сторонница мирного урегулирования карабахской проблемы, которое должно быть построено “на фактическом существовании НКР и принципе самоопределения наций”, приемлем тот вариант урегулирования, в переговорном процессе по которому НКР примет непосредственное участие и “будет исключено принятие решения без согласия народа Арцаха”.

Освещение избирательной платформы Республиканской партии Армении (РПА) также носило фрагментарный характер, однако позиции партии, пожалуй, были представлены наиболее полно. Отметим единственную попытку сопоставить положения программ РПА относительно карабахского урегулирования на выборах 2003 и 2007 годов в газете “Аравот” от 5 мая 2007. В частности, изданием были выделены общие пункты в программах 2003 и 2007 годов: “Право народа Арцаха на самоопределение должно быть признано международно. Должна быть обеспечена безопасность населения и границ НКР”. Однако, подчеркивает “Аравот”, помимо этого в программе 2007 РПА предлагает для укрепления позиций РА И НКР “осуществить сравнительное политологическо-правовое исследование процессов урегулирования подобных конфликтов”, “создать на иностранных языках богатый сборник аналитическо-информационных материалов по историческим, культурным, правовым, политическим аспектам карабахской проблемы”.

В уже упомянутом нами исследовании “Партнерства...” представитель РПА, высказал и другие мысли. Он также упомянул о необходимости более внимательно изучать опыт конфликтов, подобных карабахскому. Однако, оценивая переговорный процесс, представитель партии, в частности, отметил, что в течение последних двух лет открылись новые возможности для урегулирования карабахской проблемы и есть позитивные подвижки, поскольку начиная с 2005 в документах Совета Европы, в отличие от прошлых лет, помимо принципа территориальной целостности закреплена также принцип самоопределения наций. “Мы не можем просто надеяться на то, что справедливым решением будет самоопределение Карабаха, все это надо доказывать, для всего этого надо развернуть широкую борьбу по многочисленным направлениям”, - заключает представитель РПА.

Основные выводы

Данные мониторинга и проведенный анализ позволяют констатировать недостаточное внимание прессы к позициям/платформам партий по одной из важных внешнеполитических проблем страны - урегулированию карабахского конфликта, а также проявление не равного отношения к самим партиям, участвовавшим в выборах. Вполне возможно, что далеко не у всех политических сил имелась четко сформированная позиция по проблеме НК, однако информация об этом, несомненно, способствовала бы формированию у читательской аудитории (избирателей) собственного мнения.

Читательская аудитория в достаточной степени не получила представления о позициях/предвыборных платформах баллотировавшихся в НС партий по проблеме НК. В известной мере, этому способствовали и сами политики, высказывания которых иногда бывали слишком общими, не конкретными либо противоречивыми. Кроме того, ни представители политических сил, ни СМИ не акцентировали, чья точка зрения отражена в высказываниях - партийная или личная.

В то же время пресса не полностью использовала имеющиеся возможности и оперативные поводы для представления партийных позиций. Теме было посвящено мало публикаций, значительная часть партий - почти половина - вообще не упоминалась в исследованных СМИ в контексте карабахского урегулирования. Даже в тех случаях, когда СМИ сами являлись инициаторами встреч или интервью с представителями политических сил, освещение их позиций не всегда получалось полным и адекватным. Наиболее вероятным объяснением этому может быть отсутствие четкой редакционной политики в вопросе освещения избирательной кампании.

В результате, хотя в прессе было отражено определенное разнообразие мнений (в основном, по отдельным элементам урегулирования проблемы НК), для того, чтобы получить реальное представление о позициях партий - как в целом, так и в каждом частном случае - необходимо было использовать несколько источников, причем не только газеты.

Отметим также, что в установленный законом период предвыборной агитации международные правовые нормы предписывают печатным СМИ обеспечить лишь равные условия для агитации, тогда как к теле-, радиокомпаниям предъявляется ряд требований, в том числе по возможности объективное и беспристрастное освещение. Иначе говоря, прессе не запрещается поддерживать того или иного кандидата/партию и/или вести негативную агитацию против других. Однако на практике агитация против той или иной политической силы во многих случаях становилась самоцелью - в ущерб профессиональным требованиям к содержанию материалов.

б) Армяно-турецкие отношения

Общая характеристика освещения и степень внимания прессы к позициям партий, источники информации

Из 27 публикаций, в которых армяно-турецкие отношения упоминались в контексте партийных позиций, 4, или 14.8%, были краткими сообщениями, а остальные 23, или 85.2%, содержали более подробную информацию. 8 публикаций (29.6%) были полностью посвящены этой теме, а остальные 19 (70.4%) содержали лишь упоминание о ней.

Всего в 27 публикациях содержалось 66 обращений к различным вопросам армяно-турецких отношений. Наиболее часто политики и авторы публикаций обращались к таким темам, как "Установление

дипломатических и других официальных отношений” (16 упоминаний, или 24.2%), “Геноцид армян 1915 года” (15 упоминаний, или 22.7%) и “Влияние армяно-турецких отношений на внутреннюю и внешнюю политику обеих стран” (10 упоминаний, или 15.2%). “Открытие границы” и публикации на другие темы (помимо обособленных в методике мониторинга) были упомянуты по 7 раз (10.6%), тогда как тема “Соперничество между армянами и турками в различных сферах” не была упомянута ни разу. Как и в контексте карабахского урегулирования, так и в вопросе армяно-турецких отношений, политиками были проигнорированы возможности “народной дипломатии” и многостороннего сотрудничества (всего 1 упоминание по теме “Прямые контакты/многосторонние встречи”).

Наибольшее число материалов, в которых армяно-турецкие отношения затрагивались в контексте партийных позиций, опубликовали “Голос Армении”, “Азг” и “Новое время” - по 6. В остальных изданиях таких публикаций было значительно меньше - от 1 (“Айкакан жаманак”) до 3 (официальные “Айастан Анрапетутюн” и “Республика Армения”). В относительных показателях (в процентах от общего числа публикаций по теме в каждом из изданий) лидером стала “Республика Армения” - 7.9%. Газета “Новое время” посвятила позициям партий 5.4% публикаций по теме, по 3.6% - “Азг” и “Аравот”, 3% - “Голос Армении”, 2.1% - “Айастан Анрапетутюн” и 1.8% - “Айкакан жаманак”.

Исследованные СМИ проявили не равное отношение к позициям/избирательным платформам политических сил. Публикации всех 7-и изданий содержали упоминания о позициях лишь 9 из 25 политических объединений, принимавших участие в выборах на разных этапах. Причем, были проигнорированы многие политические силы, реально претендовавшие на места в парламенте, например, “Национальное единение”, “Новые времена” (3.44% голосов, 8-ой результат среди всех партий) или Народная партия. Даже представители блока “Импичмент”, имевшие непосредственный доступ к одному из изданий (*см. выше*), в период проведения мониторинга ни разу не высказались по проблеме армяно-турецких отношений.

В контексте армяно-турецких отношений спектр партий, баллотировавшихся в парламент, был наиболее широко представлен в публикациях “Нового времени” - 5, в “Голосе Армении” упоминались позиции 4-х партий. Газета “Азг”, так же как и в вопросе карабахского урегулирования, уделила внимание лишь трем партиям - фаворитам избирательной кампании. В официальном издании “Республика Армения” были упоминания о позициях 3-х партий, а в официальной “Айастан Анрапетутюн” - всего 2-х. “Айастан Анрапетутюн” уделила внимание также позиции лидера Христианско-демократического союза Армении Хосрова Арутюняна, баллотировавшегося в 10-м избирательном округе по мажоритарной системе (эта партия в выборах по пропорциональной системе не принимала участие). Единственной политической силой, позиция которой была упомянута в “Айкакан жаманак” (причем, уже после объявления официальных результатов выборов), оказалась партия

“Азатутюн”/ “Свобода”, вообще не принявшая участие в парламентских выборах.

Наибольшее число упоминаний в исследованных СМИ (так же, как и в контексте карабахского урегулирования) получили 5 партий, преодолевших по результатам выборов 5-процентный барьер и получивших право быть представленными в Национальном Собрании РА. Республиканская партия Армении и “Процветающая Армения” удостоились по 7 упоминаний, АРФ “Дашнакцутюн” - 4, “Оринац еркир” и “Наследие” - по 3.

Помимо победивших на выборах, в исследованных СМИ в той или иной степени были представлены позиции/избирательные платформы Объединенной трудовой партии, Национальной демократической партии и АОД. Отметим, что первая из перечисленных партий удостоилась освещения в связи с выступлением ее лидера - Гургена Арсеняна перед избирателями города Аштарак, а лидер НДП Шаварш Кочарян представил свои взгляды в интервью “Голосу Армении”. Это же издание своеобразным косвенным образом критиковало позиции АОД. Представляя взгляды лидера партии “Свобода” Гранта Багратьяна, занимавшего в 1993-96 годах пост премьер-министра РА, в статье “Поклон АОД как политическое кредо”, “Голос Армении” (от 14 апреля 2007) не только, как и некоторые другие издания, не указал его нынешнюю партийную принадлежность, но и напрямую отождествил Гранта Багратьяна с АОД. Между тем бывший премьер-министр в избирательном списке АОД не значился и в настоящее время членом этой партии не является.

Единственное упоминание Социал-демократической гнчакской партии (в “Аравот”) было связано с поддержкой ею борьбы за международное признание геноцида 1915 года.

Программные установки партий по армяно-турецким отношениям в той или иной степени были освещены в 23-х из 27-и, или в 85.2% публикаций. Источником 13-и из этих 23-х публикаций (или 56.5%) были зарубежные СМИ, перепечатки из которых либо ссылки на их материалы приводили исследованные газеты. Так, все 3 публикации “Республики Армения”, 4 из 6-и публикаций “Нового времени”, 3 из 6 публикаций “Азг”, в которых освещались партийные программы по армяно-турецким отношениям, полностью или частично основывались на материалах зарубежных СМИ.

Содержание публикаций, полнота и адекватность освещения партийных позиций

В период мониторинга политические силы Армении, позиции которых были представлены в исследованных СМИ, преимущественно высказывались не против налаживания отношений с Турцией без выдвижения предварительных условий.

Вместе с тем преобладало мнение, что, не выдвигая предусловий, в частности вопроса о признании геноцида, Армения сделала максимум возможного, и очередь теперь за Турцией.

В освещении партийных позиций по армяно-турецким и армяно-азербайджанским отношениям наблюдались аналогичные недостатки. Как правило, эти позиции были представлены фрагментарно или очень лаконично, как, например, в высказывании лидера Объединенной трудовой партии Гургена Арсеняна: “Мы должны урегулировать наши отношения с соседними странами таким образом, чтобы создалась возможность прийти к взаимному согласию. Первый и наиболее важный из этих соседей - Турция, надо постараться действовать так, чтобы общественная и политическая мысль этого государства достигла самоочищения, после чего, естественно, последует факт признания геноцида” (цитируется по “Айастани Анрапетутюн” от 28 апреля 2007).

Для формирования у читателя негативного образа политических деятелей авторы публикаций, как и в контексте проблемы НК, апеллировали к материалам азербайджанских или турецких СМИ. Один из примеров - статья “За 12-м мая наступит 13 мая, 14-е, 15-е...” в газете “Новое время” от 5 мая 2007 - уже приводился выше.

Были также отмечены противоречия между освещением партийных позиций в СМИ и других доступных источниках. В упомянутой выше статье “Новая метла и старые песни” (“Голос Армении” от 10 мая 2007) автор представляет позицию лидера партии “Наследие”, экс-министра иностранных дел РА Раффи Ованнисяна следующим образом: “В разделе взаимоотношений с Турцией последняя фраза звучит так: “Исключить муссирование вопроса Геноцида при решении политических задач”. То есть господин бывший министр называет нынешнюю последовательную политику РА по признанию Геноцида международным сообществом - “муссированием”. И это говорит человек, которому народная молва до сих пор возносит дифирамбы из-за нескольких слов о Геноциде в Турции. Хозяин ли он сегодня сказанному им же в 1992-м?” (напомним, что автор статьи, по его словам, цитирует агитационные материалы партии “Наследие” - *ЕПК*).

А вот что говорит представитель “Наследия” об армяно-турецких отношениях в уже использованном нами для сравнения исследовании “Партнерства...”: “Это, наверное, единственный пункт, по которому мы согласны с действующей властью. Мы также считаем, что в основу установления отношений нельзя закладывать предварительные условия и что мяч находится на турецкой половине поля. То есть Турция должна предпринять определенные шаги, Турция должна разблокировать Армению (...)”. Представитель партии также выразил мнение, что рассматривать международное признание геноцида как внешнеполитический приоритет - “это вопрос прежде всего моральной ответственности”.

Данные мониторинга свидетельствуют, что, как и по проблеме НК, получить из прессы адекватное представление о позициях/платформах победивших на выборах партий относительно армяно-турецких отношений было крайне затруднительно. Упоминания оппозиционных “Оринац еркир” и “Наследия” (примеры приведены выше) были преимущественно негативными, их позиции не были представлены адекватно.

Позиция АРФ “Дашнакцутюн” по армяно-турецким отношениям в прессе была отражена лишь по вопросу признания геноцида армян 1915 года. Например, в “Айастані Анрапетутюн” от 24 апреля 2007 член Верховного органа АРФ “Дашнакцутюн” Киро Маноян, отметив значение признания геноцида Соединенными Штатами Америки, высказывает убежденность в том, что “надо акцентировать ответственность Турции, отныне признание исторического факта - не проблема”. По его словам, выдвижение связанных с геноцидом требований на государственном уровне усилило дипломатию армянской стороны. “Если хочешь получить необходимое, переговоры следует начинать с чего-нибудь большего. Мы имеем моральное право выдвигать предусловия для начала переговоров”, - заявил К.Маноян, заметив, что открытие границы, установление дипломатических отношений не могут считаться компенсацией за геноцид”, - пишет “Айастані Анрапетутюн”.

В использованном нами для сравнения исследовании “Партнерства...” представитель той же партии иначе расставляет акценты. По его мнению, не выдвигая вопрос признания геноцида в качестве предусловия, но сохраняя его в политической повестке, и заявив на официальном уровне о готовности пойти на установление армяно-турецких отношений, Армения, будучи “жертвой турецкой агрессии в исторических процессах” сделала максимум возможного. Отношения не налаживаются из-за “жесткой позиции” Турции, выдвигающей неприемлемые для Армении предусловия, считает представитель АРФ “Дашнакцутюн”. По его мнению, потенциал для улучшения двусторонних отношений видится в процессе евроинтеграции Турции. “Если поднятые армянской стороной вопросы не решаются, то под сомнение ставится и процесс европеизации Турции. И это реальные критерии, которые покажут, насколько Турция готова и насколько искренна в своих шагах в европейском направлении”, - говорит в заключение представитель АРФ “Дашнакцутюн”.

Разные представители “Процветающей Армении” с различной полнотой представляли партийную программу не только по карабахскому урегулированию, но и по армяно-турецким отношениям. К примеру, лидер партии Гагик Царукян в интервью российской газете “Известия”, перепечатанном в “Голосе Армении” от 10 мая 2007, был лаконичен: “Мы выступаем за установление нормальных межгосударственных дипломатических отношений между нашими государствами без предварительных условий. Мы также за открытие армяно-турецкой границы, закрытой весной 1992г. турецким правительством”.

В интервью российскому Агентству политических новостей (в изложении “Голоса Армении” от 26 апреля 2007) член Политсовета “Процветающей

Армении” Арам Сафарян раскрыл другие детали партийной программы. По словам Арама Сафаряна, факт международного признания и осуждения геноцида армян партия рассматривает как одну из гарантий существования независимого армянского государства. В ее программе подчеркивается, что на международной арене “Процветающая Армения” будет стремиться сотрудничать с партиями, общественными организациями и политическими деятелями, выступающими за признание геноцида армян 1915 года. Арам Сафарян также сообщил АПН, что партия не выдвигает проблему признания и осуждения геноцида в качестве пред условия урегулирования отношений с Турцией и выступает в пользу открытия армяно-турецкой сухопутной границы, закрытой правительством Турции в одностороннем порядке весной 1992. “А.Сафарян также заявил, что международные процессы могут быть благоприятно сформированы с точки зрения установления и развития гуманистических идей в международных отношениях. Это, в свою очередь, через какое-то время приведет к признанию и осуждению Турцией Геноцида армян”, - пишет “Голос Армении”.

Другой член Политсовета той же партии - Авет Адонц, представляя внешнеполитическую часть предвыборной платформы (“Азг” от 6 апреля 2007), сказал, что диалог с Турцией должен начаться без пред условий и на межправительственном уровне, но в то же время “осуждению и международному признанию геноцида армян нет альтернативы”. “Возможное членство Турции в Евросоюзе не противоречит государственным интересам Армении, ибо подобная перспектива сделает Турцию более предсказуемой и подконтрольной”, - добавил Авет Адонц”. А в интервью газете “Новое время” от 10 мая 2007 Авет Адонц сказал: “Мы за открытие границы без каких-либо пред условий. При этом считаем, что начало диалога должно быть положено на межправительственном уровне, поскольку за развитие двусторонних связей ответственны прежде всего правительства, а не историки и эксперты, как это предлагает Турция. Думаю, граница все-таки будет открыта под давлением международной общественности, несмотря на то, что официальная Анкара такого желания не проявляет”. Таким образом, более или менее реальное и полное представление о позиции “Процветающей Армении” можно было получить лишь ознакомившись со всеми упомянутыми выше публикациями.

Вновь, как в вопросе карабахского урегулирования, относительно адекватно была представлена позиция Республиканской партии Армении. Однако основным источником оказались материалы зарубежных СМИ. Приведем пример из подборки “Выборы в Армении в зеркале мировой прессы” (“Республика Армения” от 16 мая 2007), в которой, в частности, изложен фрагмент статьи из лондонской “The Times” от 12 мая 2007: “The Times” также подчеркивает, насколько важной является нормализация отношений Армении с Турцией, “спустя почти век после того как 1,5 миллиона армян были убиты в Османской Турции - резня, которую Анкара до сих пор отказывается назвать геноцидом”. “С.Саркисян (премьер-министр РА и лидер РПА Серж Саркисян - **ЕПК**) сказал, что он желает открытия дипломатических отношений с Турцией без пред условий, но такие примирительные сигналы до сих пор не встречали взаимности”, -

сообщает газета, отмечая, что страны редко признают геноцид, и для Турции может быть политически невозможно сделать это”.

Основные выводы

Общими недостатками освещения как карабахского урегулирования, так и армяно-турецких отношений стали слабое акцентирование партийных позиций и недостаточная активность СМИ и журналистов в затрагивании обеих проблем.

Данные мониторинга и проведенный анализ позволяют повторить вывод, сделанный нами выше в контексте освещения карабахского урегулирования, и констатировать недостаточное внимание прессы к позициям/платформам партий по армяно-турецким отношениям, а также проявление не равного отношения к самим партиям, участвовавшим в выборах.

Теме было посвящено очень мало публикаций, почти две трети принявших участие в выборах партий вообще не были представлены в исследованных СМИ. Практически не были отражены альтернативные точки зрения. По данной теме предпочтение отдавалось материалам зарубежных СМИ, а собственные возможности и оперативные поводы для освещения партийных позиций прессой были использованы не в полной мере. Наиболее вероятным объяснением этому может быть отсутствие четкой редакционной политики в вопросе освещения избирательной кампании.

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ОСВЕЩЕНИЯ ПРЕССОЙ АРМЯНО-АЗЕРБАЙДЖАНСКИХ И АРМЯНО-ТУРЕЦКИХ ОТНОШЕНИЙ

а) Тематика и содержание публикаций, источники и степень достоверности информации

В целом в период мониторинга исследованные СМИ уделяли достаточно много внимания отношениям Армении с двумя соседними странами. Как видно из таблиц 1 и 3, более трех четвертей всех публикаций - 551 из 728 (75.7%) по армяно-азербайджанским и 615 из 770 (79.9%) по армяно-турецким отношениям - были посвящены этим темам полностью. При этом 309 (42.4%) публикаций по армяно-азербайджанским и 275 (35.7%) - по армяно-турецким отношениям содержали развернутую информацию: подробности, комментарии, анализ ситуации и т.п.

В период мониторинга лидерами по освещению были “Голос Армении” (186 публикаций по армяно-азербайджанским и 200 - по армяно-турецким отношениям), “Айастан Анрапетутюн” (149 и 141 соответственно) и “Азг” (107 и 168). При этом “Айастан Анрапетутюн”, “Голос Армении” и “Республика Армения” (39 и 38 публикаций соответственно) уделили обеим темам примерно равное внимание, “Азг” и “Новое время” (87 и 111 публикаций соответственно) больше внимания обращали на армяно-турецкую тематику, тогда как “Аравот” (76 и 55 публикаций) и “Айкакан жаманак” (84 и 57) отдали большее предпочтение армяно-азербайджанской тематике.

По проблеме НК, армяно-азербайджанским отношениям упоминались 1063 темы, при этом исследованные СМИ наиболее часто обращались к таким, как “Процесс урегулирования и международные посредники” - 365 упоминаний (34.3%), “Влияние конфликта на внутреннюю и внешнюю политику обеих стран” - 233 упоминания (21.9%), “История конфликта” - 170 (16%).

В контексте отношений между Арменией и Турцией в исследованных СМИ мониторами было зафиксировано 1241 обращение к обособленным в методике темам, из которых чаще других упоминались “Геноцид армян 1915 года” - 380 (30.6%), “Другие вопросы внутренней ситуации в Турции” - 302 (24.3%), “Влияние армяно-турецких отношений на внутреннюю и внешнюю политику обеих стран” - 176 (14.2%).

Привлекает внимание относительно большая доля обращений к исторической тематике (“История конфликта”, “Геноцид армян 1915 года” и 67 упоминаний по теме “История, помимо геноцида”). Отчасти это объясняется совпадением со сроками мониторинга Дня памяти жертв геноцида 24 апреля, празднования ряда юбилейных мероприятий (15-летие Шушинской и Лачинской операций), однако в целом публикациям на исторические темы пресса уделяет достаточно много внимания - иной раз

в ущерб иной тематике или современным событиям, заслуживающим более полного и адекватного освещения. Отметим, например, почти полное отсутствие аналитических материалов о турецкой и азербайджанской экономике (за исключением совместных нефтегазовых и транспортных проектов), о взаимоотношениях Турции с арабскими странами (за исключением Ирака), о науке, культуре, искусстве, литературе двух стран (за исключением событийной информации) и т.д.

В исследованный период высказывания армянских политиков относительно армяно-азербайджанских и армяно-турецких отношений были более сдержанными, чем публикации прессы в целом. Как видно из сравнения таблиц 1 и 2, 3 и 4 соответственно, СМИ, в отличие от политиков, уделяют внимание такой специфической теме, как “Соперничество между армянами и турками/азербайджанцами в различных сферах”. К этой категории были отнесены элементы текста, в которых подчеркивалось надуманное преимущество одной стороны над другой, в качестве аргумента использовались сравнения с соседними странами, и т.п. Например, статья о проходящем в Германии первенстве Европы по шахматам среди мужчин и женщин была озаглавлена “Армения - Турция 2:0” (“Айастани Анрапетутюн”, 7 апреля 2007). В статье сообщались результаты очередного тура, в котором двое армянских шахматистов добились побед над турецкими, однако чемпионат был личным, а не командным, в нем разыгрывались медали, путевки на Кубок мира, призы и т.п., и подобный заголовок не отражал суть информации, а лишь подчеркнул отношение к представителям другой страны.

Хотя, в целом, в новостной, событийной информации, в изложении публикаций из зарубежных источников, в ряде собственных материалов исследованные СМИ придерживались нейтральной позиции, общее негативное отношение проявлялось в подборе информации, в заголовках и других текстовых элементах (см. также раздел “Употребление клише и стереотипов” настоящего отчета). Вследствие того, что некоторые армянские СМИ оказались вовлеченными в информационное противостояние, многие публикации азербайджанских изданий вызывают полемику и весьма острую ответную реакцию. Так, сообщение о том, что лидер одной из азербайджанских партий призвал объявить войну Армении, в одном из армянских изданий было озаглавлено “Козлов много везде”. Приведем еще несколько примеров: “Обалабаненные”, “Баку вступает на тропу войны с “ошибками” Госдепа”, “Придет ли Баку к реализму?” и т.д.

Относительно подбора информации создается впечатление, что после наиболее важных внутривнутриполитических событий (и связанных с жизнью армянской диаспоры Турции событий - в контексте армяно-турецких отношений) приоритет отдается криминальной хронике, различным инцидентам, негативным высказываниям зарубежных деятелей и т.п. Хотя подобная информация, как правило, подавалась со ссылками на источник и без редакционных комментариев, следует отметить, что чрезмерное увлечение ею не способствует объективному восприятию соседних стран.

Помимо этого, СМИ не всегда были последовательны в освещении какой-либо темы, не всегда отслеживали развитие событий.

В силу ряда причин, в том числе ограниченных возможностей для прямых неофициальных контактов, тема “народной дипломатии” не освещалась в достаточной степени. Однако, в отличие от политиков, практически проигнорировавших эту тему, СМИ все же уделили ей определенное внимание, хотя поводов для этого в период мониторинга было немного (32 упоминания в контексте армяно-азербайджанских отношений и 19 - армяно-турецких).

В силу известных причин основным источником публикаций исследованных изданий, в которых затрагивались армяно-азербайджанские и армяно-турецкие отношения, являются СМИ Азербайджана и Турции. Кроме того, армянская пресса использует материалы СМИ других зарубежных стран, большей частью - российских.

Как правило, публикации, в которых содержались ссылки на зарубежные СМИ, основывались на информации из единственного источника, и далеко не всегда она оказывалась точной и достоверной. Использование единственного источника иногда приводило к курьезным ситуациям. К примеру, 31 мая “Айастан И Анрапетутюн” сообщила, что в Артвине были нанесены побои 5 грузинским священнослужителям, тогда как согласно “Азг” от того же числа грузин было двое. При этом каждое из армянских изданий сослалось на разные турецкие газеты.

При определении степени достоверности информации не учитывались явно тенденциозные или ничем не обоснованные мнения и комментарии журналистов/авторов или выступавших в печати деятелей. Публикации, содержащие подобную информацию, могли бы быть отнесены к категории “неприемлемые”, “разжигающие вражду”. Например, требующими обоснования или указания источника информации являются сведения о том, что Азербайджан проводит политику переселения курдов из Ирака и 70,000 курдов уже переехали в конкретные районы этой страны (статья “Заполняют Утик”, “Голос Армении” от 10 апреля 2007) или что в Турции 80% молодежи имеет оружие, начиная с ножа и заканчивая пистолетом, и в школах каждую неделю совершается 5-6 убийств (статья “Над армянской диаспорой Турции навис “Дамоклов меч”, “Республика Армении” от 23 мая 2007). Также не учитывались сведения (в основном, о различных происшествиях, связанных с нарушением воздушных или сухопутных границ, перестрелками на границе и т.п), которые опровергались в следующих же выпусках изданий. Поэтому как недостоверные или вызывающие сомнения сведения (см. таблицы 7а и 7б) нами квалифицировались только наиболее очевидные случаи.

Сомнительные или неточные, недостоверные сведения содержались преимущественно в перепечатках из зарубежных изданий и в материалах, распространяемых армянскими информационными агентствами.

Так, недостоверным было утверждение корреспондента российского “Коммерсанта” (статья “Через три года вы мало кого увидите в Карабахе говорящим на русском языке” была перепечатана в газете “Новое время” от 31 мая 2007) о том, что ключевым для прошедших парламентских выборов был вопрос “Если Армения вступит в НАТО, что будет с Нагорным Карабахом?” На самом деле вопрос о вступлении Армении в НАТО не только не был ключевым на прошедших выборах, но и вообще пока не стоит во внешнеполитической повестке страны - ни сам по себе, ни в связи с Нагорным Карабахом. В другом материале из того же “Коммерсанта” (“Новое время” от 12 мая 2007) неправильно было указано число партий, зарегистрированных ЦИК Армении, - 22 вместо 25 политических объединений или 23-х, внесенных в избирательные бюллетени.

В информации агентства “Ноян Тапан” (которое, в свою очередь, сослалось на турецкую газету “Сабах”), опубликованной в “Голосе Армении” от 5 апреля 2007, Сеголен Руаяль оказалась мужчиной: “Турция может вступить в Евросоюз, если признает Геноцид армян”. Об этом в интервью армянскому изданию (выходящему во Франции - **ЕПК**) заявил кандидат в президенты Франции от Социалистической партии Сеголен Руаяль”. В информации Арменпресс, использованной в “Республике Армения” от 4 апреля 2007 под заголовком “Аронян обошел Мамедъярова” (не интересующийся шахматами читатель мог бы подумать, к примеру, что речь идет о министре иностранных дел Азербайджана), неправильно были приведены рейтинги некоторых ведущих шахматистов мира, в том числе азербайджанского гроссмейстера Раджабова.

К сомнительным были отнесены нами переданные ответственным работником Министерства сельского хозяйства РА газете “Азг” (от 19 мая 2007, статья “Падеж свиней в селах Сюника”) сведения о том, что согласно полученной “официальной информации” в Азербайджане и Турции (наряду с Ираном и Лачинским районом) у домашних и диких свиней обнаружен бруцеллез. Известно, что свиньи - не самые распространенные в перечисленных соседних странах домашние животные, в доступных азербайджанских и турецких СМИ не отмечалось подобных фактов. К тому же, когда в скором времени на армяно-грузинской и армяно-иранской границе начались профилактические мероприятия, в армянских СМИ в качестве потенциального источника угрозы Турция и Азербайджан уже не упоминались, а “бруцеллез”, как выяснилось, оказался разновидностью чумы.

Относительно небольшое количество явных промахов отнюдь не свидетельствует о качестве журналистики. Несомненно, при проверке сведений и более тщательном отборе информации, преподносимой читателям, многих неточностей и ошибок подобного рода можно было бы избежать.

б) Употребление клише и стереотипов

В рамках мониторинга фиксировались также клише и стереотипы - единицы текста, используемые с той или иной частотой и формирующие негативный образ двух соседних с Арменией стран и и/или их жителей (соответствующие данные приведены в таблицах 7а и 7б). Употребление в публикациях клише и стереотипов не добавляет существенно новой информации, необходимой аудитории, однако способствует формированию в общественном сознании негативного фона. Клише и стереотипы обращали на себя особое внимание в период предвыборной агитации, резко контрастируя с призывами политических деятелей к мирному разрешению проблемы Нагорного Карабаха и нормализации отношений с Турцией. Отметим, что случаев использования неприемлемых клише и стереотипов представителями партий в предвыборной риторике в исследуемых СМИ не было зафиксировано.

В период мониторинга в исследованных СМИ наиболее часто встречались клише “вандализм Баку/Азербайджана/азербайджанцев” (или его вариации “варварство Азербайджана/азербайджанцев”) - 3 раза. 2 раза было зафиксировано сходное клише “азербайджанские бандиты/варвары/вандалы” (или его вариация “азербайджанские головорезы/бандформирования”). В обоих случаях используется один и тот же прием: негуманному, нецивилизованному явлению или отдельным преступникам-исполнителям придается национальный признак, и тем самым враждебное отношение переносится на весь народ.

В материалах, содержащих упоминания об армяно-турецких отношениях, лишь однажды было использовано аналогичное клише - “турецкий вандализм” (“Аравот” от 24 апреля 2007). Размещенная на первой странице фотография оскверненного кладбища в селе Норакерт сопровождалась комментарием редакции: “Мы часто протестуем против турецкого и азербайджанского вандализма в отношении армянских памятников. И этот протест, что и говорить, совершенно справедлив. Однако признаем, что и среди армян тоже есть люди, которые ничем не лучше упомянутых выше вандалов. Именно подобные люди на днях разрушили 19 могил в селе Норакерт Араратской области (...). Пока мы сами не станем уважать свое, другие этого не сделают”. Отметим примечательную деталь: на странице 5 того же выпуска “Аравот” поместила материал с места событий (озаглавленный “Армянский вандализм”), в котором автор приводил возможные мнения о происшедшем, в частности такое: “Сельчане исключили версию о вторжении на территорию села со стороны Турции, находящейся всего в 1-2 км: турок напал бы не на могилы, а на живых людей”.

Инцидент в Норакерте попал также в поле зрения “Республики Армения” (от 27 апреля 2007). “Как сообщили “РА” в Сети гражданского общества “Беженцы и международное право” - в Норакерте в основном проживают беженцы. Некоторым из них удалось перевезти прах своих близких и спасти их могилы от надругательств азербайджанских вандалов. Кто же

думал, что в Армении найдутся аналогичные вандалы?” - задается вопросом газета.

К другому типу клише относятся такие выражения, как “бредовые идеи Баку” (в контексте карабахского урегулирования) или “правда/настоящая правда о карабахском конфликте/карабахской войне”. Первое из них, принижает качества одной из сторон конфликта и подчеркивает здравомыслие и абсолютную правоту другой стороны. Тем самым фактически отвергается возможность прийти к компромиссу с Азербайджаном, как с неравной стороной, и не только в вопросе карабахского урегулирования. Второе (пример: “К сожалению, о карабахской войне известно слишком мало настоящей правды” - “Голос Армении”, 12 апреля 2007) отражает одностороннее восприятие проблемы Нагорного Карабаха, поскольку в столь сложных конфликтах у каждой стороны своя правда.

В период проведения мониторинга два раза было зафиксировано клише “азеры”, использованное с уничижительным, оскорбительным подтекстом вместо официального названия народа - “азербайджанцы”.

Некоторые из используемых в СМИ стереотипов касались и Турции, и Азербайджана (соответственно велся и их подсчет). Наиболее часто, причем исключительно в “Голосе Армении”, встречался стереотип “Турция и Азербайджан - непримиримые враги Армении” - 12 раз (по 6 раз в контексте армяно-азербайджанских и армяно-турецких отношений). Употребление стереотипа “Армения проигрывает Азербайджану/Турции в информационной войне/лоббистской деятельности” было зафиксировано 7 раз (3 раза в контексте армяно-азербайджанских и 4 раза - армяно-турецких отношений).

Первый из этих стереотипов способствует нагнетанию вражды, противоречит взятому Арменией обязательству предпринимать активные шаги по урегулированию карабахского конфликта. К примеру, “Турция и Азербайджан уже не только не скрывают единство своих целей и стратегии, но и открыто объявляют о намерении максимально усилить информационно-пропагандистский террор против Армении. Недавно озвученная цифра в 10 миллионов долларов, которую эти государства тратят в год на антиармянскую пропаганду, впечатляет, но вряд ли ее можно считать окончательной - слишком высоки ставки в этой опасной игре” (“Голос Армении”, 3 апреля 2007).

Проблема, отраженная в формулировке второго из приведенных выше стереотипов, на наш взгляд, относится к задачам государства, а не журналистики, к тому же, как правило, тезис о “проигрыше Армении” не подкрепляется аргументами и обоснованиями. Например, “Сегодня, на мой взгляд, Армения проигрывает информационную войну Азербайджану и Турции, и создание такого фильма (о геноциде армян - **ЕПК**) трудно переоценить” (аргумент, приводимый кинорежиссером, “Голос Армении” от 3 апреля 2007).

Исключительно одну из соседних стран затрагивает стереотип “Турция - не цивилизованная страна” (или его вариация “Турки - не цивилизованный народ”), использованный 3 раза в трех различных изданиях. Был зафиксирован также стереотип “В Азербайджане не создано ничего ценного в сфере искусств/литературы” (пример: “Такова азербайджанская “гуманность”, с которой они носятся, как курица с яйцом, по пустующему полю азербайджанской литературы!” - “Новое время”, 5 апреля 2007).

В целом, в русскоязычных изданиях клише и стереотипы использовались чаще (больше других - в “Голосе Армении”), чем в армяноязычных. Примечательно, что в подавляющем большинстве случаев (10 из 11) клише употребляли журналисты/авторы газеты, и лишь однажды клише было использовано деятелем науки. Что же касается стереотипов, то журналисты/авторы газеты употребляли их лишь немного чаще (13 раз), чем различные деятели (9).

Разумеется, перечень клише и стереотипов, используемых в СМИ Армении для характеристики соседних стран и народов, не исчерпывается приведенными выше. Сравнение с данными совместного исследования, осуществленного Объединением журналистов Азербайджана “Ени несил”, Ереванским пресс-клубом и Ассоциацией “Black Sea Press” (Грузия) в 2005³, позволяет сделать вывод о том, что в прессе, в частности армянской, используется большое разнообразие подобных, “зараженных враждебностью” единиц текста, и при определенных обстоятельствах на первый план выходят одни клише и стереотипы, а при других - их сменяют другие.

в) Идеи и предложения относительно нормализации отношений Армении с соседними странами

Политические деятели Армении в предвыборных выступлениях не выдвинули новых идей и предложений по вопросу нормализации отношений с Азербайджаном и/или Турцией. За период мониторинга можно отметить лишь две публикации о возможности нормализации армяно-азербайджанских отношений в связи с проектами, осуществляемыми общественными организациями Армении, и инициативу международной организации Фонд Эли Визеля “Во имя человечности” - призыв к примирению между Арменией и Турцией, подписанный 53 лауреатами Нобелевской премии.

Обе статьи по армяно-азербайджанским отношениям были опубликованы в “Азг”. Аналитическая статья “Ресурсы примирения армян и азербайджанцев” руководителя Центра “Регион” общественной организации “Журналисты-расследователи” Лауры Багдасарян (в выпуске от 11 апреля), была подготовлена в рамках осуществляемого этой НПО совместного армяно-азербайджанского проекта. Темой другой статьи было осуществленное Международным центром человеческого развития

---

³ “Чему служит слово. Материалы анализа прессы Азербайджана, Армении и Грузии”, Ереван, 2005. Поддержка проекта “Общество и СМИ стран Южного Кавказа: поиск взаимоприемлемых решений региональных проблем” и издания этой брошюры была осуществлена Фондом “Евразия”.

исследование, в частности, опрос населения трех районов Армении о различных вариантах карабахского урегулирования.

Инициатива Фонда Эли Визеля “Во имя человечности” была освещена всеми исследованными СМИ, но с такими же недостатками, о которых говорилось в других разделах настоящего отчета, - различной степенью полноты и адекватности. Согласно наиболее полной информации, нобелевские лауреаты призвали власти Армении создать возможность для проведения свободных и справедливых выборов и проявлять уважение к правам человека, а власти Турции - положить конец дискриминации в отношении национальных и религиозных меньшинств и отменить 301-ую статью Уголовного кодекса. Помимо этого, они призвали открыть армяно-турецкую границу, активизировать взаимные контакты и установить полноценные дипломатические отношения и предложили применить правовой подход в вопросе признания геноцида армян 1915 года, отметив, что Конвенция ООН о геноциде не имеет обратной силы и не может служить основанием для требования компенсации или территориальных притязаний. В некоторых случаях информация исследованных СМИ была односторонней: несколько изданий ничего не сообщили о призывах к властям Армении, приведя лишь призывы нобелевских лауреатов к турецкой стороне.

Строго говоря, абсолютно новых идей этот призыв не содержал - подобные возможности рассматривала и активно действовавшая некогда турецко-армянская комиссия по примирению (ТАКП), а с подобными предложениями обращались к обеим странам международные, в частности европейские, структуры. Стоит отметить лишь выбранное время: обращение было распространено 9 апреля - в преддверии президентских выборов в Турции и на следующий день после официального старта предвыборной агитации в Армении.

Примечательно, что некоторые из исследованных изданий, не упомянули одного из инициаторов этой акции - исполнительного директора Фонда Дэвида Филлипса, экс-координатора ТАКП. В “Голосе Армении” информация о призыве нобелевских лауреатов была опубликована 10 апреля и продублирована 21 апреля. Во втором случае она была приведена со ссылкой на армянское информационное агентство АРКА и, в частности, гласила: “Лауреаты Нобелевской премии призвали народы Армении и Турции начать развивать сотрудничество между двумя странами. Тем самым Нобелевские лауреаты присоединили свои голоса к международной растущей тенденции признания Геноцида армян”. (Очевидно не адекватное и недостоверное изложение - призыв к сотрудничеству сам по себе не может означать признание геноцида.)

В исследованных СМИ не было ни единого комментария со стороны журналистов или различных деятелей по поводу этого обращения нобелевских лауреатов.

Заслуживает упоминания также отказ Армении предоставить визы турецким наблюдателям, включенным в состав наблюдательской миссии ОБСЕ. 9 мая исполняющий обязанности пресс-секретаря Министерства

иностранных дел Армении Владимир Карапетян, отвечая на вопрос корреспондента информационного агентства Арменпресс, разъяснил официальную причину отказа: “Турция продолжает держать закрытой границу с Арменией и отказывается установить дипломатические отношения. В таких условиях инициатива о направлении наблюдателей несколько необычна. Армения сожалеет, что Турция, принимая во внимание отсутствие отношений между двумя странами, не проявила должной чувствительности в вопросе направления своих граждан в Армению в качестве наблюдателей. Турция не может выбирать, какого рода политические отношения ей хочется иметь с Арменией и чего она не желает. Политические и дипломатические отношения не подлежат выбору. Мы понимаем озабоченность стран-членов ОБСЕ в связи с выполнением обязательств Армении перед ОБСЕ и подтверждаем свою приверженность по отношению к ним. Однако мы также ожидаем, что Турция выполнит свои обязательства по установлению нормальных, доброжелательных отношений с Арменией”.

В исследованных СМИ, помимо представителей МИД РА, приводилось мнение лишь премьер-министра РА, лидера РПА - партии, победившей на выборах, Сержа Саркисяна. Приведем пример из подборки “Выборы в Армении в зеркале мировой прессы” (“Республика Армения” от 16 мая 2007): “Тот факт, что западные наблюдатели дали первую положительную оценку выборам в Армении, акцентирует и The New York Times в статье, озаглавленной “Иностранцы приветствуют ход выборов в Армении”. В то же время автор статьи отмечает, что наблюдатели критиковали Армению за отказ в предоставлении виз наблюдателям из Турции, которая “ответственна за убийство более миллиона армян в 1915-1918 годы”. Позиция г-на Саркисяна в этом вопросе была непоколебима, отмечает газета, приводя его слова: “Турция продолжает отказываться от всяческих официальных контактов с Арменией. Я думаю, было бы неестественно принять наблюдателей из страны, которая даже не собирается иметь цивилизованный официальный диалог”. Представители других политических сил в исследованных СМИ на эту тему не высказывались.

ОСВЕЩЕНИЕ АРМЯНО-АЗЕРБАЙДЖАНСКИХ И АРМЯНО-ТУРЕЦКИХ ОТНОШЕНИЙ В СМИ ГЛАЗАМИ ЖУРНАЛИСТОВ

28-30 сентября 2007 в Одзуне (Лорийская область) прошел семинар "Отражение отношений Армении с соседними странами в армянских СМИ", организованный Ереванским пресс-клубом в рамках настоящего проекта.

В семинаре приняли участие представители 10 печатных и вещательных СМИ страны - газет "Айастан Анрапетутюн", "Азг", "Аравот", "Жаманак-Ереван", "Айк", "Голос Армении"; Общественного телевидения Армении (информационная программа "Айлур"), телекомпаний "Еркир-медиа" и "Армения"; Общественного радио Армении, а также закавказской шеф-редакции российского информационного агентства "Регнум".

Интерактивная дискуссия развернулась вокруг трех тем: парламентские выборы в Турции и их влияние на ситуацию в регионе; перспективы армяно-азербайджанских отношений и урегулирования проблемы Нагорного Карабаха; возможные сценарии регионального развития и место Армении в каждом из них. По каждой из перечисленных тем журналисты представляли ситуацию в своем СМИ: как часто оно обращается к данной проблематике, имеет ли разработанную политику по ее освещению, насколько сами журналисты/авторы имеют возможность высказывать в эфире/на страницах издания точку зрения, отличающуюся от редакционной.

По мнению журналистов, их СМИ в целом уделяют много внимания армяно-азербайджанским и армяно-турецким отношениям (как правило, в общем внешнеполитическом контексте и когда возникает повод). В то же время ни в одном СМИ нет четко сформулированной редакционной политики в освещении этих тем. Почти все журналисты отметили принцип "Не навреди" (использовались разные формулировки, в том числе "способствовать налаживанию отношений", "не разжигать межнациональную вражду", "избегать крайностей"), которым они руководствуются при отборе информации. В лучшем случае и лишь в некоторых СМИ существует устная внутренняя договоренность относительно употребления определенных выражений (например, "зона безопасности вокруг Нагорного Карабаха или Нагорно-Карабахской Республики", "территории, контролируемые Нагорным Карабахом или Нагорно-Карабахской Республикой") и географических названий (к примеру, "Лачин" - если речь идет об урегулировании конфликта, и "Кашатаг" - если речь идет о внутренних проблемах, повседневной жизни населения и т.п.).

Обе темы преимущественно освещают политические обозреватели, однако в некоторых редакциях ("Азг", Общественное телевидение Армении, Общественное радио Армении, в определенной мере - "Айастан Анрапетутюн") есть журналисты, которые специализируются на турецкой тематике, некоторые из них владеют языком и имеют возможность следить за публикациями турецких СМИ. Вместе с тем

материалы, подготовленные ими, преимущественно отражают их личную точку зрения, а не редакционную. Остальные СМИ в выборе материалов для публикации/эфира ориентируются на сообщения различных информационных агентств. При этом приоритет отдается зарубежным информагентствам (в частности, были упомянуты “Ассошиэйтед пресс” и “Рейтер”). Также было обращено внимание на очевидный недостаток информации по отдельным темам, в частности экономике.

Как основное затруднение в работе почти все журналисты отметили отсутствие собственных источников или контактов в соседних странах, из-за чего невозможно получать информацию из первых рук или уточнять имеющиеся сведения. (В освещении армяно-азербайджанских отношений, внутренних событий в Азербайджане в более выгодном положении, по сравнению с армянскими СМИ, находится ИА “Регнум”, у которого есть корреспонденты во всех странах Южного Кавказа, в том числе в Азербайджане.) Другим препятствием для уточнения сведений, использования альтернативных источников информации является языковой барьер. Было также отмечено, что МИД РА и другие государственные учреждения недостаточно ясно и четко ориентируют СМИ относительно внешнеполитического курса страны и усилий армянской дипломатии. К слову, участники семинара подчеркнули, что аналогичные затруднения и проблемы возникают также при освещении отношений Армении с другими соседними странами.

Представители некоторых СМИ (в частности, “Азг”, “Еркир-медиа”) отметили, что одним из основных приоритетов в освещении внутренних событий в Турции является жизнь армянской диаспоры. В эфире “Еркир-медиа” в течение последнего времени несколько раз были организованы трансляции из Турции (в частности, по поводу похорон Гранта Динка, открытия реконструированной армянской церкви в районе озера Ван).

Все участники семинара отметили, что не связаны ограничениями в представлении альтернативных точек зрения по армяно-азербайджанским и армяно-турецким отношениям. Более того, их редакции приветствуют подобные материалы. Как пример были упомянуты специальные дискуссионные передачи на Общественном радио Армении, большинство же остальных представителей СМИ конкретных примеров не привели.

При подведении итогов дискуссии было обращено внимание на ряд общих недостатков в освещении армяно-азербайджанских и армяно-турецких отношений. В частности, в материалах армянских СМИ заметно персонифицированное отношение к проблеме, практически отсутствует мнение представителей противоположной стороны (отчасти, вследствие указанных выше причин - отсутствия собственных корреспондентов и личных контактов), в армянских СМИ очень редко высказываются эксперты, и их круг очень ограничен. Были также высказаны мнения, что внимание СМИ к важным темам иногда бывает неадекватным и что СМИ должны освободиться от стереотипов. С другой стороны, были подчеркнуты общие проблемы - недостаточная степень свободы СМИ и недостаток внимания общества к поднятым журналистами вопросам.

ПРИЛОЖЕНИЕ

Таблица 1

Проблема Нагорного Карабаха
Общее число публикаций, их тематика и характеристики

Темы	Издания (кол-во выпусков)	“Азг” (42)	“Аравот” (42)	“Айастан Анрапетутюн” (42)	“Айкакан жаманак” (40)	“РА” (15)	“Голос Армении” (25)	“Новое время” (23)	Всего в 7-и газетах
1. История конфликта		23	11	45	13	11	53	14	170
2. Процесс урегулирования и международные посредники		49	38	89	51	19	79	40	365
3. Прогнозы о развитии ситуации		3	3	1	5	3	6	0	21
4. Оперативная ситуация в приграничной зоне		1	2	4	3	1	10	2	23
5. Контакты, не связанные с урегулированием конфликта		6	5	3	1	6	8	3	32
6. Влияние конфликта на внутр. и внеш. политику обеих стран		46	24	29	36	12	49	37	233
7. Соперничество между армянами и азербайджанцами в различных сферах		6	6	2	9	4	20	10	57
8. Другие		23	18	29	18	8	43	23	162
ВСЕГО КАТЕГОРИЙ СОДЕРЖАНИЯ		157	107	202	136	64	268	129	1063
ВСЕГО ПУБЛИКАЦИЙ		107	76	149	84	39	186	87	728
Тип публикации:	краткие	47	55	102	43	19	115	38	419
	развернутые	60	21	47	41	20	71	49	309
В том числе:	посвященных полностью	75	66	117	62	27	143	61	551
	частично	32	10	32	22	12	43	26	177
С позицией партии/блока:	связаны	9	5	8	4	2	9	5	42
	не связаны	98	71	141	80	37	177	82	686

Таблица 2

Проблема Нагорного Карабаха
Публикации, связанные с позицией партий/блока, их тематика и характеристики

Темы	Издания (кол-во выпусков)	“Азг” (42)	“Аравот” (42)	“Айастан Анрапетутюн” (42)	“Айкакан жаманак” (40)	“РА” (15)	“Голос Армении” (25)	“Новое время” (23)	Всего в 7-и газетах
1. История конфликта		3	1	3	2	2	3	0	14
2. Процесс урегулирования и международные посредники		7	4	8	2	2	5	4	32
3. Прогнозы о развитии ситуации		3	1	1	1	1	0	0	7
4. Оперативная ситуация в приграничной Зоне		0	0	0	0	0	0	0	0
5. Контакты, не связанные с урегулированием конфликта		0	0	0	0	1	0	0	1
6. Влияние конфликта на внутр. и внеш. политику обеих стран		5	1	3	3	2	4	2	20
7. Соперничество между армянами и азербайджанцами в различных сферах		0	0	0	0	0	0	0	0
8. Другие		0	0	0	0	2	0	0	2
ВСЕГО КАТЕГОРИЙ СОДЕРЖАНИЯ		18	7	15	8	10	12	8	76
ВСЕГО ПУБЛИКАЦИЙ		107	76	149	84	39	186	87	728
Связанных с позицией партии/блока		9	5	8	4	2	9	5	42
Из них:									
краткие		1	2	4	2	0	0	1	10
развернутые		8	3	4	2	2	9	4	32
посвященные полностью		1	1	5	0	2	0	0	9
частично		8	4	3	4	0	9	5	33

Таблица 3

Армяно-турецкие отношения
Общее число публикаций, их тематика и характеристики

Темы	Издания (кол-во выпусков)	“Азг” (42)	“Аравот” (42)	“Айастан Анрапетутюн” (42)	“Айкакан жаманак” (40)	“РА” (15)	“Голос Армении” (25)	“Новое время” (23)	Всего в 7-ми газетах
1. Геноцид армян 1915 года		99	22	64	18	14	122	41	380
2. История, помимо геноцида		19	2	12	2	3	18	11	67
3. Установление дипломатических и других официальных отношений		12	2	11	4	7	10	11	57
4. Открытие границы		8	2	10	5	5	8	6	44
5. Отношения Турция-ЕС		10	6	14	2	2	12	14	60
6. Влияние арм.-тур. отношений на внутр. и внеш. политику обеих стран		43	12	32	17	12	37	23	176
7. Прямые контакты/многосторонние встречи		3	2	4	1	1	4	4	19
8. Другие вопросы внутренней ситуации в Турции		59	18	55	29	13	60	68	302
9. Соперничество между армянами и турками в различных сферах		5	4	4	2	4	6	2	27
10. Другие		25	11	16	6	6	27	18	109
ВСЕГО КАТЕГОРИЙ СОДЕРЖАНИЯ		283	81	222	86	67	304	198	1241
ВСЕГО ПУБЛИКАЦИЙ		168	55	141	57	38	200	111	770
Тип публикации:	краткие	97	44	99	34	22	149	50	495
	развернутые	71	11	42	23	16	51	61	275
В том числе:	посвященных полностью	140	47	111	43	25	164	85	615
	частично	28	8	30	14	13	36	26	155
С позицией партии/блока:	связаны	6	2	3	1	3	6	6	27
	не связаны	162	53	138	56	35	194	105	743

Таблица 4

**Армяно-турецкие отношения
Публикации, связанные с позицией партий/блока, их тематика и характеристики**

Темы	Издания (кол-во выпусков)	“Азг” (42)	“Аравот” (42)	“Айастан Анрапетутюн” (42)	“Айкакан жаманак” (40)	“РА” (15)	“Голос Армении” (25)	“Новое время” (23)	Всего в 7-и газетах
1. Геноцид армян 1915 года		4	1	2	0	2	4	2	15
2. История, помимо геноцида		1	0	0	0	0	1	0	2
3. Установление дипломатических и других официальных отношений		4	0	2	0	2	3	5	16
4. Открытие границы		1	0	1	0	1	3	1	7
5. Отношения Турция-ЕС		1	0	0	1	0	0	1	3
6. Влияние арм.-тур. отношений на внутр. и внеш. политику обеих стран		2	0	1	1	1	3	2	10
7. Прямые контакты либо многосторонние Встречи		0	0	1	0	0	0	0	1
8. Другие вопросы внутренней ситуации в Турции		0	1	1	1	0	0	2	5
9. Соперничество между армянами и турками в различных сферах		0	0	0	0	0	0	0	0
10. Другие		3	0	1	0	1	2	0	7
ВСЕГО КАТЕГОРИЙ СОДЕРЖАНИЯ		16	2	9	3	7	16	13	66
ВСЕГО ПУБЛИКАЦИЙ		168	55	141	57	38	200	111	770
Связанных с позицией партии/блока		6	2	3	1	3	6	6	27
Из них:									
краткие		1	1	0	0	2	0	0	4
развернутые		5	1	3	1	1	6	6	23
посвященные полностью		3	0	1	0	1	2	1	8
частично		3	2	2	1	2	4	5	19

Таблица 5

СПИСОК ПАРТИЙ/БЛОКА, ЗАРЕГИСТРИРОВАННЫХ ЦИК РА ДЛЯ УЧАСТИЯ
В ВЫБОРАХ ПО ПРОПОРЦИОНАЛЬНОЙ ИЗБИРАТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЕ, И ИХ ЛИДЕРЫ

1	Национальная демократическая партия: Шаварш Кочарян, Грануш Харатян, Тарон Аракелян
2	Партия “Азгаин амадзайнутюн”/“Национальное согласие”: Арам Арутюнян, Александр Манасян
3	Партия “Азгаин миабанутюн”/“Национальное единение”: Арташес Гегамян, Алексан Карапетян, Корюн Аракелян
4	Партия “Баргавач Айастан”/“Процветающая Армения”: Гагик Царукян, Арам Исабекян, Гоар Енокян
5	Партия “Дашинк”/“Альянс”: Самвел Бабаян, Лиана Терян, Гнел Глечян
6	Партия “Жарангутюн”/“Наследие”: Раффи Ованнисян, Лариса Алавердян, Вардан Хачатрян
7	Народная партия: Тигран Карапетян, Самвел Шахгалдян, Гагик Степанян
8	Партия “Жоговрдаваракан уги”/“Демократический путь”: Манук Гаспарян, Аршак Садоян, Агаси Аршакян
9	Блок “Импичмент”: Никол Пашинян, Микаэл Айрапетян, Петрос Макеян
10	АРФ “Дашнакцутюн”: Ваган Ованнисян, Армен Рустамян, Давид Локян
11	Прогрессивная партия Армении: Тигран Уриханян, Наира Айрапетян, Ашот Мнацаканян*
12	Демократическая партия Армении: Арам Гаспарович Саркисян, Армен Овсепян, Карине Акопян
13	Молодежная партия Армении: Саргис Асатрян, Ваан Бабаян, Жасмен Асрян
14	Народная партия Армении: Степан Демирчян, Альберт Базеян, Григор Арутюнян
15	Коммунистическая партия Армении: Рубен Товмасян, Тачат Саркисян, Гагик Манукян
16	Республиканская партия Армении: Серж Саркисян, Тигран Торосян, Овик Абрамян
17	Марксистская партия Армении: Давид Акопян, Альберт Аршакян, Нормк Айвазян
18	Армянское общенациональное движение: Арарат Зурабян, Арам Манукян, Андраник Овакимян**
19	Партия “Анрапетутюн”/“Республика”: Арам Завенович Саркисян, Смбат Айвазян, Сурен Абрамян
20	Объединенная трудовая партия: Гурген Арсенян, Григор Гонджеян, Сергей Сараджян
21	Объединенная либерально-национальная партия: Левон Мартиросян, Гарик Мартиросян, Давид Атанесян***
22	Партия “Нор жаманакнер”/“Новые времена”: Арам Карапетян, Алексан Минасян, Гурген Егиазарян
23	Социал-демократическая гнчакская партия: Людмила Саргсян, Альберт Габриелян, Ара Саргсян
24	Партия “Христианско-народное возрождение”: Мкртич (Сос) Гимишян, Арам Григорян, Ованес Кургинян
25	Партия “Оринац еркир”: Артур Багдасарян, Мгер Шахгельдян, Эгине Бишарян

Список приводится согласно армянскому алфавитному порядку. Выделены партии, прошедшие в парламент по итогам выборов 12 мая

* 2 мая прекратила участие в избирательной кампании

** 29 апреля прекратило свое участие в избирательной кампании

*** 2 мая Гарик Мартиросян прекратил свое участие в избирательной кампании, и вторую позицию в списке занял Давид Атанесян, третью - Самсон Акопян.

Таблица 6

Упоминания о позициях/избирательных платформах партий по проблеме НК и армяно-турецким отношениям

Партии/блок, принявшие участие в выборах, в скобках - полученные голоса (%) и общий результат по этому показателю	Издания (всего число партий, упомянутых в публикациях по обеим темам)	“Азг” (3)	“Аравот” (5)	“Айастанн Анрапетутюн” (7) ***	“Айкакан жаманак” (3) ***	“РА” (4)	“ГА” (7)	“НВ” (6)	Всего упоминаний
Республиканская партия Армении (33.55% - 1)		6 / 4**	1 / -	6 / -	-	- / 2	1 / -	1 / 1	21 (15 / 7)
“Прозвешающая Армения” (14.97% - 2)		1 / 2	1 / 1	2 / -	-	-	3 / 3	1 / 1	15 (8 / 7)
АРФ “Дашнакцутюн” (13.02% - 3)		2 / 1	-	- / 1	-	-	1 / -	1 / 2	8 (4 / 4)
“Оринац еркир” (6.98% - 4)		-	-	-	-	1 / 1	1 / -	2 / 2	7 (4 / 3)
“Наследие” (5.93% - 5)		-	-	1 / -	-	1 / 1	1 / 1	1 / 1	7 (4 / 3)
Армянское общенациональное движение*		-	-	1 / -	-	1 / -	1 / 1	1 / -	5 (4 / 1)
“Импичмент” (1.28% - 13)		-	1 / -	-	2 / -	-	-	-	3 (3 / -)
Объединенная трудовая партия (4.34% - 6)		-	-	1 / 1	-	-	-	-	2 (1 / 1)
Национальная демократическая партия (0.63% - 15)		-	-	-	-	-	1 / 1	-	2 (1 / 1)
Социал-демократическая гнчакская партия (0.07% - 23)		-	1 / 1	-	-	-	-	-	2 (1 / 1)
“Новые времена” (3.44% - 8)		-	-	-	2 / -	-	-	-	2 (2 / -)
“Республика” (1.63% - 12)		-	-	-	1 / -	-	-	-	1 (1 / -)
Коммунистическая партия Армении (0.64% - 14)		-	1 / -	-	-	-	-	-	1 (1 / -)
“Национальное согласие” (0.31% - 17)		-	-	1 / -	-	-	-	-	1 (1 / -)

* 29 апреля прекратило свое участие в избирательной кампании

** В числителе приводится число упоминаний по проблеме НК, в знаменателе - по армяно-турецким отношениям

*** В “Айастанн Анрапетутюн” были представлены позиции относительно армяно-турецких отношений лидера Христианско-демократического союза Армении Хосрова Арутюняна, баллотировавшегося в 10-м избирательном округе по мажоритарной системе. В “Айастанн Анрапетутюн” и “Айкакан жаманак” было также опубликовано мнение Гранта Багратяна относительно проблемы Нагорного Карабаха, армяно-турецких отношений и позиций участвовавших в выборах партий по этим вопросам с упоминанием о том, что бывший премьер-министр РА возглавляет партию “Азатутюн”/ “Свобода”

Таблица 7

Степень достоверности сведений, клише и стереотипы

а) армяно-азербайджанские отношения

Издания	Единицы текста	Сведения, вызывающие сомнения	Недостоверные сведения	Клише	Стереотипы
“Азг”		1	-	-	-
“Аравот”		-	-	1	-
“Айастан Анрапетутюн”		-	-	1	-
“Айкакан жаманак”		-	-	-	-
“Республика Армения”		-	1	3	-
“Голос Армении”		-	-	5	9
“Новое время”		-	2	-	1
Всего		1	3	10	10

б) армяно-турецкие отношения

Издания	Единицы текста	Сведения, вызывающие сомнения	Недостоверные сведения	Клише	Стереотипы
“Азг”		1	-	-	2
“Аравот”		-	-	1	-
“Айастан Анрапетутюн”		-	-	-	-
“Айкакан жаманак”		-	-	-	-
“Республика Армения”		-	-	-	-
“Голос Армении”		-	2	-	10
“Новое время”		-	-	-	1
Всего		1	2	1	13

ПЕРЕЧЕНЬ И КРАТКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИССЛЕДОВАННЫХ СМИ

“Азг” - ежедневная газета (пять раз в неделю). Основана в 1991. Учредитель - ООО “Ежедневная газета “Азг”. Стандартный объем - 2 п.л. (8 стр. формата А3). Заявленный тираж - 3,000 экз. За исследуемый период вышло 42 номера.

“Айастани Анрапетутюн” - ежедневная газета (пять раз в неделю). Основана в 1990. Учредитель - ЗАО “Анрапетутюн”. Стандартный объем - 4 п.л. (8 стр. формата А2). Заявленный тираж - 6,000 экз. За исследуемый период вышло 42 номера.

“Айкакан жаманак” - ежедневная газета (пять раз в неделю). Основана в 1997. Учредитель - ООО “Дарескизб”. Стандартный объем - 2 п.л. (8 стр. формата А3). Заявленный тираж - 5,800 экз. За исследуемый период вышло 40 номеров.

“Аравот” - ежедневная газета (пять раз в неделю). Основана в 1994. Учредитель - ООО “Ежедневная газета “Аравот”. Стандартный объем - 2 п.л. (8 стр. формата А3). Заявленный тираж - 4,200 экз. За исследуемый период вышло 42 номера.

“Голос Армении” - русскоязычная газета (три раза в неделю). Основана в 1991. Учредитель - ООО “Голос”. Стандартный объем - 4 п.л. (8 стр. формата А2). Заявленный тираж - 3,500 экз. За исследуемый период вышло 25 номеров.

“Новое время” - русскоязычная газета (три раза в неделю). Основана в 1992. Учредитель - ООО “Редакция газеты “Новое время”. Стандартный объем - 4 п.л. (8 стр. формата А2). Заявленный тираж - 5,000 экз. За исследуемый период вышло 23 номера.

“Республика Армения” - русскоязычная газета (два раза в неделю). Основана в 1990. Учредитель - ЗАО “Айастани Анрапетутюн - Республика Армения”. Стандартный объем - 2 п.л. (8 стр. формата А3). Заявленный тираж - 1,500 экз. За исследуемый период вышло 15 выпусков.